

VELKEY FERENC

„Este társaság hozzánk. Batthyányval sokat beszélünk.”

Széchenyi és Batthyány közös-közélete társas- és magánszíntereken

A címadó idézetet nem különlegessége, speciális nyelvi karaktere miatt emeltük tanulmányunk élére, hanem éppen szokványos formája és a változatok sokaságában való ismétlődése miatt. Széchenyi naplója nem kimondottan regiszterjellegű, de Batthyány Lajos neve igen sokszor ehhez hasonló rövid kijelentés formájában szerepel benne. Sőt, általában még rövidebben. A felidézett napon, 1840. február 12-én nem sok minden történhetett a gróffal, s különleges lelki impulzusok sem érhatték. Rövid bejegyzésében mindössze azt rögzítette, hogy „*egy hideg ülőfürdő*” után kinél tett vizit(ek)et: „*Károlyi G[yörgy]höz megyek, – Batthyány L[ajos] – Grassal[kovich] Tini. – Este társaság hozzánk. Bath[yány]val sokat beszéltem.*”¹ A Széchenyi naplóbejegyzések (nem mindig következetes) logikája szerint a gróf valószínűleg Károlyi György meglátogatása után járt Batthyánynál s utóbb Tininél (hg. Grassalkovich Antalnénál). Hasonló helyzetekben a naplói író nem szokta az előljárószót (zu, -hoz, -hez -höz) megismételni, s a gondolatjellel való elválasztás új helyszínre utal.² Azaz Széchenyi aznapi vizitsorát rögzítette naplójában, s azt, hogy társaságának esti programja egy náluk (értsd: Széchenyiné és feleségénél: Seilern Crescence-nál) töltött szokványos (nem alkalmi) főúri együttlét volt. Egyrészt azért fordítottuk figyelmünket erre a sorra, mert benne Batthyány neve kétszer szerepel, s így jelezhetjük általa *találkozásaik sűrűségét*. Az előző nap (febr. 11-én) érkezett vissza Széchenyi egy kéthetes bécsi tartózkodásából, úgyhogy ez a vizitsor a legfontosabb pozsonyi kapcsolataira is utalhat: velük vette fel először a társas érintkezés fonalát. Másrészt azért idéztük föl a mondatot, mert éppen azon a *két színtéren (Batthyánynál és Széchenyiné)* találkoztak aznap, ahol később is a legtöbbször. Harmadrészt azért, mert a vizitekkel témánk *társasági vonatkozásait* jelölhettük meg. Azt a keretet, amely a két gróf együttléteit döntően meghatározta. Negyedrészt pedig azért ezt a sort tettük címadóvá, mert Batthyány neve kétféle helyzetben tűnik föl benne. Egyik alkalommal mint vizitcél/helyszín szerepel, a másik esetben mint a nagyobb

¹ Széchenyi alább is hivatkozott naplókötetei: Gróf Széchenyi István *Összes Munkái* (a továbbiakban: SZIÓM) 10–15. köt. *Gróf Széchenyi István naplói 1–6. köt.* Szerk., bev.: Viszota Gyula. Budapest, 1925–1939.; SZIÓM 7. köt. *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka 1. köt.* Szerk., bev.: Dr. Károlyi Árpád. Budapest, 1921.; Széchenyi István: *Napló*. Vál., szerk., jegyz.: Oltványi Ambrus. Ford.: Jékely Zoltán és Györffy Miklós. H. n. [Budapest,] 1978. [ismételt kiadásai: 1982., 2002.] Itt jegyezzük meg, hogy ha a vonatkozó részt közli, akkor ennek a legismertebb naplóválogatásnak a fordításait követjük, ha nem, akkor – külön említés nélkül – saját fordításban idézzük a szöveget. A hivatkozott bejegyzés helye: *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 355.

² A sor úgy is olvasható, hogy Károlyi Györgynél találkozott Batthyányval és Tinivel, de ez kevésbé valószínű verzió.

társaságból megnevezett, a naplóíró számára fontos *beszélgetőtárs*. Nyilván mindkét esetben társalogtak, hiszen a vizit mindenképpen társas-kommunikációval járt együtt. Az esti találkozásuknál ennek hangsúlyozása („*Mit Bath viel gesprochen*”) hosszabb eszmecsere feltételez. Hogyan és miről beszéltek? A kérdés megválaszolhatatlan, de mégiscsak indokolt. Mert ha nem is tudjuk, hogy miről volt szó, azt mégiscsak tudjuk, hogy mi mindenről nem. A diéta kezdetétől olyan sokféle módon és összefüggésben jelent meg Batthyány a naplóban (veszekedve, jó hangulatban, rivalizálva, elismerően, dicsérve, bírálva, vitatkozva, egyetértően, csak megnevezve stb.), ami alapján (s természetesen a későbbi naplóbeli megjelenésének logikáját ismerve) sejthetjük, hogy mely helyzetekben nem elégedett volna meg a naplóíró az egyszerű tényközlő mondattal, hanem valószínűsíthetően kommentárt fűzött volna a szituációhoz. Így – ha nem is maximális biztonsággal – de feltételezhetjük, hogy nem magántermészetű ügyekről beszélgettek, azt a naplóíró jelezni szokta. Nem hangzott el egyik részről sem dicsérő vagy bíráló mondat, az kiemelésre került volna. Nem volt sem súlyos véleménykülönbség közöttük (azt biztosan említette volna), sem teljes egyetértés (az lehetséges, de valószínűleg tett volna rá egy az örömét kifejező megjegyzést). Olyan beszélgetés zajlott le köztük, amelyik nem tartalmazott lejegyzésre inspiráló „szélső értékű” mondatot. Két, a polgári átalakulást támogató, hasonló jövőképpel bíró, nemzeti elkötelezettségű, politikai és társadalmi tekintetben „közös nyelven” gondolkodó, de néhány elvben különböző, eltérő stratégiát és cselekvésprogramot választó reformer gróf normális eszmecsereje volt ez. A részletekről semmit sem tudunk, mégis azt feltételezzük, hogy az ilyen, minősítést nem tartalmazó naplómondatok, amelyek nem kaptak szerepet a Széchenyi–Batthyány kapcsolattörténeti szövegekben, hiszen nem volt üzenetértékük, idézhető elemük, mégiscsak kell, hogy árnyalják a róluk alkotott képünket. Túl sok ilyen semleges, csak a hosszú beszélgetés tényét rögzítő mondat nincs a naplóban³ – 1844-től Széchenyi már nem állta meg eszmecsereiket kommentár nélkül –, viszont ott van a találkozások sokaságára (együttlétekre s ott vélhetően beszélgetésekre) utaló egyszerű adat. Azt nem állítjuk, hogy az ilyen helyzetek „hívebben” fejez(het)ik ki viszonyukat, mint a bővebb naplóbejegyzésre érdemesültek. Nagy mennyiségük miatt viszont elgondolkodtatóak, vizsgálatra érdemesek vagy legalábbis egy elemzés kiindulópontját képezhetik. Ezért most az ilyen s ehhez hasonló szöveg-panelekől kiindulva teszünk kísérletet a Széchenyi–Batthyány kapcsolat néhány sajátosságának a feltárására.

Természetesen a napló igen gazdag a Batthyányval kapcsolatos tartalmas mondatokban is, alapvető információkat tudunk meg általa az ellenzék vezérééről, a '48-as miniszterelnökről, megismerjük egyes megnyilvánulásait, gesztusait, szövegeit, s persze Széchenyi vélekedését róla, megélt, illetve önmaga számára alkotott képét. Már Zichy Antalnak az első átfogó, szakmailag gyenge lábakon álló szövegkiadása megmutatta a gróf naplójában vibráló Batthyány-téma jelentőségét. S ha Zichy nem is alkotott összefüggő képet, de igen sok helyen idézte az ifjabb grófra vonatkozó megjegyzéseket.⁴ Kiadványa nyomán a Batthyány-historiográfia is muníciót kapott ahhoz, hogy Széchenyi naplója alapján (vagy azt támpont-

³ Két későbbi példa 1843-ból: (április 16.) Miatán Budán a főherceg nádornál már összefutottak, „*alighogy hazaértem, meglátogatott L. B. és L. Teleky. Politizáltunk egy csomót.*” S később (augusztus 9.) egy jellegzetes délutáni vizit-sorhoz kötve: „*Viziteket teszek. Zichy Félix – Batthyány Tony [Zichy Antónia] ect. Wirkner – – Mesko – Károlyi C. [Zichy Karolina] – – Hosszan beszélék B. Lajossal.*” Uo. 5. köt. 705–706., 748.

⁴ Gróf Széchenyi István Munkái (MTA sorozat, a továbbiakban: Sz1M) 1. köt. *Gróf Széchenyi István Naplója. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához.* Összeállította: Zichy Antal. Budapest, 1884. Példaként: 406., 419., 456–459., 491–492., 504–506.

ként használva) ismertesse az ifjabb gróf reformkori politikai pályáját. Farkas Emőd rövid (s eléggé felszínes) kötetében Batthyány pályájának reformkori részét szinte teljesen Zichy 1884-es kiadványa alapján állította össze. Ott olyan gazdag, impulzív forrásbázisra lelt a reformkori Batthyányról, ami messze felülmúlta az addigi anyagokat. Ezért lényegében a Széchenyi-napló alapján konstruálta meg (sokszor Zichy tévedéseit és félreértéseit átvéve) a maga Batthyány-képét.⁵

Ez a korai példa a szélsőséges megoldást reprezentálja. Az azonban bizonyos, hogy a Széchenyi-naplók ismeretétől fogva mind a reformkori Batthyány-portréknak, mind a Széchenyi-biográfiákba illeszkedő Batthyány-utalásoknak (kapcsolattörténeti megjegyzéseknek) elsőrendű forrása ez a szöveganyag lett, persze az 1930-as évektől annak immár szak-szerű, monumentális, Viszota Gyula-féle kiadása, majd 1978-tól a Batthyány-témát jócskán reprezentáló magyar nyelvű válogatása.⁶ A forrásanyagban megmutatkozó izgalmas-vibráló viszonyt már az első naplóközreadó észrevette, s Farkas Emőd szó szerinti Zichy-idézete nyomán az a Batthyány irodalomban is szerepet kapott. Így tételmondatuk: „*Legfurcsábban volt Batthyány Lajossal, kit a többieknél nyilván sokkal magasabbra becsült. Szerette, gyűlölte felváltva. Néha nagy szakállát méregette, hogyan fogna párbajban egy golyót belé röpteni, s valóban nem egyszer álltak azon a ponton egymással. Máskor meghajol értelmi felsőbbsege s lényének valami sajtáságos varázsa előtt.*» «*sodálátos ember*» – így ír róla [1846.] febr. 21-én – »mihelyt ő akarja, ki kell békülni vele.«.⁷

Itt nem szándékozunk részletesen bemutatni, hogy milyen mértékű, súlyú a Széchenyi napló jelenléte a Batthyányval kapcsolatos történeti diskurzusban, hiszen a historiográfiai áttekintések már érintették a kérdést, csak néhány megjegyzést fűzünk a jelenséghez.⁸ A Batthyány-irodalomban szükségszerűen nagy jelentősége lett a Széchenyi-diáriumnak, mert Batthyány reformkori tevékenységének felvázolásához tőle kevéssé, inkább csak róla tudott a történetírás szövegeket összegyűjteni. Az irdatlan '48-as anyagmennyiséghez viszonyítva⁹ – és a bőven publikáló, szorgalmas levél-, esetleg naplóíró reformkori kortársá-

⁵ Farkas Emőd: *Gr. Batthyány Lajos élete*. Budapest, é. n. 17–55.

⁶ Lásd az első jegyzetben megjelölt műveket.

⁷ Farkas: *Gr. Batthyány Lajos élete*, 36–37. Itt Zichy eredeti verzióját idézzük, Farkas kis változtatását elhagyva: *Gróf Széchenyi István Naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához*, 492. A szövegben föltűnő két szituáció: *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 331., 678.

⁸ Áttekintően Urbán Aladár historiográfiai elemzéséhez utaljuk az olvasót, illetve Molnár András bevezetőjéhez, amelyben külön foglalkozik azzal a kérdéssel (a naplót sűrűn emlegetve), hogy a történetírók milyen forrásbázisra építettek. Továbbá e tanulmány szerzőjének rövid összefoglalását említjük, amely konkrétan Széchenyi és Batthyány kapcsolatának összefüggésében vizsgálja az irodalmat. Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos emlékezete*. Aetas, 15. évf. (2000) 1–2. sz. 132–158.; Molnár András: *Batthyány Lajos a reformkorban*. Zalaegerszeg, 1996. 5–15.; és bővebben: Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Politikai életrajz (1807–1848)*. [...] Budapest, 2007. 27–42. Utóbb Molnár András kibővített, újabb monográfiájára hivatkozunk. Velkey Ferenc: *Batthyány Lajos Széchenyi látószögében (I. Közéltések)*. Századok, 141. évf. (2007) 3. sz. 562–566. Lásd még a Batthyány-kép sajátos formálódására: Gerő András: *A hiányzó Batthyány-kultusz*. In: Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely, 2000. 123–132.

⁹ Batthyány miniszterelnöki tevékenységének, perének dokumentumai több ezer oldalnyi forrásanyagban jelentek meg elsősorban a Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai sorozatban, annak az Urbán Aladár és Károlyi Árpád által összeállított kötetekben. S persze a további 1848–1849-es kiadványok (Andics Erzsébet, Barta István, Deák Imre, Miskolczy Gyula, Hermann Róbert, Sinkovics István, Waldapfel Eszter stb. jóvoltából) tartalmaznak jócskán hozzá kötődő vagy vele kapcsolatos szövegeket. Mivel e tanulmányban a gróf pályájának reformkori szakaszával fog-

kéhoz képest – látványosan kicsiny az a (teljesnek mondható) Batthyány szöveg-termés, amelyet Molnár András gyűjtött egybe hiánypótló s alapvető kiadványában.¹⁰ Ezért értékelődtek fel a történetírás számára a Batthyányival kapcsolatos kortársi megjegyzések, levelek, naplók, memoárok és titkosrendőri feljegyzések. Farkas Emőd kompilált művétől kezdve a nem túl bőséges, de az utóbbi harminc évben igen értékes-eredményes Batthyány-irodalomban is döntő súllyal volt jelen a Széchenyi-napló, bár egyre csökkent idézettsége.¹¹ De még a legutóbbi nagy „politikai életrajzban” is, amely mögött alapkutatások sora és a kortársi szövegek rendszeres (minden eddiginél bővebb) feldolgozása húzódik meg, a főrendi naplók után ez a második legtöbbet idézett forráshely.¹² Ugyanennek az érzékeltetésére a másik oldalról csak példaként említjük a jelentősebb-méretesebb Széchenyi biográfiákat, bevezetőket, Zichy Antal, Friedreich István, Bártfai Szabó László, Ferenczi Zoltán, Viszota Gyula és legújabban Oplatka András műveit,¹³ amelyekben, ha nem is a kellő súly-

lalkozunk, ezért eltekintünk a '48-as kiadványok könyvészetének pontos rögzítésétől, s Urbán Aladár legutóbbi nagymonográfiájának jegyzékéhez utaljuk az olvasót. Lásd: Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos. miniszterelnöksége, fogsága és halála*. H. n. [Budapest,] 2007. 485–491.

¹⁰ Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökséig. [...] Beszédek levelek írások (1824–1848)*. Budapest, 2007. 325–746. [Mivel a kötetnek a második fele forráskiadvány, ezért a továbbiakban erre a jellegre utalóan hivatkozunk rá: *Viam meam persequor. [...] Beszédek levelek írások (1824–1848)*.] A szerző korábbi kisebb szövegközléseit itt nem idézzük, hiszen mind bekerültek ebbe a kiadványba, csak az előző, körülbelül feleannyi dokumentumot tartalmazó változatot jelöljük meg: Molnár András (szerk.): *Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai*. Zalaegerszeg, 1998. Egy ugyanabban az esztendőben megjelent válogatás: Erdődy Gábor (szerk.): *Batthyány Lajos. (Magyar Szabadelvűek)*. Budapest, 1998.

¹¹ Vö. Gergely András: *Batthyány Lajos a reformellenzék élén*. In: Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Budapest, 1987. 277–281.; Varga János: *Batthyány és a jobbágyfelszabadítás*. Századok, 116. évf. (1982) 1193–1228.; Spira György: *Batthyány Lajos*. In: uő.: *Négy magyar sors*. Budapest, 1983. 33–50.; Szabó Géza: *Batthyány Lajos pályája a forradalomig*. Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyháziensis. Nyiregyháza, 1985. 85–99.; Erdődy Gábor: *Batthyány és a polgári állam reformja*. Alföld, 48. évf. (1997) 10. sz. 54–62.; Erdődy Gábor: *Batthyány Lajos*. In: Erdődy Gábor – Hermann Róbert: *Batthyány*. Szemere. H. n. 2002. 7–77.; Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos. Magyarország első alkotmányos kormányfője*. H. n. [Budapest,] 2007. 30–47. Lásd még Molnár Andrásnak az 1993 óta megjelent vonatkozó tanulmányait, amelyeket integrálta monográfiájába. Molnár: *Viam meam persequor*, 35–37.

¹² Molnár: *Viam meam persequor*, i.m. A Széchenyi–Batthyány viszonyra koncentrááló írásoknak természetesen törzsanyaga a napló: Molnár András: *Batthyány Lajos és a reformkori Széchenyi–Kossuth vita. (1841–43)*. Soproni Szemle, 58. évf. (1995) 1. sz. 316–325.; Fülöp Tamás: „A különbség köztünk...” *Gondolatok Batthyány Lajos és Széchenyi István reformkori politikai nézetkülönbségeiről*. Jászok, 50. évf. (2007) 3–4. sz. 20–46.; Velkey Ferenc: *Batthyány Lajos és Széchenyi István*. In: Nagy Mézes Rita (szerk.): *Batthyány Lajos 1807–1849. Emlékalbum*. Budapest, 2007. 5–26. Azonban fontos idézeteket hoznak belőle azok a munkák is, amelyek Batthyány politikai pályájának egy-egy különlegesebb, sajátos részletére vonatkoznak. Lásd: Molnár András: *Az egyesületek szerepe Batthyány Lajos politikai pályafutásában (1840–1847)*. Századok, 130. évf. (1996) 1. sz. 3–28.; Deák Ágnes: *Együttműködés vagy konkurencia. Az alsó-ausztriai, a csehországi és a magyarországi ellenzék összefogási kísérlete 1847–48-ban*. Aetas, 14. évf. (1999) 1–2. sz. 43–60.

¹³ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István életrajza. 1–2. köt.* Budapest, 1896., 1897.; Friedreich István: *Gróf Széchenyi István élete. 2. köt.* Budapest, 1915.; Bártfai Szabó László: *Gróf Széchenyi István*. In: uő.: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története*. III. köt. 1820–1920. Budapest, 1926. 113–475.; Ferenczi Zoltán: *Bevezetés*. In: SzIÖM 5. Gróf Széchenyi István. A Kelet Népe. Szerk., bev.: Ferenczi Zoltán. Budapest, 1925.; Oplatka András: *Széchenyi István*. Budapest, 2005.

lyal (Viszota írásait leszámítva),¹⁴ de mégis a napló anyagán keresztül lett megjelenítve Batthyány Lajos. A forrásadottságok miatt megkerülhetetlen, s domináns kútfője Batthyány reformkori pályájának a Széchenyi-napló.

Ez a néhány bevezető gondolat magyarázatul szolgál arra, hogy tanulmányunkban a Széchenyi–Batthyány témát miért az egyik forráskör szövegegységeiből, illetve sajátosságaiból kiindulva vizsgáljuk. Korábban kísérletet tettünk arra, hogy egy bejegyzés kontextualizálásával a naplóolvasás/értelmezés szakmai önértékét mutassuk meg, s ezzel hívjuk fel a figyelmet arra, hogy Széchenyinek a Batthyányra vonatkozó szövegei milyen értelmezési dimenziókat nyitnak meg. S ugyanott áttekintve a két grófnak a közvetlenül egymásra vonatkozó szövegeit, megállapíthatjuk, hogy közös történetük leginkább/lényegében a Széchenyi-naplóban ragadható meg.¹⁵ Így most nem a megszokott kapcsolattörténeti narratívát követjük, s nem a párhuzamosított pályaképek egymásra vonatkozó elemeit mutatjuk meg, hanem elsősorban a kapcsolat jellegét, működését, mélységeit, miértjeit firtatjuk, vállalva egy ilyen vizsgálat esetlegességeit, s az ezzel együtt járó kronológiai ugrásokat.¹⁶ S mivel Batthyány reformkori pályájáról már méretes és árnyalt, a Széchenyiéről pedig könyvtárnyi szakirodalom született, ezért egyáltalán nem tartjuk szükségesnek az ismert összefüggések részletes feltárását. A (politikai) életrajzi elbeszélések már a rendelkezésünkre állnak (bennük rengeteg kapcsolattörténeti utalással); politikai eszméik, stratégiájuk, programjuk elemzése külön-külön megtörtént (olykor összetevésekkel). S jócskán támaszkodhatunk a bőséges reformkori eszme- és politikai-gondolkodástörténeti vagy politikatörténeti szakmunkákra, amelyekben részletesen ki lett bontva az ellenzéki (*Wesselényi–Kölcsey–Deák–Kossuth–Batthyány* neveivel fémjelezhető) és a középutas (*Széchenyiánus*) nemzeti, liberális orientációk felfogástípusa, vitáinak, küzdelmeinek és megegyezéseinek a története. Így immár alkalmunk van arra, hogy csak a Széchenyi–Batthyány viszony naplóban tükröződő néhány sajátosságát tegyük vizsgálatunk tárgyává, a forrásjelleg fokozott figyelembevételével.¹⁷

Visszatérve a tanulmány elején említett, Batthyányval kapcsolatos rövid, regiszterjellegű naplószövegekre, egy kézenfekvő, de mégis meglepő tényt kell rögzítenünk. Széchenyi diá-

¹⁴ Viszota Gyula: *Bevezetés*. [alább: *Bevezetés*₁ vagy 2.] In: SziÖM 6. *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal 1–2. köt.* Szerk., bev.: Viszota Gyula. Budapest, 1927., 1930.; Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1844–1848 közt.* Történeti bevezetés. In: SziÖM 13. főleg XXXVII–XL. Külön tanulmányokban: Viszota Gyula: *A Kelet Népe történetéhez.* Budapesti Szemle, 113–116. köt. (1903) 161–188.; Viszota Gyula: *Széchenyi István politikája 1842–45-ben.* Budapesti Szemle, 117–120. köt. (1904) 361–387.

¹⁵ Velkey: *Batthyány Lajos Széchenyi látószögében*, i. m.

¹⁶ Lényegében a rövid kapcsolattörténeti áttekintésünkhöz készített háttérkutatóst emeljük – a két gróf viszonyának árnyaltabb elemzése érdekében – előre. Vö. Velkey: *Batthyány Lajos és Széchenyi István*, i. m. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy-egy történeti elbeszélésben, elemzésben a naplószöveg ne aktivizálódhatna sikeresen reprezentatív idézetként vagy életrajzi faktumként. Viszont azt az eljárást már problematikusnak tartjuk, amikor a naplószöveg közvetlenül a hős ítéleteként, véleményeként jelenik meg, azt pedig egyenesen kifogásoljuk, amikor az elbeszélő hőse állításával mint normaszöveggel azonosul.

¹⁷ Széchenyi naplójáról több értékes elemzés született. Ezek közül a legfontosabbak: Viszota Gyula: *A naplók története*. In: SziÖM 10. VII–XXX.; Kosáry Domokos: *Széchenyi, a naplóíró és a történeti személyiség*. Irodalomtörténet, 61. évf. (1979) 3. sz. 489–525.; Angyal Dávid: *Gróf Széchenyi István naplója*. In: uő.: *Történeti tanulmányok*. Budapest, 1937. 3–51.; Halász Gábor: *A naplóíró Széchenyi*. In: uő.: *Tiltakozó nemzedék. Összegyűjtött írások*. Budapest, 1981. 446–454.; Gergely András: *Széchenyi István*. Pozsony, 2006. 9–34.

riumában Batthyány neve a legtöbbször helymegjelölő funkcióban szerepel.¹⁸ Az 1839 novemberétől 1848 márciusáig tartó bő nyolc esztendőben az ifjabb gróf hozzávetőlegesen 550 naplóbejegyzésben tűnik fel (olykor többször említve), s ennek több mint egynegyedében (csaknem harmadában) a nevéhez a „bei” (-nál, -nél) előjárószo kapcsolódik. Azaz Széchenyi *Batthyánynál* időzött az adott napon vagy Pozsonyban (ha éppen országgyűlés volt), az ifjabb gróf által bérelt kancelláriai lakosztályban a Ventúr utcai gróf Erdődy házában, vagy Pesten, az egykori Hatvan utcai Cziráky-palotában.¹⁹ A helymegjelölés után, az alkalomhoz kötődően sokszor olvasható egyéb információ is (ki volt még ott, mi történt, kivel, mit beszélgetett stb.), de a legtöbbször egyszerűen csak ennyi szerepel: „Bei Louis B.” Ez a legrövidebb bejegyzés-típus (olykor a *bei* helyett *zu* előjárószóval) nem szűken kettejük személyes találkozására utal, hanem Széchenyinek a Batthyány-házban való kevésbé formális megjelenésére, hiszen ilyen alkalmakkor hol Batthyány feleségével, Zichy Antónia grófnővel, hol sógornőjével, Zichy Karolinával, hol mással a társaságukban találkozott. Természetesen ugyanezt a helyszínt jelölik az olykori „bei Louis und Tony B.” és „bei Tony Batthy” vagy az előforduló „bei den zwei Schwestern” kifejezések is (általában). Valószínűsíthető, hogy ezek közül a legrövidebb tényközlő adatok közül több abba a csoportba tartható (csak a naplóíró rövidített), amelyekben a gróf a látogatás jellegét is „*visit bei*,” „*Besuch(e) bei*” megfogalmazta. Azaz sok esetben kártyával vagy szóban megjelölt főúri társasági vizitról lehetett szó. Néha a napszakra („*Nachmittag bei*,” „*Abend bei*”) tett utalások egészítették ki a helymegjelölést, amelyekkel a gróf nyilvánvalóan nemcsak az időre utalt, hanem arra is, hogy nem alkalmi (reprezentatív) jellegű volt az együttlét, hanem csak megszokott szalon-időtöltés. Máskor a Batthyánynál elköltött étkezések („*Esse bei*,” „*Souper bei*,” „*Diner bei*”) lettek regisztrálva, megnevezve a közös déli, koradélutáni étkezésüket (*Essen* – sokszor nem az időre, hanem a megszokottságra, de azért társaságra utalóan); vagy az estebédet (*Diner* – sokszor alkalmi közös étkezést jelölve). S természetesen az esemény jellegét („*Tanz bei*,” „*Soirée bei*,” „*Ball bei*” stb.) is megnevezte a különböző társas eseményekre meghívást kapó s ott szórakozó gróf. Azaz a *Batthyány* szó Széchenyi naplójában a legtöbbször azt a személyt/helyszínt jelöli, akinél/ahol a gróf igen sokszor az idejét töltötte, vizitált, ebédelt, estebédezett, fogadáson, táncos mulatságon vagy estélyen, olykor bálon vett részt.

Körülbelül feleannyiszor (de igen sokszor) szerepel *Batthyány* neve úgy a naplóban, hogy ő időzik Pozsonyban diétánként változó szintereken *Széchenyinnél* (pl. Sina György palotájában), vagy Pesten az Ullmann-féle házában, a Duna partján az egykori Rakpíacon. A formulák pontosan ugyanazok, csak nem mindegyik változatra találtunk itt példát. A „*Louis B. bei mir/bei uns*” alapmegfogalmazás mellett a „*...besucht mich*,” „*zu mir*,” „*Abend bei uns*,” „*Essen bei mir*,” „*Diner bei uns*,” *Soirée bei mir*” „*Grand diable* [itt estély] *bei uns*” (stb.) összefüggésében sokszor rövid tényközlésként szerepel Batthyány Lajos neve. A har-

¹⁸ Széchenyi a fiatalabb gróf nevének leírásában nem volt következetes, de ahogy egyre sűrűbben jegyezte le a naplójába, úgy szokta meg a kézenfekvő rövidítési módokat. Először (1831-ben) alig ismerve a *Bathiany*, *Louis Bathiányi*, *Bathiányi* változatokat írta le, utóbb (1832) még a megkülönböztetésre hangsúlyt téve *Ikervarer Baty*-nak nevezte, majd újabb változatokat rögzített: *Louis Bathiany*, *L. Bathiany*, és később az *L. Bath.*, *L. Bathiany* formákkal tette teljessé a palettát. A kapcsolat intenzív szakaszától fogva variálódtak a rövidítések, *Louis Bath.*, *Louis Batthy.*, *Louis Bath.*, *Bath. L.*, *Louis B.*, *L. Batthyány*, *L. B.*, míg végül a változatoknak az olykori feltűnése mellett a *Louis B.* és az *L. B.* monogram lett domináns. Széchenyi általában nem tett pontot a rövidítéseire, itt a nyelvi egységesség szempontja miatt pótoljuk.

¹⁹ Molnár András: *Batthyány Lajos gróf életútjának magyarországi és külföldi helyszínei*. Honismeret, 35. évf. (2007) 6. sz. 13–17.; Molnár: *Viam meam persequor*, 84.

madik színtér, Károlyi György pozsonyi háza s még inkább pesti palotája, ahol rendszeresen ugyanezekben a nyelvi konstrukciókban olvashatjuk *Batthyány* nevét, általában úgy, hogy az *oda menő, ott vizitáló, bálozó Széchenyi* vele is találkozott (általában már ott volt). A hely megjelölésére a naplóíró sokszor Károlyi György („*bei G. Károlyi*”) nevét használja, de általában a „*bei C. K.*” „*bei C. Károlyi*” rövidítés (Caroline Károlyi, azaz Zichy Karolina) vagy a „*zur Kis grófnő*” megnevezés szerepel a naplóban; például egy ritkább találkozási forma a villásreggeli: „*Déjeuner bei C. Károlyi*” összefüggésében. Széchenyi és Batthyány ott is igen sűrűn találkozhatott, de konkrétan Batthyány neve a másik két helyszínhez viszonyítva kevesebbszer tűnik fel: a *bei L. B.*-nek kb. a negyede, a *bei uns*-nak a bő fele ez a naplóadat.

Ezekben az esetekben feltételezhetjük, hogy a megjelölnél gyakrabban voltak együtt, hiszen a naplóíró sokszor csak az alkalmat rögzítette nevek nélkül. A társasági életre vonatkozó regiszter jellegű naplóvezetésben a kulcsmozzanat az *én* esetében a *hol* (azaz *kinél*), illetve a *nálam* esetében hogy *milyen alkalomból*, s hogy esetleg *kik*. Ha *Széchenyi*hez jöttek, akkor ő általában csak az eseményt nevezte meg (*essen, soireé, diner ... bei mir* stb.), olykor a létszámot s ritkábban egy-két nevet. Az viszont nyilvánvaló, hogy ha ő volt meghívva valakihez, vagy vizitált, akkor a helyszínt mindig leírta. Nagyjából, ha a „*bei mir*” típusú név nélküli alkalmakat összeadjuk a Batthyány Lajosra közvetlenül utalókkal, akkor a „*bei Louis B.*” mennyiségéhez hasonlatos (némiel kisebb) számot kapunk. A Károlyi Györgynél tett közös időzésük mindenképpen kevesebb lehetett, de itt is világos, hogy ebben a naplóírói relációban a további személyek csak mellékszereplők. A nagyobb szabású (tömegesebb) alkalmakkor nyilván kevesebb az esélye, hogy több jelenlévőt, esetleg a legfontosabbakat név szerint rögzítse. Bár Batthyányt a naplóíró kitüntetett figyelemben részesítette, s valóban olyan nagyobb rendezvényeken is sokszor emlegette a nevét, amikor nyilván csak egy-két reprezentatív, számára *fontos nevet* volt tere, ideje kiemelni, de mégis valószínűsíthető, hogy a harmadik színtéren (Károlyi-palota) a megjelölnél többször összehívtak. Széchenyi egyébként nagyon sokszor volt Károlyiéknál, és ismerve a két Zichy nővér családjainak közéleti-társasági szimbiózisát, valóban ott érthette (a lejegyzetnél) többször Batthyány Lajost.

Találkozásai száma a Károlyi-rezidenciákban így sem jelentéktelen, s kicsivel több, mint a pozsonyi és pesti társasági életben másoknál levő összes alkalommal (*bálokon, estélyeken, esetebédeken, délutánokon, viziteken* stb.) bekövetkező együttléteik. A korábbiak miatt gyanítható, hogy a „*bei xy*” jellegű esetekből, azokból, amikor mindketten egy időben (esetleg beszélgetve, egymásra reagálva – „*mit Louis B.*” vagy Batthyány csak megemlítve) vettek részt a főúri társaság formális és megszokott alkalmain, is több lehetett, mint amennyit a naplóíró lejegyzett. Egy-két ilyen esemény erejéig a főúri társaság minden számottevő háza részt vett a körforgásban. Itt csak azokat a helyszíneket említjük, amelyek dominánsan szerepelnek a Széchenyi-naplóban, s amelyekken egyszerre (leírtan vagy valószínűsíthetően) együtt voltak. Pozsonyban és Pesten rajtuk kívül „*Tini*” vitt nagy társasági központot, Pozsonyban „*Rosine*” (gr. Eszterházy Józsefné) rendezett (kevesebb, de) fényes ünnepélyeket, azután „*Aspasie*” (gr. Eszterházy Kázmérné). Pesten pedig gyakrabban „*Resy Orczy*” (b. Orczy Lőrincné) – sokszor együtt „*Resy*” Wenckheimmel (b. Wenckheim Józsefné) – és „*Lisy*” (gr. Batthyány Imréné) hívta meg az alkalmaira. Az arisztokrata hölgyek központi-társasági szerepe Pozsonyban és Pesten is meghatározó volt.²⁰

²⁰ Született Esterházy Leopoldina hercegnő, Barthodeiszky Rozália bárónő, Montval Aszpázia bárónő, Batthyány Teréz grófnő, Orczy Teréz bárónő és Majláth Erzsébet grófnő.

A Széchenyi naplószövegekben Batthyány relációban megjelenő *nála* („bei Louis B.”), *nálam* („bei mir”) és *náluk* („bei C. K.”) helymegjelöléseknek a sűrűsége azonban arra utal, hogy – a rengeteg egyéb meghívás mellett – kettejük érintkezése a Batthyány-, Károlyi-, Széchenyi-házak háromszögében zajlott. Ez a mágnáskör igen aktív és egybefonódó színházi társas-életet élt Pesten.²¹ A Pesti Nemzeti Színházban a gróf huzamosan a 29. páholyt, Károlyi György és Batthyány Lajos pedig (1845-től) közösen a 28-ast bérelte. A Német Színházban pedig Károlyi és Széchenyi bérelt felesben. S természetesen az előadásokat nézve (Széchenyi szóhasználatával) az „*Ung Theater*” vagy „*Teutsche Theater*” páholyaiban – ahol rendre meglátogatták, ahová meghívták egymást – alkalom adódott az intenzív társadalmi-közösségi életre.²² Olykor lejegyezte a naplóíró a darabok címét, és egy-egy szóval minősítette az előadást, de általában a társasággal kapcsolatos megjegyzéseket tett. A páholy- és beszélgetőpartnerei nevét rögzítette, egy-egy közlésfoszlánnyal kiegészítve. Petrichevich Horváth Lázár a pesti szalon-életéről szóló beszámolójában (1841. április) „helyes szokásnak” nevezte azt a metódust, hogy „az estélyek rendszerint színjáték után kezdődnek,” mert így a színháztól nem vonódnak el a páholyok „bájló lakói”.²³ Széchenyi maga is sokszor így élte meg estéit, a színház után következett valamely estély vagy fogadás, s utána esetleg még férfitársaságban a Kaszinóban időzött.

Pozsonyban a „mágnáskaszinó”, majd az ellenzéki főrendeket tömörítő „kiskaszinó”, amellet, hogy politikai klubként működött, a társas életnek is keretet adott, mivel ott a politikai-stratégiai megbeszélések mellett fogadásokat is tartottak, ebédeltek stb. Széchenyi és Batthyány kapcsolatában azonban igazán hangsúlyosan ez a szintér társasági jelleggel Pesten jelent meg. A Nemzeti Kaszinóban („*Im Casino*”), gyakran voltak együtt, beszélgettek, kártyáztak, vagy részt vettek az ott megrendezett *dinere-ken*, *bálokon*. Az idősebb grófnak sokszor napzáró, késő esti, éjjeli társas pihenő-, játszó, beszélgető-helye volt a Kaszinó, s bár Batthyány, úgy tűnik, nem vette igénybe olyan gyakran az intézmény szolgáltatásait, de néhány fontos találkozásuk ott játszódott le. A Széchenyi-naplóban megfigyelhető tendenciával teljesen megegyezően írta le a kaszinóbeli életet Petrichevich Horváth Lázár idézett cikkében: „A kaszinót szorgalmatosan járják uraink. Francia szalonok kedvenc-játéka – az écarté – kezd divatjátékká válni asztalainál. A péntekenként ugyanott tartatni szokott aláírási lakomák keresettek és vidámak; magyar szellem bélyegezi azokat általában; fűszereik pedig lelkes pohárköszöntések és zajos fesztelenség. A hosszas virrasztást kedvelő gentlemanek nagy része éjenként is oda szivárog – az estélyek után – hol gyakran komoly s többnyire élénk társalgás közötti hideg vacsorák után néha kakasszó lepi meg a Havanna füstjét élvező urakat.”²⁴

Találkozásainknak voltak olyan egyedi-egyszeri formái is, amelyek egy-egy társadalmi eseményhez kötődtek vagy csak ritkán fordultak elő. Olykor mágnás-köreikkel kiránduláson vettek részt, vidéki látogatást tettek, együtt ebédeltek (de nem egymásnál), kikocsiztak, közös sétát tettek (hol ketten, hol többedmagukkal) a ligetben vagy valamely promenádon;

²¹ Pozsonyban az 1839–1840-es diéta idején Széchenyi a ritka alkalmakkor „*Tini*” páholyából figyelhette az előadást.

²² A Széchenyi-család, jelesül Crescence magyar színházi aktivitására érdekes példa Vörösmarty Mihály két verse: *A színház nemtője* (1837), *Az elmaradók* (1838); lásd még: Székely György (főszerk.), Kerényi Ferenc (szerk.): *Magyar színháztörténet. 1. köt. 1790–1873*. Budapest, 1990. 264., 292.; Kerényi Ferenc: *A színház mint társaséleti szintér a 19. századi Budapesten*. Budapesti Negyed, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábri Anna] 12. évf. (2004) 4. sz. 67–89.

²³ P. Horváth L. [Petrichevich Horváth Lázár]: *Salon-élet*. Pesti Hírlap, 1841. április 10. [Értekező] 239.

²⁴ P. Horváth: *Salon-élet*, 239.

vagy részt vettek valami rendezvényen. Előfordult ezek között közös lovaglás vagy sportolás (evezés) is. Az azonban föltűnő, hogy a testedzést társaságban kedvelő idősebb gróf csak 1847 augusztusában konstataulta egy dunai fürdőzés alkalmával, hogy Batthyány Lajos „jól úszik”. Ennek örömeire másnap már „3 Batthyányval” (Gusztáv, Kázmér, Lajos) úszott le „az Ullman háztól a híd alatt a Depini fürdőig”.²⁵

A naplószövegek jellegéből kiinduló elemzésünkben a Széchenyi–Batthyány kapcsolat színtereit kezdtük feltérképezni. Ezen az úton továbbhaladva számba kell vennünk azokat a helyszíneket, amelyek, bár mennyiségi tekintetben a naplóban nem lényegesek, de a főrangú társaság életmódjából következően fontosak.

Szükségszerű volt a 19. század első felében, hogy két magasan jegyzett nyugat-dunántúli mágnás saját vidéki körében találkozzon. A főúri kastélyok családi és társasági eseményei, a vidéki vadászatok és ünnepélyek erre mindenképpen alkalmat teremtettek. Az ilyesfajta találkozásnak vagy a regionalitás (bejárható távolságból „elvárt” volt a „szomszédos” mágnások invitálása), vagy a rokonság (esetleg a személyes kötődés) lehetett a megszokott feltétele. Az ő esetükben az alapfeltétel teljesült, hiszen kastélyközpontjaik (Cenk és Ikervár) igen közel voltak egymáshoz. Nem véletlen, hogy alig félévvel azután, hogy Batthyány átvette atyai örökségét, és kilépett a császári–királyi hadseregéből (1831. február–április), kölcsönösen túlestek az első viziteken. Legelső találkozásaiuk tehát 1831 szeptemberében előbb Cenkén (17–18-án), majd Ikerváron (20–21-én) társadalmi kötelességeikből következtek. Ismeretségük meg is maradt ebben a keretben (ezen a szinten), s az 1839–1840-es országgyűlésig ritkán érintkeztek: egyszer–kétszer Pest, Pozsony, majd egyszer Bécs összefüggésében említi Széchenyi naplója Batthyány nevét.²⁶ Mindketten sokat utaztak ebben az időszakban, Széchenyit lefoglalta szerteágazó tevékenysége, de mivel köztudott, hogy Lajos gróf házassága (1834) után, főleg ifjú felesége, Zichy Antónia energikus működése által társasági központot teremtett, az adatok kicsiny száma megerősíti a feltételezést: nem törekedtek különösen egymás körébe. Bár Széchenyi minősítő megjegyzése első találkozásukkor (1831. szeptember 17.: „Batthyány a céljainkra nem sokat ér – ezt gyanítom.”) és az ifjabb gróf tiszteletteljes, a cenki élményre visszautaló levele (1831. november 9. Ebben azt fejtegette, hogy milyen „szép lenne Önt [mármint Széchenyit] *nemes törekvéseiben támogatatni*”) megengedne egy olyan feltételezést, hogy talán egyoldalú volt az érdeklődés hiánya, de túl korai és túl esetleges ez a két szöveghely ahhoz, hogy általuk a kapcsolat (inkább kvázi ismeretség) milyenségére következtessünk. Sőt Széchenyi már a következő esztendőben finomította véleményét, amikor megállapította a Nemzeti Kaszinó új részes-tagjáról, hogy „jó a mi intézetünkbe”, és Pesten a szokásos elhagyatottság-élménye ekkoriban egyszer így tört elő: „Estély Batthyány L-nél! Miért vagyok a házból [körükből] kizárva – alkalmasint nem tudom.” Egyetértve Molnár András arányos elemzésével csak a kapcsolat nem túl intenzív jellegét regisztrálhatjuk. Az 1838. októberi újabb ikervári–cenki kölcsönös vizitek még ugyanennek a formális-kellemes vidéki mágnás életformának a velejárói lehettek. Széchenyi szűkszavú naplóbejegyzésein túl ezt erősíti

²⁵ Néhány példa ezekre: *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 293. (kirándulás a pozsonyi Czikker Gartenba); 296. (Batthyány „*serbenhagyta az evezésben*”); 309. (lovaglás és séta politikai beszélgetéssel); 6, 622–623. (közös úszások).

²⁶ *Gróf Széchenyi István naplói* 4., 214–216., 251–252., 264., 591., 625., 638., 644., 5., 211., 215., 250., 253., 273., 278.

Petrichevich Horváth Lázárnak a cenki napról szóló jegyzete és Batthyány Lajos röviddel utóbb keltezett szívélyes invitálása a soron következő vadászatára.²⁷

Kapcsolatukat a politika tette igazán dinamikussá, hiszen 1839-ig csak elszórtan, évi egyszer-kétszer találkoztak, az 1839–1840-es diéta idejének szűk egy évében (júniustól májusig) viszont több mint hetven alkalommal szerepeltette Batthyány nevét kötetében a naplólíró, s ennek a zöme is a november–április közötti szakaszra esett. Ekkor alakult át kapcsolatuk egy főnemesi kvázi ismeretségből intenzív viszonyra. Ez minőségi változást hozott az ikervári–cenki vizitekben is. A sikeres országgyűlés után gesztusértékű látogatásokat tettek egymásnál 1840 nyarán–őszén: Széchenyi ekkor (augusztus 7.) tekintette meg a péterfai cukorgyárat, Batthyány pedig részt vett augusztus 20-án Cenken azon a nagyobb szabású István-napi köszöntésen, amelyet az idősebb gróf szervezett tudatos politikai és társulati (Szederegylet) bázisépítés céljából. A magánese ményt joggal értelmezte Környei Attila kapcsolódó tanulmányában politikai kontextusaiban. Batthyány valóban kitüntetett szereplője volt ekkor Széchenyi stratégiájának, hiszen a sikeres országgyűlés után az optimizmus és az együttműködés lehetősége hatotta át viszonyukat. Nem véletlen, hogy a naplólíró őt is („Bathy”) az eljött „nevezetesebb” személyek között említette meg. Utóbb október 10–11-én Batthyány a feleségével időzött Cenken, s az ott megrendezett Szederegyleti Ülés után másnap délig nála maradtak.²⁸ 1841-ben ismét a szeder-ügy teremtett találkozási alkalmat közöttük. Július 24–25-én a Soproni-Vasi Szederegylet formális megalakulásán vett részt Batthyány Cenken, majd az október 13-i soproni ülést követően időzött nála. S a hónap végén megtörtént az illendő családós vizitváltás is (a naplóban csak tényszerűen említve: október 24., 28–29.). Az 1842. július 16–17-i ikervári Széchenyi látogatást hosszú ideig ilyenforma betoppanó-vendéjárás nem követte.²⁹ Bár Széchenyi megszervezett egy politikai találkozót Batthyányval és Deákkal Ikervárra, s ott 1844 húsvétján (április 7–8.) sikeresen mozdította elő „kétgarasos” tervének ellenzéki támogatását, az évi megszokott vizitekre 1843–1846 között nem került sor.³⁰ Mivel évi egy-két eseményről van szó, az „elmaradásuk” esetlegesnek tekinthető, s befolyásolhatta a történéseket az, hogy nem egy időben tartózkodtak birtokaikon, utaztak stb. Mégis tendenciózusnak hat, hogy Széchenyi nagy centrumteremtő próbálkozása (1840–1842) idején minden évben meglátogatta Bat-

²⁷ Vö. Molnár: *Viam meam persequor*, 76., 78–80. A források a már megjelölt Széchenyi naplólhelyeken kívül: Bártfai Szabó László (szerk.): *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808–1860. 1–2. köt.* Budapest, 1943. 1. köt. 145.; Bárány Petrichevich Horváth Emil (közli): *A Petrichevich család naplója. 2. rész, III. köt., Petrichevich Horváth Lázár naplója az 1837–38. évekről.* Budapest, 1941. 58–59.; *Viam meam persequor. [...] Beszédék levelek írások (1824–1848.)* 347–348., 350. A vadászaton Széchenyi nem vett részt, éppen Cenken volt társasága: *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 213.

²⁸ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 396., 398–399., 409.; Környei Attila: *A politikus magánélete. Gróf Széchenyi István névnapja 1840-ben.* Arrabona, [A Xantus János Múzeum és a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Évkönyve 1995.] Múzeumi közlemények 34. (1995) 55–97. Molnár András egy titkosrendőri jelentésre hivatkozva állapítja meg, hogy Széchenyi a társasággal együtt átment (augusztus 25-én) Ikervárra, s ott részt vett a Batthyány szervezte „ellenzéki” jellegű negyvenfős vendégségben. A Széchenyi-naplóban nincs erre utalás, aznap Horpácsra ment, s mivel ezt az eseményt (ha valóban ott volt) bizonyosan említette volna diáriumban, a dilemmát jelenleg nem tudjuk föloldani. Vö. Molnár: *Viam meam persequor*, 122–123., 125.

²⁹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 489., 505., 507., 614.

³⁰ Az ismert esemény rövid összefoglalásai: Molnár: *Viam meam persequor*, 180–181.; Széchenyi és Deák kapcsolódó levelei: SzIM VI. köt. *Gróf Széchenyi István levelei* 3. köt. Összegyűjt., jegyz.: Majláth Béla. Budapest, 1891. 262–265., 269., 273–275.; a naplóbejegyzések: *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 52.

thyányt kastélyában, viszont utána a bonyolultabb politikai periódusukban nem, s egy közeledési időszakban, 1847 nyarán pedig ismét (átutazóban) járt nála.³¹ Találkozásaik vidéki helyszínei között feltűnik a Károlyiak néhány kastélya (*Fót, Csurgó*) vagy más főúri családok rezidenciái (*Cseklész*), illetve az ismert pihenőhely, *Vöslau*; s az 1843–1844-es diéta idején a Pozsonyhoz közeli alsó-ausztriai *Haimburg*, ahol akkoriban Zichy Karolina tartózkodott.

Bécs alig-alig volt színhelye a két reformer gróf kapcsolatának, egyszer-egyszer mintegy véletlenül futottak ott össze: „*Batthyányit találok [itt]. Randevút adok neki, hogy lássa az operában [Batthyány] Júliát.*” A fellelhető, egy-két közös bécsi pillanatuk („*nálam*”, „*ebéd*”, „*színházi páholyban*”) nem volt jellegzetes, éppúgy megeshetett volna velük Pesten is.³² Pedig két nyugat-dunántúli, nagy presztízsű, gazdag (és nem utolsósorban katolikus) magyar mágnás sűrűn találkozhatott volna a császárváros báli szezonjain, a főúri szalonokban vagy a Burg reprezentatív rendezvényein, esetleg az audienciák, hivatalok közegében. Valószínűleg máskor, más bécsi körökben forogtak. Széchenyi elég gyakran utazott oda (1827-től Pest lett az elsősorú lakóhelye), s akkor a Metternich-szalón is megnyílt előtte (helyesebben: bebocsátást nyert), azaz a legelőkelőbb bécsi körökben forgott, részben a kancellár harmadik feleségének, Zichy Melanie-nak köszönhetően. Batthyányval itt az 1840-es években nem találkozhatott, már csak azért sem, mert a személye a következetes ellenzéki magatartása miatt a bécsi udvarban egyre inkább „gyűlöletes” lett. Egy rövid (1846-os) történettel érzékeltethetjük, hogyan viszonyult a konzervatív (aulikus-hivatalnok) politikai elit Batthyány-körének bécsi pillanataihoz. 1846 májusában a Bécsben időző két Zichy-hölgynek előbb Esterházy Pál herceg ajánlotta fel páholyát és pottendorfi vendéglátását, majd a Liechtensteinek báljára lettek hivatalosak. Apponyi György alkancellárnak, aki éppen „*az ellenzék szétzúzásáról*” vizionált Széchenyinek, az „*arcába szökött a vér*”, amikor a reformer gróftól meghallotta e híreket. Apponyi tehát politikai ügynek tekintette a „honleány” grófnőknak szóló társasági figyelmességeket, és felháborodott azon, hogy bécsi előkelőségek meghívásaikkal legitimmé teszik Batthyány-körének ellenzéki-nemzeti irányvonalát.³³ Széchenyi és Batthyány bécsi találkozásainak „elmaradása” mögött nyilván az a tendencia is szerepet játszott, hogy a több-laki életet élő magyar mágnástársadalom egy (már nem is jelentéktelen) része a „szezón” egészét (vagy egy részét) Pesten töltötte.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a Batthyányra vonatkozó Széchenyi-naplóbejegyzések (kb.) 70–75 százaléka valamilyen társasági színtérhez kötődik, s egy jó részükben a fiatalabb gróf neve az együttlétre utaló adatrögzítő mondatban jelenik meg. Nyilván nem pontosak a regiszterarányok, mivel a naplóíró számára csak bizonyos színtereken volt „hírértéke” Batthyány jelenlétének, de az adathalmaz súlya miatt mégis érdemes hangsúlyosabban figyelni arra a jelenségre, hogy vitatkozásos-beszélgetős találkozásai döntő részben a pozsonyi és pesti mágnás-világ társasági színterein zajlottak le. Valójában sok időt töltöttek együtt intézményes keretek között is, elsősorban az országgyűlések üléstermeiben és konferenciáin vagy más politikai fórumokon, másodsorban pedig a különböző társulatok, egyesületek gyűlésein. Az előbbi (politikai intézmények) esetében feltételezhetjük, hogy alulreprezentál a napló, az utóbbiban (társulati tér) pedig valószínűsíthető, hogy (nagyjából) pontosan rögzíti találkozásait. A jelenség könnyen magyarázható: az intéz-

³¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 591.

³² *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 273., 407.; 6, 398.: „*bei mir Louis Batthyanyi*”, „*Esse im Schwan mit Louis B.*”, „*Bei Julie B. in der Loge. [...] Louis B. kommt hin – ist sehr lieb.*”

³³ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 382–383. (1846. május 27–29.)

ményes politika világa ülésnap munkakapcsolatot teremtett közöttük, ezért nyilván a napi rutin nem lett a naplóban rögzítve, Széchenyi csak akkor tett Batthyány szereplésére utalást, amikor valamilyen különleges specialitás fűződött hozzá. A társulatok ülései alkalomszerűek voltak, s mivel mindketten fontos vezetői, elnöki (reprezentatív), máskor szervezői feladatot láttak el, így valószínű, hogy a naplóíró a megnevezettek között általában szerepeltette (ha ott volt) Batthyány nevét.

A napló anyagát mindenesetre az önmagában is jelentőssé teszi, hogy a fiatalabb gróf jelenléte benne nagyon nagy mennyiségű. 1839-től fogva Batthyány az egyik legtöbbet megnevezett Széchenyi „napló-hős” lett. Látványos jele ennek, hogy az 1844–1848 közötti, lényegében négy évet felölelő Viszota-féle kötetben kimagaslóan a legtöbbször Apponyi György és Kossuth Lajos mellett az ő neve szerepel, még a családtagokat is figyelembe véve. Pedig nem is ezek az évek jelentették kapcsolatuk „csúcsideőszakát”, hanem az 1842-es év. Akkor Széchenyi centrumteremtő politikai kísérlete és társasági köreik összekapcsolódása s persze hosszabb pesti együttlétük miatt *több mint száz* napra vonatkozóan jegyzett fel valamit Batthyányról (néha csak róla gondolkodva). Általában ha mindketten Pozsonyban vagy Pesten hosszabb ideig egyszerre tartózkodtak, havi 8–10 (intenzívebb szakaszokban 12–14) találkozásra került sor közöttük. A bejegyzések megoszlása elsősorban a tér/idő összefüggésből következik, de politikai, társulati együttműködésük/ellentétük állapota és társasági életük sajátos ritmusa is döntően befolyásolja a naplószövegek aktuális számát; mondhatni: a kapcsolatuk intenzitását.

A már értékelt pozsonyi időszak után 1840 második felében vidékre költözéseik, bécsi időzéseik miatt esetlegesen tartózkodtak egy közegben, s ugyanez mondható el 1841-ről is. Ezért a cenki–ikervári viziteknek nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk. A nagyon intenzív – fentebb említett, alább vizsgált – 1842-es évet Széchenyi centrum-kísérleteinek kudarcra (1842. október–december) zárta le. Ezt némi visszaesés, rövidebb fellendülési szakaszok (1843. március–április, december, 1844. március–május, 1844–1845 fordulójától márciusig), majd utazások és hosszabb terheltebb időszakok követték. Az 1845 végi, 1846 eleji mélypont után ritkán voltak egy időben egy helyszínen, de azért valami lassú kiegyensúlyozódás megfigyelhető. A negatív időszakokat, illetve azokat, amikor tudatosan kerültek (vagy nem keresték) egymás társaságát, nehezebben ragadhatjuk meg, mert Batthyány mozgásait, el- és visszautazásainak időpontját kevéssé ismerjük.³⁴ Csak a naplóíró meg-megnyilvánuló kirekesztettség-élménye („*kizárva*”, „*engem nem hívtak meg*”) jelzi, hogy a találkozások hiánya mögött eltávolodás húzódik meg. A legintenzívebb szakaszok viszont biztonsággal behatárolhatók. Egyrészt 1842 decemberében regisztrálhatunk nagyon magas (21) naplótalálás számot, másrészt pedig 1847 augusztusában. Akkor az idősebb gróf az augusztus 13. és 31. közötti időszakban 12 napon 24-szer foglalkozott (külön-külön) az Ellenzéki Párt vezetőjével.

Az összefüggés nyilvánvaló: 1842 decemberében Széchenyi még egy kétségbeesett kísérletet tett arra, hogy az ifjabb gróftól maga mellé állítsa a kossuthi irányvonallal szembeni küzdelmében. 1847-ben pedig Kossuth Lajos Pest megyei követjelöltsége s abban Batthyány szerepe készítette fokozott figyelemre. A két nagyon intenzív szakasz tehát a politika hatására jött létre, s mindkettőnek érdekessége, hogy nem diétai időszakhoz kapcsolódott, hanem egy konferenciázós pesti periódushoz, s bennük Batthyánynak a politikai orientációkhoz (s Kossuthhoz) való viszonya mutatkozott meg erőteljesen és új szinten. A másik fontos mozzanat, hogy mindkét esetben a találkozások tudatos keresése mellett, a bejegyzések

³⁴ Széchenyi olykor tájékoztat minket róla („*Louis B. ist angekommen*”), ezzel is kifejezve ráirányuló figyelmét. Erről alább még részletesebben szövegek.

számát az ifjabb gróffal kapcsolatos gondolatok, hírek lejegyzése és saját értékeiteléseinek a megfogalmazása gyarapította. Azaz leginkább Széchenyi koncentrált, Batthyányra irányuló figyelmét mutatja a naplóban való intenzív jelenléte.

Mivel tanulmányunkban a (kidolgozott, ismert) politikai kapcsolattörténet mellé szeretnénk a viszonyukat árnyaló szempontokat állítani, itt nem vizsgáljuk részletesen a politika színterein megmutatkozó közös történetüket. Éppen csak a kezdeti időszak elemzésével villantjuk fel, hogy az 1839–1840-es országgyűlésen elmélyülő ismeretségük miképpen alapozta meg azt, és rövid kitekintésekkel utalunk e színtér működésére.

Mint fentebb láttuk, a két gróf formális-főnemesi kapcsolatát az 1839–1840-es diéta alakította át. Elsősorban Batthyány aktivitása okozta, hogy Széchenyi vele szorosabb társas érintkezésbe került, hiszen már 1839. június 16-án „összejövetel” szervezett a mágnásoknak, és tudatosan törekedett egy hatékony főrendi ellenzéki csoport megszervezésére. Másrészt Széchenyi is igen kezdeményezően lépett fel Pozsonyba érkezése után (június 9.), és nap mint nap lejegyezte, hogy *hányan, kik* ebédeltek nála, *hol* vizitált, s hamarjában *dinerek* és *soireék* sokaságát adta, amelyekben többször Batthyány nevét is kiemelte. Széchenyi naplója alapján megállapítható, hogy a *mágnáskaszinó* szervezése teremtette meg a diéta első hónapjaiban közöttük a rendszeres érintkezést, de annak összejöveteleit még saját szállásaikon (többnyire Batthyánynál, olykor gr. Eszterházy Kázmérnál, hg. Odeschalchi Ágostonnál) tartották. Utóbb, amikor (november 1-jétől) zártabb és intézményesített formában kaszinóztak, s ebből a célból igénybe vették a Dóm téri Strohmayr-házat, akkor már a mágnásellenzéket összefogó közvetlen politikai célú társasági színtér (Széchenyi naplójában: a „*Kis Casino*”) elkülönült a főúri házak szalonvilágától. A naplóíró innentől igen sok lejegyeznivalót talált Batthyányról, történéseket rögzített, olykor a megnyilvánulásait, ritkán beszédeit kommentálta, máskor politikai értékrendjét minősítette, azaz naplószövegeiben megélte (megteremtette) az együttműködésre és rivalizálásra, egyetértésre és stratégiai ellentétre egyaránt példát adó politikai kapcsolatukat.³⁵

Valójában itt/ekkor ismerhették meg mélyebben egymást és nézeteiket. Együttműködésük ideológiai-politikai kerete rendben volt, hiszen Batthyány Lajos következetesen a nemzeti-liberális reformok képviselőjeként lépett föl. Beszédeiben a szabad tulajdon, a polgári jogegyenlőség, az érdekegyesítéssel megteremtendő modern nemzeti közösség stb. mellett érvelt. Széchenyi így nyugtázta az alapkérdésekben való egyetértésüket: „*Lovagolok s sétálok Batthyány Lajossal. Az »igen vagy nem« felől tisztában vagyunk, a miképpen felől: »Koncentráció, – magyar és alkotmányos érzületet kiterjeszteni – divatba hozni.«*” A naplóíró a közös alappal kevésbé foglalkozott, s két dicsérő mondatát leszámítva – az egyikben Batthyányt és Deákot *Washingtonhoz és Franklinhez* hasonlította – az nem is ragadható meg az országgyűlés idejében diáriumában.³⁶ Ez a tendencia utóbb is így maradt, hiszen nyilvánvalóan az őket összekötő értékvilág, jövőkép a természetes „állapot” mezőjébe került, s mindaz, ami a naplóíró számára (a viszonyukban) érdekes volt, e fölött mozgott.³⁷

³⁵ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 287–382.

³⁶ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 305., 308., 373.; Batthyány beszédei és elemzésük: Molnár: *Viam meam persecutor*, 95–101., 351–405., Erdődy: *Batthyány Lajos*, 20–31.; bővebb összefoglalás Széchenyi diétai szerepéről: Friedreich: *Gróf Széchenyi István élete*, 430–440.

³⁷ A közös cél csak áttételes formában került olykor lejegyzésre. Erre példaként az ikervári Széchenyi–Batthyány–Deák konferencia (1844. április 9.) naplószövege kínálkozik: „Ha megfosztanak ama illúzióimtól, hogy Magyarországból lesz valami, tüstént felhagyok mindennel” – idézte a naplóíró az ifjabb gróft, de azért a különbségtevés érdekében hozzátette: „Deák és én nem remélünk semmit, – egyáltalában nem táplálunk illúziókat – mégis patrióták vagyunk.” *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 52.

Látványosan kevés megjegyzést tett Széchenyi a konkrét diétai ülésekhez kötődően az ifjabb grófra. Ez nem meglepő, hiszen általában csak a saját beszédeire tért ki naplójában (regisztrálva azt, illetve röviden minősítve). Batthyány csak olyankor (de akkor sem mindig) került bele a napi napló-összefoglalóba, amikor valamely javaslat tőle indult el. Az 1839–1840-es diétán mindössze négy tartalmasabb megjegyzése vonatkozott Batthyányra a konkrét diétai munkához kötődően.³⁸ Az 1843–1844-es országgyűlésen sem annyira felsőtáblához kapcsolódó szövegekben, mint inkább a társasági közös-vitázó beszélgetésekben mutatkozott meg a Batthyányval való viszonya. Ezeknek az arányát az is növelte, hogy akkor hosszabb időintervallumokban nem tartottak felsőtáblai ülést. Az országgyűlési beszédekben fellelhető *egymást erősítő*, a másik szónoklatához *csatlakozó*, illetve azt *korrigáló*, esetleg *elvető* gesztusaik viszont fel-feltűntek a naplóban. Széchenyi sokszor regisztrálta Batthyány rá vonatkozó üzeneteit, érzékeny volt rá, de a diétavégi túlterhelt időszakban, amikor Batthyány többször is támogatta vagy részletkérdésekben vitázott vele (országos pénztár, vasút-ügy), már kevésbé figyelt az ifjabb gróf szavaira, el volt foglalva „kétgarasos” tervének kálváriájával.³⁹ A közvetlen diétai munka napló-lenyomatában az együttműködés látszik a legkevésbé, de más források alapján tudjuk, hogy az 1839–1840-es diéta sikereiben és az 1843–1844-es részsikereiben szerepet játszott (hol közös, hol párhuzamos) reformpárti fellépésük. Batthyány egy 1844-es levele erre tette a hangsúlyt, amikor a nem nemesek birtokszerzési jogának felsőtáblai támogatását „*Széchenyi és a centrum segítségével kiívott fontos győzelemnek*” nevezte, s deklarálta: „*a legfontosabb határozat, amely Magyarországon 100 év óta született*”.⁴⁰

Jellemző Széchenyi szelektálására, hogy amikor Batthyány a naplójában legelőször (1839. augusztus 5-én) megszólalt (igen kritikusan), akkor egy köpönyegforgató angol politikushoz (Francis Burdett) hasonlította a „legnagyobb magyart”. Nyilván nem a legelső politikai beszélgetésük volt ez a veszekedés – az idősebb gróf válaszul „*megfontolatlan izgatónak*” nevezte –, de tény: Széchenyinek ez volt a *legelső lejegyzett Batthyány-mondata*. A helyzetet „kimagyarázkodás” követte, mint ahogyan az 1839–1840-es diétai naplóban következő további összeshallkozásokat. Többnyire nem ismerjük meg a viták eredetét, csak a lenyomatát látjuk: éles szóváltás, egy-két nap múlva „kimagyarázkodás” (és/majd) „kibékülés”. Ezek a legközvetlenebb napló-megnyilvánulásai annak a mérkőzésnek, amelyben Széchenyi kettejüket látta a főrendi ellenzék vezetése, illetve politikai irányának meg-

³⁸ Lásd: 1840. március 21., április 2., 15., 25.; továbbá még az alábbi napokra tett különböző utalásokat, anélkül, hogy az egyébként felszólaló Batthyányra reagált volna: 1839. július 24–25., augusztus 12., 26., szeptember 9., október 25., november 4., 1840., január 11., március 13., 14., 21., március 31., április 2., 22., 23., 30., május 9.; *Viam meam persequor. [...] Beszédék levelek írások (1824–1848)* 351–405.; SZIM 2. köt. *Gróf Széchenyi István Beszédei*. Összegyűjt., s jegyz.: Zichy Antal. Budapest, 1887. 145–196.; Ferenczi Zoltán (kiadja:) *Gróf Széchenyi István kiadatlan beszédei az 1839/40iki országgyűlésről*, 622–645. *Gróf Széchenyi István naplói* 5. 299–383. és uo. Vizsota Gyula részletes jegyzetei.

³⁹ A naplóban is megörökített esetek: 1843. júl. 7., 11., 13., szept. 7. [vö. Molnár András vonatkozó jegyzete. i. m. 451. Széchenyi naplója alapján nyilvánvaló, hogy Batthyány utalása rá vonatkozott], 1844. október 23., 28., a naplóból kimaradt helyzetek: 1844. augusztus 28., október 5., 11. (Széchenyi beszél), 24., 25., 29. (aznapi konkrét vitájukra sem tett utalást), 30., 31., november 7., 8., 10. Két ilyen esetnek 1839–1840-ben sem lett naplónyoma: 1840. március 31., április 11. Lásd: *Viam meam persequor. [...] Beszédék levelek írások (1824–1848)* 389., 391–392., 436–451., 564–648.; *Gróf Széchenyi István Beszédei*, 168., 175–180., 267–468.; *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 370., 373., 735–761.; 6. köt. 96–131.

⁴⁰ Batthyány ismeretlenhez írott levele 1844. november 10. Magyar fordításban közli: *Viam meam persequor. [...] Beszédék levelek írások (1824–1848)*, 651.

határozása ügyében. Amikor az ifjabb gróf például a kiskaszinó számára elkészített programnyilatkozatát („*memoárját*”) benyújtotta, jegyzete szerint sokan „*megszepentek*”, s ezt ő kedvező fejleménynek ítélte, mert ezzel Batthyány az ő „*karjaiba űzte az embereket*”. Máskor pedig megnyugodva azt regisztrálta: „*Mindenki L. Batthyány ellen van.*”⁴¹ Apró-cseprő összszördülések mögött már ekkor két markáns, büszke, vezetésre hivatott személyiség rivalizálása (olykor féltékenysége) ragadható meg, s természetesen azok a törésvonalak, amelyek politikai koncepciójuk és stratégiájuk különbözőségéből következtek.

Ellentéteiknek egyik oka az volt, hogy az ifjabb gróf a diéta elejétől igyekezett a felső-táblán egy szervezett főrendi ellenzéki-liberális csoportot létrehozni. Széchenyi viszont nem fogadta el az egyéni „meggyőződést” negligáló pártszerű politikai cselekvést, ragaszkodott függetlenségéhez. S természetesen azt sem vette egykönnyen tudomásul, hogy a főrendek között egy másik reformer mágnás teremtsen meg az igazodási pontot, méghozzá az övétől eltérő koncepció jegyében. Elvi kérdéseket érintő hangsúlykülönbség volt ugyanis a fölfogásuk között. Amíg Batthyány a nemzeti önrendelkezés, az alkotmányos garanciák és a politikai intézmények kérdéskörében markáns ellenzéki álláspontot foglalt el, reformokat sürgetett, a megyék szerepét védte, a kormányzatot bírálta; addig Széchenyi – mivel az adott hatalmi-politikai helyzetben óvakodott ezek bolygatásától – hol az ellenzék mellett állt ki, hol az általa elképzelt centrum-szerep jegyében politizált. Felfogásuk és taktikájuk különbözősége megmutatkozott a Ráday-ügyben vagy az amnesztia kérdésében, de nagy szakadék mégsem alakult ki közöttük, mert Széchenyinek ez volt a „legellenzékibb” országgyűlése.⁴²

A napló tartalmas mondataiban ekkor (és utóbb is) a *Batthyányért és/vagy a Batthyányval való küzdelem* kivételését láthatjuk. Úgy tűnik, hogy ez a konstelláció nem pusztán Széchenyi lelki beállítódásának az eredménye (terméke), hanem a két reformer valóságos kapcsolatának lenyomata. A titkosrendőri jelentések az 1839–1840-es diétán több esetben is vetélkedésként interpretálták viszonyukat.⁴³ Természetesen vezethette a jelentésírókat valamifajta diverziós cél, de ebben az esetben nagy torzítást nem feltételezünk: híreik üzenete összhangban áll Széchenyi naplójával. Sőt, a jelentések a viszony egy-egy elemét kiemelve megragadhatóvá teszik a rivalizálás természetét is. Egyszer (1840) azt hangsúlyozták, hogy bár Batthyány a mágnásellenzék vezetője, de Széchenyi „ismét az ellenzék első embere akar lenni”, máskor (1841) azt, hogy az ifjabb gróf azért költözik Pestre, hogy ott Széchenyit megelőzze, háttérbe szorítsa. Egyik összehasonlításukkal pedig ráhibáztak az ellentét lényegére. Az egyik ágens így írt Batthyányról a szólásszabadság ügyében elmon-

⁴¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, A nagyobb viták ritmusa: 303., 308. (1839. augusztus 5., 28.); 346–347., (1840. január 7.); 360–361. (1840. február 28–29.); idézve még: 340–341., 351.

⁴² *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 330.; vö. a fentebb megjelölt beszédeiket. Lásd még: Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848.* II. köt. [harmadik kiadás] Budapest, 1886. 123–127.; Molnár: *Viam meam persequor*, 95–101.; Erdődy: *Batthyány Lajos*, 20–31.; Friedreich: *Gróf Széchenyi István élete*, 430–440.; Oplatka: *Széchenyi István*, 284–285.; Viztola Gyula: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1836–43 közt.* [SziÓM 14. Bevezetés] XII–XVI.

⁴³ A rendszer működésére és működtetőire lásd legújabban Pajkossy Gábor tanulmányait: [átfogóan:] *A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt.* In: Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál Judit, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2004. 338–344.; [a forrásadottságokról:] *A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás.* Levéltári Közlemények, 77. évf. (2006) 1. sz. 49–72. [esettanulmány jelleggel:] *Toldy Ferenc pályaképe.* In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk. Erdődy Gábor – Hermann Róbert. Budapest, 2002. 180–198.; *Egy besúgó Pesten a reformkor közepén (1839).* Aetas, 21. évf. (2006) 4. sz. 5–20.

dott nagy (1840. április 22-i) beszéde kapcsán: „*eddig következetességével, változatlan jellemével, valamint vagyónával és családja rangjával messze felülmúlja Széchenyi Istvánt, és a haza jövődjét a legszebb reményekre jogosítja fel.*” Automatikusan versenyhelyzetben látták (láttatták) a két gróft, már csak különemű tekintélyük, társadalmi presztízsük, ambíciójuk miatt is.⁴⁴

A napló nem mutatja semmi jelét annak, hogy Batthyány Széchenyi követőjeként lépett volna föl a politika színpadára. Széchenyi nem rögzített az ifjabb gróftól felé irányuló gesztust, és ilyesmit az 1839–1840-es beszédeiben sem találhatni. Később egyszer-egyszer méltatta érdemeit: előfordult, hogy társaságban („*Diner im Casino*”) „*vezérnek nevezte*” (1841. március); volt, hogy (időlegesen) elismerte igazát (1841. május); és utóbb, 1842 áprilisában „*a két asszony*” előtt („*Soupire bei Louis B.*”) fordult így hozzá: „*Te vagy az egyetlen magyar, kit irigylek!*” A naplóíró kommentárja nem elégedettségét tükrözte („*Ó, jaj.*”), hanem inkább a Zichy-hölgyek előtti szerepjátékot minősítette. S a másik két mondat sem igazi vélemény-tükröző beszédhelyzetben hangzott el.⁴⁵ Batthyány természetétől – korabeli jellemzői szerint – pedig idegen volt a tekintélytisztelet.⁴⁶ A Széchenyi-napló is azt a képet erősíti, hogy Batthyány autonóm politikusként azzal a szándékkal lépett fel a politikai küzdőtérre, hogy ott egyedül (vezető) helyet biztosítson magának, s ezért a pozícióért akár a felsőtábla reformerei között a legfőbb tekintélynek elismert Széchenyivel is megvívjon.⁴⁷

A napló a másik részről azt a figyelmet fejezi ki, ami a valóságos alternatívának kijárt. Hiszen Batthyány aktív, ambíciózus diétai fellépésével arra a szerepre lett tökéletes jelölt, amelyet Széchenyi korábban nem tudott s nem is akart igazán betölteni. Volt az idősebb

⁴⁴ Molnár: *Viam meam persequor*, 93., 116., 120–121. és 394/221. jegyzet; Takáts Sándor: *Wesselényi Miklós és a titkosrendőrség*. In: uő.: *Kémvilág Magyarországon*. Budapest, 1980. 46.; Károlyi Árpád: *A pör története*. In: Némethyvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I. köt. Írta, szerk.: Károlyi Árpád. Budapest, 1932. 594–595.

⁴⁵ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 455., 470., 589.

⁴⁶ Molnár András (közli): „*Egy honvéd feljegyzései*” Batthyány Lajos grófról. [alább a szerzőre, Adolf Neustadtra utalóan] *Levélári Szemle*, 43. évf. (1993) 1. sz. 56.; Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*. Gróf Batthyány Lajos, Görgei Artúr, Kossuth Lajos. Okmánytár. S. a. r. [...] Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990. 87–89.; Molnár András: „*Az akasztófa tükröződik a szeméből!*” – *Titkosrendőri jelentés Batthyány Lajos grófról (1840)*. *Vasi Szemle*, 47. évf. (1993) 4. sz. 504.; Füzesi Miklós (közli): *Az ismeretlen Batthyány*. III. A Blackwell által összeállított jellemrajzok (folytatás). In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 28. (1983) Pécs, 1984. 157–158.

⁴⁷ Nem zárjuk ki annak a lehetőségét, hogy Batthyány pályáját ne inspirálta volna a Széchenyi-minta, illetve -hatás. Sőt az is lehetséges, hogy már a nyilvános politikai pályája előtt váltott, és inkább a Wesselényi irányvonalhoz kezdett vonzódni – mint ahogy ezt a Horváth Mihály által megteremtett elbeszélés sugallja. Ezt sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk, mivel Batthyány fölkészülése a politikai pályára csak elszórt, áttételes adatokból ismert. Az azonban bizonyos, hogy a diétán Batthyány nem az idősebb gróf követőjeként pozícionálta magát, nem mögé rendeződött, hanem esetleg szövetségeseiként, de leginkább riválisaként kezdeményező szerepet vállalt. Vö. Horváth: *Huszonöt év Magyarország történelméből*, 123–127. Ez a séma figyelhető meg a korai Batthyány- és Széchenyi-irodalomban is: *Gróf Batthyány Lajos. Az első magyar miniszterelnök élete és vértanúi halála*. Pest, 1870. 3.; Nagy Lajos: *Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök élet- és jellemrajza, s a Pest város által rendezett országos, ünnepélyes temetésének leírása*. Pest, 1870. 7–9.; Falk Miksa: *Széchenyi István gróf és kora*. Pest, 1868. 107–108., 220–221., 248.; vö. még: [Neustadt:] „*Egy honvéd feljegyzései*”, 49–62. Szemere Bertalan 1852-es politikai jellemrajza nem tartozik bele ebbe a sorba. Ő nem hangsúlyozta a mintakövetést, csak a politikai különbségeket elemezte. Lásd: Szemere: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*, 87–89.

grófnak is tekintélye az ellenzéki mágnások körében, de az ő elitteremtő tevékenysége nem egy politikai intézmény felé hatott, hanem sokkal inkább egy társadalmi-közéleti centrum felé, amit időszakosan „független felekezetnek” nevezett. Ezzel szemben Batthyány a főrendi ellenzék szervezőjeként a hatékony politizálás feltételeit teremtette meg. Az 1839–1840-es országgyűlésen a mágnásellenzék összehangolt, pártszerű működését segítette elő, majd utóbb 1842 végétől az ellenzék „országos” együttműködésének útját egyengette, s végül 1845 novemberétől abban már elsőrendű vezető szerepet játszott. Széchenynek a Batthyányra irányuló figyelmét elsősorban az magyarázza, hogy a kortárs közéleti szereplők közül egyedül őt viszonyíthatta minden szinten önmagához. Az idézett titkosrendőri jelentés megnevezett néhány alapvető szempontot: vagyon és családi tekintély (azaz társadalmi presztízs), jellemzilárdság, következetesség. Még kiegészíthetjük a sort olyan elemekkel, amelyeket az idősebb grófnak is fel kellett ismernie Batthyányban: politikai ambíció, vezetői készség, tehetség, a személyiség tekintélyt sugárzó ereje, végiggondolt reformkoncepció és persze a felesége és sógornője által biztosított széleskörű elfogadottság. S mivel kapcsolatukban az első pillanattól ott vibrált a rivalizálás, soha nem lett közömbös a számára, hogy (ha úgy adódik:) együttműködjön vele; (ha lehet:) szövetségeseként megnyerje; (ha csak arra van mód:) semlegesítse; s (ha nincs más lehetőség:) ellensúlyozza. Széchenyi utóbb rendre ki is fejezte Batthyányról gondolkodva és a napló-tükörben önmagát nézve, hogy az ifjabb gróf tudta betölteni azt a politikai centrum-szerepet, amelyet akár ő is elfogalhatott volna. Mintegy összegezve-összevetve pályájukat, 1847. augusztus 18-án jegyezte le a minősítő sort (a Kossuth Pest megyei követjelöltségét támogató) Batthyányról: „Átkozottul fífkás fickó. – Felette következetesen játssza ki a kártyáit. Többé-kevésbé ő az úr Pesten!... Sz[ent]királyival és Kossuthal etc. soha sem tudtam fraternizálni... soha sem destruáltam etc. Így kellett történnie.”⁴⁸

Széchenyi és Batthyány kapcsolatát a politika világa tette intenzívvé, és így természetesen politikai helyzetük minden változása döntő módon befolyásolta a viszonyukat. Itt most azonban azokra a színterekre térünk vissza, amelyek a politikátörténeti fővonal mellett árnyalták azt. Ezek közül még nem foglalkoztunk a Széchenyi naplójában még az 1840-es években is domináló társulati térrel. Napról-napra nyomon követhetjük a diárium alapján a gróf szerteágazó szervezői-elnöki működését a különböző egyletek, vállalkozások ülésein, s ennek a térnek is egyre hangsúlyosabb napló-szereplője lett Batthyány Lajos. Mivel Széchenyi esetében ez a téma általánosan és részleteiben is feldolgozott, s Batthyány társulati tevékenységéről is igen alapos munkák születtek újabban, itt csak az ügyek tipizálásával és egy-két példával mutatjuk be s értelmezzük a „szociális téren” viszonyuk naplóbeli lecsapódását.⁴⁹

A legközvetlenebbül ott mutatkozott meg az együttműködésük, ahol mindketten anyagiul érdekelték voltak, s mint vállalkozó főnemesek közösen érvényesítették érdekeiket. Ezért volt konfliktusmentes a viszonyuk a Soproni Vasi Szederegyletben, ahol Batthyány Lajos választmányi tag lett Széchenyi elnöksége alatt. Ebben az esetben a naplóíró mindig egyszerűen csak rögzítette a gyűléseken az ifjabb gróf nevét, kommentárt nem kellett, hogy

⁴⁸ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 615–616. A naplóíró a tény és az elismerő gesztus rögzítése mellett azért kifejezte a „saját igazát”, destrukciónak nevezve az ellenzéki politizálást.

⁴⁹ Összefoglalóan lásd: Viszota: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1836–43 közt*, XXVIII–LXXXV.; *1844–1848 közt*. [SziÖM 15.] LI–CIII.; Molnár: *Az egyesületek szerepe*, 3–28.; Hermann Róbert – Molnár András (közli): *Batthyány Lajos gróf kiadatlan levelei és egyesületi felhívásai, nyilatkozatai 1824–1847*. Levéltári Közlemények, 78. évf. (2007) 1. sz. 154–171.

kapcsoljon hozzá.⁵⁰ A második csoportba az egyesületi életnek azok a mellékszinterei tartoznak, amelyek valamelyiküknek (értsd: egyiküknek) az érdekeltségi (érdeklődési) körébe vágtak, s a másikat igyekeztek megnyerni aláírás vagy támogatás végett. A Pesti Cukorfinomító Gyár-egyesület kezdeményezője és elnöke Batthyány Lajos volt. Ő vonta be Széchenyit, aki részt is vállalt a társulat munkájában, s utóbb választmányi tagja lett.⁵¹ Fordítva viszont Széchenyi Istvánnak a pesti Hengermalom Társaság ügyében sikerült az ifjabb gróft két részvény jegyzésére kapacitálni.⁵² További ügyek sokaságában hol sikerült, hol nem a két reformernek egymást mozgósítani. A Hajósegyletbe például Batthyány is bekapcsolódott, de a lóiskola ügyében nem akart adakozni.⁵³ Az óbudai kikötőre Batthyány Lajos aláírt (kevesebbet, mint ígérte – bosszankodott Széchenyi), s utóbb vállalta, hogy a Sétatérre és a Csonakdára ruházza át a fel nem használt összeget.⁵⁴ A kölcsönös győzködések közepette sokszor bosszantották egymást elutasító vagy provokatív megjegyzésekkel. Néha valószínűleg visszaadás-adás alapon nem támogatták az ügyeket. Élesebb helyzetet teremtett, amikor Batthyány a Sétatérre azért tagadta meg a fizetést, mert szerinte Széchenyi sem teljesítette pontosan saját kötelezettségét.⁵⁵

Ezek a mellékszinterek azonban leginkább a kompromisszumra s a kölcsönös támogatás kifejezésére teremtettek köztük lehetőséget. Erre jellegzetes példa a Rába–Rábca–Marcal szabályozásának tervéhez kötődő alkujuk. Széchenyi Sopron megye kérésére lett a szabályozás királyi biztos, s mivel Batthyány Vas megyei birtoka, Rum érintve lehetett/volt, Batthyány Lajos „*udvarolt neki*”, még hozzá négyeszmekőt, úgy, hogy Teleki László gróft az előszobában váratta. Egymás után több napon szóba hozta a dolgot, míg végül Széchenyi biztosította, hogy „*segít neki csak nem grátisz*”. Azután teljes diszkréció mellett két Balaton-részvény (Balatoni Gőzhajózási Társaság) jegyzését kérte cserébe. Mindketten érezték az alku inkorrekttségét (ezért a látványos: „*à Discretion*”), hiszen a személyes nexust felhasználva az ifjabb gróf a közügy érdekében eljáró megbízottat saját érdekeinek (magánhaszon) figyelembevételére kérte, s arra „*árért*” cserébe ígéretet is kapott. Néhány héttel később Széchenyi – miközben azon medítált, hogy vajon Batthyány tartani fogja-e a szavát – a kis alkut egy zárt formában rögzítette: ő „*megígérte nekem, hogy előjegyvez a Balatonra [vagy: népszerűsíti...] én megígérttem neki, hogy Rumot rendbe hozom.*”⁵⁶

A társulatok következő (harmadik) csoportjába azok tartoznak, amelyek a politikai irányvonalakhoz kötődtek, s amelyek ügyében csak formálisan vagy egyáltalán nem működtek együtt. Széchenyi érthetetlen módon zokon vette, hogy a Kossuth Lajos által kezdeménye-

⁵⁰ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 489., 505.; *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* 1. 386–387.

⁵¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 93., 161–162., 179., 180., 184., 472.

⁵² *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 399. Széchenyi István levele Fehr Vilmosnak, 1842. márc. 11. Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1. 399.

⁵³ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, XLIII.; Bácskai Vera–Nagy Lajos (vál.): *Széchenyi pesti tervei*. Budapest, 1985. 234–237.

⁵⁴ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 740.; 6. köt. 170., 368.

⁵⁵ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 306. A Kaszinóban megtartott 1845. dec. 26-i Sétatér ülésen (*Promenade Sitzung*) jelentette ki Batthyány, hogy „*ő nem fizet, inkább megidézetti magát*”, arra hivatkozva, hogy a „*Gyáralakítóban*” (értsd: a Gyáralapító Társaságban) Széchenyi sem fizetett. Az idősebb gróf felháborodásában párbajra gondolt az igaztalan állítás miatt.

⁵⁶ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 552–555. (1847. április 17–21.), 581. Széchenyi valóban lépett az ügyben, mert bejárta a területet: 591. Azt legalább örömmel nyugtáztuk e kis történetet olvasva, hogy Széchenyi nem direkten a saját hasznát kereste, hanem egy másik közhasznú vállalkozás támogatását kérte Batthyánytól.

zett – *Usefull Knowledge*-nak nevezett – egyesület első alkalmára őt nem hívták meg (bezzeg Batthyány Lajost). Azért furcsa a sértődöttsége, mert korábban mereven elutasította az ebben az ügyben hozzá forduló Kossuthot.⁵⁷ Batthyány valóban elnöke lett a lassan formálódó Iparegyesületnek, és Széchenyit kapacitálta a csatlakozásra.⁵⁸ Utóbb viszont éppen ennek a társulatnak a nagygyűlésén (1842. december 26.) demonstrálta, hogy nem támogatja Széchenyinek az ellenzékot megosztó taktikáját. S ezzel válaszolt véglegesen az idősebb gróf centrumteremtő (az ő megnyerését célzó) próbálkozására. A naplóíró a saját látószögéből csak ennyit érzékelt: „*B. L. mindenestül Deák, Koss. és társai karjaiba vetette magát.*” Bár Széchenyi korábbi elhatározásának megfelelően (Batthyányt lekenyerezendő) az alapítók sorába lépett, s kritikusan kommentálta ott az ifjabb gróf vezető szerepét, de (feltékenységét is kifejezve) a lényeget jól látta: a Kossuthéknak „*dinert adó*”, „*Deákkal konferenciázó*” Batthyány „*tudott centrumot képezni*”.⁵⁹ Hasonló volt a helyzet az ellenzékhez és Kossuthhoz szintén erős szálakkal kötődő Kereskedelmi Társasággal is. Batthyány mint elnök próbálta Széchenyit rábeszélni a jegyzésre, s bár ő „*félig-meddig belement*”, de később már csak az eredményekkel kapcsolatos híreit és kételyeit rögzítette naplójába. A bukást pedig enyhe kárörömmel vette tudomásul.⁶⁰

A Védegyellel kapcsolatosan igen hamar kiütközött a két gróf eltérő felfogása. Amikor Batthyány társas körben („*zu Louis B.*”) Széchenyinek felvetette az eszmét a tolnai példán gondolkodva, akkor az idősebb gróf azonnal – megelőlegezve későbbi nyilvános véleményét – separatista tendenciát látott benne: „*Ha akarja, ha nem – dacz, ujjhúzás, szeparatista. Máskülönben semmi nem kandikál elő belőle.*” Utóbb, amikor a megalakulás konkrét előkészületei zajlottak, azt feltételezte, hogy Batthyány azért kerüli, „*mert én az embereit elpártoltatom*”. Bár Batthyány Lajos itt nem vitt vezető szerepet, de aktív részt vállalt a szervezésben (s a monumentális, reprezentatív választmány tagja lett). Felesége és sógornője pedig különösen kitüntette magát a társaság és a honi ipar népszerűsítésében.⁶¹ Széchenyi hosszú ideig nyilvánosan nem lépett fel az intézmény ellen, csak naplói, illetve titkárához írt levelei rögzítették a szójátékkal többször eljátszva, hogy a Védegyuletből *védegyület* lesz. Néhány vázlat jegyzete viszont arra utal (az egyiket éppen egy aláírási ívre firkálta), hogy azonnal egy vitacikkhez keresgette a kulcsszavakat, alapgondolatokat: „*[...] Ha nincs sikere – kaczagás. De [ha van] rebellió– elválás. Garantie és Chinai fal. Két részre szakad az ország – Pechovich – most Védegyület. Ich kann nicht [...] Separation.*”⁶² A kivárásának több

⁵⁷ Gróf Széchenyi István naplói 5, 432., 441–442.; Kossuth visszaemlékezése a jelenetre: Pesti Napló, 1885. április 9. vagy: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal, 1. 776–777. Lásd még: Benkő Samu (szerk.): Kemény Zsigmond naplója. [H. n.] 1974. 125.

⁵⁸ Gróf Széchenyi István naplói 5, 512.

⁵⁹ Gróf Széchenyi István naplói 5, 663–665., s még: 434., 442., 451., 554., 572., 604., 625.; 6. köt. 95.; Molnár: Az egyesületek szerepe, 7–14. Kossuth a helyzetet utóbb, torinói visszaemlékezésében tévesen úgy interpretálta, hogy Széchenyi nem vett semmilyen módon részt az egyesületben. Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal, 1. 783.

⁶⁰ Gróf Széchenyi István naplói 6, 60–61., 66., 116., 138., 172., 278., 329., 452–458., 467.; Molnár: Az egyesületek szerepe, 15–16.

⁶¹ Az idézetek: Gróf Széchenyi István naplói 6, 61., 105. A „*dacz, ujjhúzás*” szavak az eredetiben is magyarul, itt ezért ebben a formában. Lásd még: Kosáry Domokos: Kossuth és a Védegyület. A magyar nacionalizmus történetéhez. In: A Magyar Történettudományi Intézet évkönyve 1942. Budapest, 1942.; Molnár: *Viam meam persequor*, 218–220.

⁶² A jegyzetek lelőhelye: MOL Széchenyi család levéltára. Széchenyi István Gyűjtemény. [a továbbiakban: MOL SZIGY] 8. csomó [1844.] 60. Az itt ponttal elválasztott gondolatok ott külön sorban: Légy hasonló jegyzetlap a Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára Széchenyi Gyűjteményé-

oka lehetett, de Széchenyi visszafogottságát (máskor hasonló ügyekben azonnal nyilvános vitahelyzetet teremtett) valószínűleg az okozta, hogy a diéta utolsó másfél hónapjában nagy szüksége volt az ellenzék és Batthyány támogatására „kétgarasos” terve sikere érdekében. S mivel Batthyányt izgatta Széchenyi Védegylettel kapcsolatos álláspontja („*Sajnos Széchenyi a Védegylet ellen van*” – írta november 10-i levelében), ezért valószínűsíthető, hogy éppen kapcsolatuk kedvező alakulása eredményezte, hogy Széchenyi nem tette nyilvánossá averzióit. Viszonyuk látványos kiegyensúlyozódása figyelhető meg 1844 végén és 1845 első hónapjaiban, ami kifejeződött közös társasági programjaikban is. Batthyány ekkor semlegesíteni próbálta őt, s a Gyáralapító Társaságon keresztül az iparfejlesztésben érdekeltté tenni, ott vezető szerephez juttatni. Úgyhogy minden bizonnyal Széchenyi ezt a törekényt egyensúlyt is őrizgette, amikor (sokáig) nem vitte nyilvános térré a Védegylettel kapcsolatos külvéleményét.⁶³

A Tisza-szabályozás ügye ugyanebbe a típusba illeszkedik, csak éppen fordított szereposztással. Ehhez a vállalkozáshoz csatlakozott több konzervatív és ellenzéki mágnás is (mint Wenckheim Béla, Károlyi György, Andrassy György, Desseffy Emil), elsősorban azért, mert birtokaik révén érintettek voltak a területen. Jellemző azonban, hogy Batthyány nem volt ott az ügy reprezentatív aláírói között. Sem érdeke, sem a Széchenyi kormány szerepével kapcsolatos averziói nem tették ezt lehetővé. Ő azért utasította el az ügyet, mert a kormánypropaganda eszközünek tekintette, hogyan Széchenyinek egy társasági eseményen (most: „*Soirée bei mir*”) kifejtette: a „*Tiszátok*” nem több mint egy „*parádés ló*.”⁶⁴

A negyedik típusba soroltuk azokat a vállalkozásokat, egyesületeket, amelyek bonyolultabb helyzeteket teremtettek. Ahol a kompromisszumnak megvolt a lehetősége, s szándék is mutatkozott rá, de az eltérő politikai kötődések lassan felőrölték az együttműködést, s olykor ellentétet szültek. A legtipikusabb esete ennek a Gyáralapító Társaság ügye. Batthyány vonta be Széchenyit ebbe a Védegylet körébe tartozó társaságba, amelynek legfőbb célja az lett volna, hogy a piac hazai termékekkel való ellátását gyárak alapításával serkentse. A két gróf előzetes alkuja értelmében Széchenyi azzal a feltétellel vállalta el az elnökséget, hogy Batthyány szavazatok biztosításával beviszi a választmányba munkatársát, Adam Clarkot. A dolog első nekifutásra nem sikerült, mert a többség a markáns ellenzéki jelölteket (például Teleki Lászlót) támogatta. Széchenyi 1844. december 23-i levelében rezignáltan, de az együttműködést nem kizárva konstataálta a fejleményeket. Viszont világosan rögzítette Batthyányra nyomást gyakorolva, hogy ha „*nem közömbös neki a Társaságban való részt vétele, akkor utólag teljesítse ígérvényét*”. Bár az ifjabb gróf odáig ment Széchenyi támogatásában, hogy a hozzá sokkal közelebb álló ellenzéki mágnás-társát, Tele-

ben (a továbbiakban: MTAK Kt, Sz.Gy.). K/290/143.: „*Boldogtalan eszme, Vizsonttorlások háborúja, Chinai fal*” stb. Példaszövegek Széchenyinek Tasner Antalhoz írt leveleiből. „*Én az egészét Védegyletnek nevezem*” – írta október 5-én, majd „*Védegylet lesz belőle*” (október 6-án) és később: „*A Védegyletből csak Védegylet ne legyen.*” Lásd: *Gróf Széchenyi István levelei, 3. köt. 318., 321. és 326.*

⁶³ Batthyány fentebb idézett ismeretlenhez írott levele: *Viam meam persequor. [...] Beszédék levelek írások (1824–1848)*, 651. Fontos motívum lehetett az is, hogy érdemes volt kívánnia: milyen irányt vesz a dolog, mennyire lesz sikeres. Célja mindemellet az időnyerés lehetett, hiszen eléggé hisztérikus, párbajokkal terhelt időszak kísérte a csatlakozók és kritikusok küzdelmét, s Széchenyi naplói bőven foglalkoznak az indulatos eseményekkel. Lásd még: Haraszi-Taylor (s. a. r.), Urbán Aladár (szerk.): *Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetési 1843–1851*. Budapest, 1989. 69–87.

⁶⁴ *Gróf Széchenyi István naplói 6*, 389. A Tisza-szabályozás politikai hátterére összefoglalóan: Lipthay Sándor: *Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai*. Budapest, 1896.; Andics Erzsébet: *Metternich és Magyarország*. Budapest, 1975. 237–254.

kit szorította háttérbe – Teleki szerint mindez csak azért történt, mert Batthyány Széchenyt „*meg akarta nyugtatni*” –, majd pedig az igazgatóválasztás procedúrájával Kossuthot is kényszerhelyzetbe hozta, de ez sem vezetett sikerre. A Gyáralapító Társaságban a politika törésvonala mentén jelen lévő hasadás Széchenyi kilépését eredményezte. Ameddig a megszokott kisebb alkuk hatottak, addig a Széchenyi–Batthyány társulati összefogás működésképes volt, de mihelyst a politikai határvonalak határozták meg a pozíciókat, Batthyány is világosabb állásfoglalásra kényszerült.⁶⁵

Közös időtöltésük egyik helyszíne, a Nemzeti Kaszinó mint részes társaság működött, s így sajátos viszonyuk kifejeződésének színtere lehetett. Batthyány különösebben nem aktivizálta magát a Kaszinóban, 1840–1842 között kapott szerepet a Választottságban. S bár valószínűleg nem csak az alapító „kedvéért” volt az intézmény tagja, mégis, amikor Széchenyi tanácsa a Cukorgyár ingatlanátírási ügyében kudarcra vezetett (1845. január), válaszul dühében a Kaszinóból való kilépésével fenyegette meg. Egy ízben ellentétes oldalra is kerültek a közgyűlésben: Széchenyi 1846. június 7-én a szabályzatot módosító tervet tárt a grémium elé. Javaslatra a politikai-irányzatos ünnepélyek kaszinóbéli megakadályozását célozta, s amint naplójában írta: „*az egész ellenzék összecsődült*”. Többek között Batthyány is felszólalt ellene; Széchenyi ítélete szerint „*ravaszul*”. Végül az igazgató terve a konzervatívok támogatásával többséget kapott, és így Széchenyi sikeresen védte, őrizte intézménye politikamentes jellegét, tulajdonképpen az ellenzéki politikusok háttérbeszorításával.⁶⁶ Batthyány Lajos visszafogottsága a Kaszinó intézményes irányításával kapcsolatosan így érthető, illetve az is, hogy 1843-tól fogva nem került be még a Választmányba sem. 41–33 körüli szavazatokat kapott, s ezzel rendre a „futottak még” kategóriájába került. Nyilván a (többségben lévő) konzervatív kaszinótagok nem méltányolták ellenzéki, vezéri szerepvállalását, s itt „leszavazással” büntették. Egyébként presztízse és tekintélye révén nyilván (ha jelölt lett) be kellett volna kerülnie a testületbe. Nem valószínű, hogy Széchenyinek köszönhető közvetlenül Batthyány mellőzése, de talán nem véletlen, hogy csak az idősebb grófnak a rá irányuló centrumépítő időszakában volt Batthyány választmányi tag. Ebben Széchenyi kaszinóbéli tekintélye szerepet játszhatott. Furcsa firtora a sorsnak, hogy 1848 januárjában az esedékes igen szűk körű (61 tagú) közgyűlésben kevesebb szavazattal (30) választották Batthyány Lajost első (és utolsó) alkalommal Kaszinó-igazgatóvá, mint amennyivel korábban a választmányba sem került be.⁶⁷

⁶⁵ A történet 1844. december 14-től február 2-ig tartó egésze jól rekonstruálható Széchenyi naplója és Viszota Gyula jegyzetei alapján. *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 143–165. Lásd még a kapcsolódó vitacikkekét: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*, 2. 466–491. Széchenyi levele: Fogalmazvány: MTA Kt. Sz.Gy. K 193/109. Kiadva eredeti nyelven kétszer. Lásd: Viszota Gyula: *Széchenyi, Kossuth és a Gyáralapító Társaság*. Budapesti Szemle, 1909. 394. sz. 138–139. Illetve Hívbás címmel félreértve a tartalmát: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 476–477.; Teleki Lászlónak a Teleki Józsefhez írott 1845. január 10-i levele. MOL SZIGy, 10. cs. (1845.) 198. (Bártfai Szabó László kivonata). Molnár: *Az egyesületek szerepe*, 18–19. A Gazdasági Egyesület 1847-es válságának nem túl bonyolult és a Fiumei vasút összetettebb, de feltárt történetével s azokban Széchenyi és Batthyány szerepével itt most nem foglalkozunk.

⁶⁶ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 184–185., 387. S ugyanott (mindkét helyen) Viszota Gyula jegyzetei. Részletesen a szituációról és háttéréről e tanulmány szerzőjétől: Velkey Ferenc: *Széchenyi István és az 1846-os Deák-lakoma*. Kommentárok egy naplóbejegyzéshez. In: Balogh Elemér–Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szeged, 2005. 19–82.

⁶⁷ Batthyány választottsági tagsága: A Pesti Kaszinó-könyvek alapján. Lásd: *A Nemzeti Casino részeseinek névsora betűrenddel, annak szabályai s egyéb tudnivalói*. 1841.; [...] 1847. Szerk.: Tasner Antal (1841); Szeniczey Gusztáv (1842), Tóth Lőrinc (1843); Sebők Károly (1844–47.). Pesten

A társulati tér némileg öntörvényű világgként, de azért döntően a politikumnak alárendelten játszott szerepet a két reformpolitikus viszonyában. Közvetlenül akkor hatott kapcsolatuk alakulására, amikor kompromisszumaik/ellentéteik ott keletkeztek, s azok (időlegesen) módosították céljaikat. Itt is feltételezhető a Széchenyi-minta, illetve -hatás, de az is egyértelműnek látszik, hogy az ifjabb gróf nem „a legnagyobb magyar” vállalkozásaihoz kötődve aktivizálta magát. Vezető és kezdeményező szerepet vállalt; jelentős tényező lett az egyleti életben; de valószínűsíthető, hogy Széchenyi tekintélyének ellensúlyozása és saját bázisának kiépítése is szerepet játszott pozíciójának megjelölésében.⁶⁸ E rövid áttekintés után visszatérünk a Batthyány-, Károlyi-, Széchenyi-házak háromszögéhez, hogy társasági életük részletesebb elemzésével mutassuk meg a különböző szinterek sajátos kölcsönhatásait.

Az 1839–1840-es diétához kötődik ennek a *társas térnek* a keletkezéstörténete, s egy jellegzetes naplóbejegyzéssel, éppen az országgyűlés elejéről (június 21.) reprezentálhatjuk is a kezdeteit: „*Diner bei uns, George Károlyi ect., ect. Magnaten. Nachmittag [délután] bei Louis Batthy – G. Károlyi und G. Andrassy das Erstmal da [első ízben ott].*”⁶⁹ A formálisabb, társasági ebédet tehát nála fogyasztották, s a délutánt Batthyánynál töltötték, mindkét helyszínen Károlyival. A kapcsolódási pontot formailag, mint ahogyan a szöveg is mutatja, gróf Károlyi György jelentette. Egyrészt Batthyány Lajos sógora volt: 1836-ban vette feleségül Zichy Antónia húgát, az akkor tizennyolc esztendőös Karolinát, másrészt pedig Széchenyi társaként a '20-as évek közepétől vett részt (több-kevesebb következetességgel) a reformok melletti küzdelemben. Az ő kapcsolatukra előszeretettel használt „rég barátja” kifejezés inkább csak a „rég” hangsúlyával használható, annyi bizonyos, hogy Károlyi György Széchenyi mágnás-reformer köréhez tartozott a kezdeti időtől fogva. Széchenyivel ekkor is sokat időzött együtt, de a naplóról olykor bosszankodva, máskor rezignáltan rögzítette kritikáját és fenntartásait vele kapcsolatban.⁷⁰ Károlyi összekötő helyzete ellenére sem kezdeményezője, sem híd-építője nem volt ennek a *társas térnek*. Mint korábban jeleztilük, Széchenyi és Batthyány politikai aktivitása idézte elő gyakoribb együttléteiket, s annak legfőbb közéleti terepuma a „*Kis Casino*” lett, de közben intenzíven részt vettek a délutáni, esti társasági rendezvényeken, s főleg az 1840 eleji báli szezonban sokat vendégeskedtek egymásnál vagy együtt máshol. Ezen a szintéren pedig kulcsszerepet játszottak a hől-

[é. n.]. A kapcsolódó választási ívek: MTAK Kt. Sz.Gy. K 167/55–60. Hajnik Pálnak a Pozsonyban lévő Széchenyinek elküldött részletes beszámolójából (1848. január 30.) az is kiderül, hogy a két másik igazgató sokkal több szavazatot kapott (Hajnik 58, Széchenyi 57). Batthyány szavazatszámára arra volt elegendő, hogy a konzervatív Ürményi Józsefet (24) megelőzze. Az adatsor arra utal, hogy erre a két jelöltre politikai szimpátia alapján (kizárólag ide vagy oda) szavaztak a jelenlévők. MTAK Kt. Sz.Gy. K 167/150.

⁶⁸ Feltételezhető, hogy a főrendi ellenzék számára készített Batthyány memorandumba (1839) Széchenyi sikeres tevékenysége miatt került be a vonatkozó mondat. Utóbb viszont Batthyány leginkább az ellenzékhez kötődő társulatokban lett aktív. Molnár: *Viam meam persequor*, 130–142., 198–221., 372.

⁶⁹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 291.

⁷⁰ A kezdeti időre vonatkozóan: Fazekas Rózsa: *A „triumvirek”: Károlyi György, Széchenyi István és Wesselényi Miklós barátsága*. In: Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): *Thesaurus solemnus. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt*. Nyíregyháza, 2002. 163–180. Kapcsolatuk későbbi alakulására, vitáikra Széchenyi naplójának adatrengetege mellett fényt vet Károlyi '30-as évekbéli diáriuma is. Fazekas Rózsa (szerk.): *Gróf Károlyi György naplófeljegyzései 1833–1836*. Nyíregyháza, 2002. 41–42., 232–233., 245., 248., 265.

gyek. S itt nemcsak a közismerten társaságépítő *Tonyra* (Zichy Antóniára – ahogyan Széchenyi naplójában nevezi) és testvérhúgára gondolunk, hanem Széchenyi feleségére, Seilern Crescence-ra is. A személyes kapcsolatok sem lehettek kedvezőtlenek, hiszen Zichy Karolina vele tette meg az első országgyűlési vizitjeit Pozsonyban, nyilván azért, mert Crescence hosszú ideig (még Zichy Károly kamaraelnök feleségéként) Pozsonyban élt.⁷¹

Tony B. és *Carolina K.* nevének rendszeresebb megjelenése a naplóban (annak gyakorisága) megmutatja, hogy mikor és mennyire kapcsolódtak össze köreik. Hiszen a nőtársasággal való rendszeres érintkezés abban a korban döntően a társas- és magánélet területein volt lehetséges. Pozsonyban 1839–1840-ben még a társasági életükre vonatkozóan is inkább Batthyány Lajos és Károlyi György nevére utalt Széchenyi. Érintkezésükben fel-feltűnt a hölgyek neve,⁷² de csak 1841-ben (látványosan 1841. novemberétől) lettek ők is hangsúlyosan naplószerzők. 1841 elején már Karolina és Károlyi György volt Széchenyi meghatározó társasága, majd március végétől a Pestre érkező *Tony*. Batthyány csak időszakosan tartózkodott a „fővárosban”, s mivel ekkor intézte pesti rezidenciáját, az év elején még nagy meghívóként sem jöhetett számba. Pesti tartózkodásaikor viszont fontos napló-hős lett. 1841 áprilisában már óbudai sétákról olvashatunk, s arról, hogy Batthyány Széchenyit kérte meg, hogy kísérije el feleségét Auwinkelbe, ami másnap (1841. május 1.) a „négyes fogattal” meg is történt. Az 1841–1842-es téli szezonról fogva nagyon szorosan kapcsolódtak egybe a köreik. Mind a grófnők, mind Batthyány esetében rengeteg beszélgetésre, személyes mozzanatra, formális alkalomra utal a napló, s tendenciózusan immár („*Louis B.*” mellett) *C. K.*-hoz ment vizitelni, oda volt hivatalos a bejegyzések írója. Megszokott dolog – s Széchenyinél is általános –, hogy az arisztokrata szalont a házigazda és jellegadó hölgyek nevével jelölik (*bei Tini, Lisy, Aspasié, Rosine, Resy, Charlotte* stb. szerepel így nála). Mégis itt a váltás érdekes, hiszen *Tony* (bár olykor ő is megjelölt „helyszín”) nem vette át a Batthyány név helymegjelölő szerepét a naplóban. Előfordul „*bei Louis und Tony B.*” és „*bei Tony B.*” is, de nem általánosan (s ez utóbbi esetben Batthyány nincs jelen). Károlyi György valószínűleg azért vesztette el (legalábbis a megnevezésben) a házigazda szerepét, mert nem volt (ezek szerint sűrűn) családja körében. Mivel azonban ez a szófordulat maradt általános, valószínű, hogy itt Karolinára mint a társaság összehozójára, a kapcsolódási pontra került át a hangsúly. Ugyanez figyelhető meg a kortársak – alább idézett – szövegeiben, ott is visszatérően *Károlyinénál* tartották a *soiré*kat, bálakat. Természetesen az is lehetséges, hogy Károlyi György családján belül is úgy tekintettek a pesti rezidenciára, hogy az *Károlyinéné*. Ilyesmire utaló érdekes adat, hogy egyszer azt rögzítette a naplóíró, hogy Károlyi György rosszul lett „*C. Károlyinál*”. Úgy tűnik, a megnevezésekben automatikusan kiválasztották a „ház” jellegét meghatározó domináns személyiséget.⁷³

Az 1841–1842 teléhez köthető mennyiségi és jellegbeli változás azt mutatja, hogy ekkorra kialakult a Batthyány–Széchenyi–Károlyi(né) házak sajátos, külön, szoros (elhatárolható) társas-magán köre. Legalábbis Széchenyi naplója s a naplóíró nézőpontja szerint. Széchenyinek Pesten ők jelentették a meghatározó társaságot egészen 1848-ig, még ha je-

⁷¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 287–299. Crescence közvetlen szerepéről kevesebbet tudunk, valószínűleg azért, mert a diéta idején szülte meg második közös gyermeküket, Széchenyi Ödönt.

⁷² Egyszer Karolinával kirándult a Czikker Gartenbe, egy másik alkalommal pedig Tini (Grassalkovich), Karolina és Antónia együtt látogatták meg őket. Viszont Pozsonyban olyan bejegyzés is született, amelyben a naplóíró azt kifogásolta, hogy nem hívták meg őt valamelyik alkalmukra. *Gróf Széchenyi István naplói* 5. 293., 330., 334.

⁷³ Lásd: *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 206.

lentős intenzitásváltozások és vitatkozás-veszekedős szakaszok (illetve eltávolodások) kísérték is közös történetüket.

A diéták idejére Pozsonyban koncentrálódott a magyar mágnástársadalom tekintélyes része, s mivel ott mind Batthyány, mind Széchenyi nagy házat vitt – mint fentebb rögzítettük –, s politikai helyzetük is erős kötelékeket teremtett köztük, természetes volt sűrű találkozásuk. Az azonban némi magyarázatot igényel, hogy ismeretségük miatt Pesten teljessé vált ki. Közismert, hogy Széchenyi már az 1820-as évek végén tudatosan törekedett arra, hogy Pestet az ország centrumává tegye, fővárossá emelje, s a pozsonyi országgyűlési „reunionjának” áttelepítésével, a Pesti (később: Nemzeti) Kaszinó megalapításával a társasági-közéleti életet fellendítse, az elitet oda koncentrálja. Bár mágnástársaihoz hasonlóan továbbra is többlakos életet élt, nagyjából ugyanettől az időtől fogva (1827) tekinthető a bécsi súlyponttal szemben immár „pesti lakosnak”, s tevékenységének fontos pillérei (Kaszinó, lóverseny, Akadémia, Lánc-híd stb.) is ide kötődtek. Házassága után (1836) költözött a Lloyd-palotából Ullmann Mórincz pesti bankár rakpiaci bérpalotájának második emeletére, s itt élte arisztokratikus-nagypolgári keretek között s ahhoz igazodó életmódban a mindennapjait.⁷⁴ Ez az ötszobás lakás a nemes gróf tevékenységének koncentrált helye volt, s ez lett a Széchenyiéknél („bei uns”, „bei mir”) tartott társas összejövetelek s a Batthyányval folytatott beszélgetések helyszíne.⁷⁵

Batthyány Pestre „telepedése” közvetlenül politikai céljaival hozható összefüggésbe. Nem véletlen, hogy a titkosrendőri jelentések sűrűn foglalkoztak a kérdéssel, s már a diéta idején (1840) arról tudósítottak, hogy Batthyány Pestre készül, s utóbb arról, hogy a Lánc-híd mellett akar építkezni. Az egyik (rosszindulatú) verzió szerint azért, hogy ott Széchenyit megelőzze; egy másik (szintén nem jóindulatú) változat szerint azért, hogy a kormánnyal szembeni ellenzéki szellemet az ország „gyújtópontjából” terjessze, s egy harmadik (a lényegét jobban megragadó) szerint azért, hogy a liberális párt egyesülési pontját képezze.⁷⁶ Batthyány Lajos döntése logikus és szükségszerű volt, nyilvánvalóan a diéta után is (az eddigi szerepén túllépve) a hazai politika centrumában akart maradni. Pestet vonzóvá ekkoriban nemcsak a város dinamikus fejlődése, a kulturális-társasági lehetőségek növekedése tette, hanem központi politikai szerepe. A reformkor modernizálódó közéletében a diétaközi ciklusok egyre intenzívebben az országos politika jegyében teltek, s ebben aktívan, kezdeményezően csak Pesten lehetett részt venni. Nem véletlen, hogy Kossuth Lajos 1836-ban ott indította Törvényhatósági Tudósításait, s szabadulása után is oda tért vissza, s persze az sem, hogy a legfőbb ellenzéki tekintélynek tartott Deák a saját vezető szerepét azzal bizonytalanította el, hogy csak kényszeredetten s egyre kevésbé volt hajlandó a „fővárosban” időzni. Végül a fiatalabb gróf pesti otthona az a Cziráky-palota lett/maradt, amelybe 1841 márciusában költözött.

A két gróf pesti élete tehát nem a „fővárosban” telelő vagy (kicsit szűkebben) a báliszezon ott töltő mágnástársadalom szokásos metódusa szerint alakult. Nyilván megtehetők volna – mind anyagi erejük, mind presztízsiük, mind kapcsolataik alapján –, hogy a szezon Bécseben töltsék. Számukra Pest nem kényszer, hanem tudatos választás volt. Koncentráltan ők is a téli–tavaszi időszakot töltötték a városban, de egyre több aktuális teendő vagy

⁷⁴ Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1826–1830 közt*. Történeti bevezetés. In: SzLÖM 12. XI. és XL-LVI.

⁷⁵ Széchenyi második emeleti pesti otthonáról: K. M. Kertbeny visszaemlékezése nyomán: Oplatka: *Széchenyi István*, 365.

⁷⁶ Molnár: *Viam meam persequor*, 55., 120–121.; Friedreich Endre: *Gróf Batthyány Lajosné*. Vigília 63. évf. (1998) 10. sz. 755.; *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 456. (1841. március 16.)

politikai ügy hozta vissza ide vagy marasztalta őket tovább itt. Példaként felidézzük az 1841-es őszi szezontól kezdődő együttléteiket. 1841 novemberében Széchenyi 1-jén jött a „fővárosba,” a naplója (először) 12-én ad hírt arról, hogy Batthyány Lajossal együtt voltak Pest megyei politikusoknál. Innentől 1842. június 10-ig (egy kéthetes májusi szakaszt leszámítva) mindketten általában Pesten tartózkodtak, rendszeresen találkoztak. Június 9-én még együtt utaztak vizitálni Csurgóra a Károlyi-kastélyba, s mint a naplóíró rögzítette: „10ten L. Batth geht auf's Land.” Azaz akkor „ment vidékre” a megszokott nyári életritmust követve (de az általánosnál rövidebb időre) rezidenciájára, uradalmá(mai)ba, ahol júliusban egyszer Széchenyi is megjelent. Augusztus 20-án rögzítette a már tíz napja újra Pesten időző naplóíró, hogy „Louis Batthy tegnap megérkezett”. Aznap már a délelőtti órákban járt nála („bei L. B.”), s bár este „ígérte ellenére” nem ment el hozzá („zu L. Bath”), de másnap még a kaszinóbeli ebéd előtt újra eljutott hozzá („zu Louis Batthyanyj”). Itt nemcsak a regiszterjelleg két napos sűrűsége (és formagazdagsága) miatt idéztük fel a megfogalmazásokat, hanem azért, hogy érzékeltessük, az újabb közös pesti időzés intenzív kapcsolatfelvételt is jelentett. Szeptember 20-án ismét csak együtt utaztak el Csurgóra, majd ki-ki a maga útján tovább vidékre, Bécsbe, de októberben is tudunk rövidebb pesti együttléteükről. A november közepétől sűrűsödő adatok pedig már a szokásos következő (1842–1843) téli–tavaszi periódus kezdetét jelzik. Itt most egy esztendőre vonatkozóan csak a közös pesti terminusokat neveztük meg (Széchenyiről tudjuk, hogy időzött még Pesten, viszont Batthyány pontos mozgását nem ismerjük), de ez is világosan bizonyítja, hogy az aktívan cselekvő, egyesületeket, társulatokat irányító, politizáló főurak nem teheték meg, hogy csak szezonálisan éljenek Pesten. S persze az áttekintés azt is igazolja, hogy a naplóíró erősen figyelt az ifjabb grófra (regisztrálta érkezését, távozását). Más okok (hosszabb utazások, ellentétek stb.) miatt 1845–1847-ben nem volt ennyire folyamatos és intenzív a pesti kapcsolatuk, de akkor is az év több szakaszában találkozh(tat)tak ott. Társas köreik jellegének a feltérképezéséhez vissza kell térnünk a kezdeti periódushoz.

A titkosrendőrség Pozsonyban hamar felfigyelt a reformer-ellenzéki-társasági aktivitásra, s jelentések sokaságát készítette Széchenyi, illetve Batthyány és a Zichy-hölgyek alkalmairól. Leginkább Takáts Sándor anyaggyűjtése és publikációi, Molnár András alapkutatása és kötete s Friedreich Endre rövid összefoglalása alapján ismert ennek a forráskörnek a Batthyány-házra vonatkozó része.⁷⁷ A Batthyány-irodalomnak természetesen a kezdetektől hangsúlyozott témája volt az, hogy Zichy Antónia a Batthyány-házat társasági-politikai központként működtette: férje kapcsolathálóját és politikai súlyát ezzel erősítve.⁷⁸ Közismert dologról van szó, úgyhogy itt csak néhány összefoglaló megjegyzést szükséges tennünk. A jelentések (Széchenyi naplójának képét megerősítve) kiemelték, hogy Batthyány és Széchenyi „grófok voltak a legfőbb és leggyakoribb ebédadók”, s hogy szállásukon külön „fogadónapokat” is tartottak. Azaz a magán-térnek mindvégig maradtak direkt politikai funkciói, és a Zichy-dámák olykor az összejöveleiken is tüntetőleg megjelenítették politikai kötődésüket. A jelentések szerint külön kegyben részesítettek egy-egy reformer

⁷⁷ Takáts Sándor: *Politikai konvertikumok és titkos konferenciák az országgyűlésen*. In: uő.: *Kémvilág Magyarországon*. Budapest, 1980. 150–228.; *Társasélet a pozsonyi országgyűléseken (1825–1848-ig)*. In: uő.: *Emlékezzünk eleinkről*. Budapest, é. n. 375–408.; *Országgyűlési tüntetések Pozsonyban (1825–1848.)* In: uo. 431–475.; *Asszonyaink a nemzeti eszmék szolgálatában*. In: uo. 479–500.; Molnár: *Viam meam persequor*, 67., 90–95.; Molnár: „Az akasztófa tükröződik a szeméből!”, 499–509.; Friedreich Endre: *Gróf Batthyány Lajosné*, 754–756.

⁷⁸ Példaként a legkorábbi irodalomból: [Neustadt:] „*Egy honvéd feljegyzései*”, 55.; Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből*, 2. köt. 129–130.

követet (jelesül Deák Ferencet, Klauzál Gábort, Bezerédj Istvánt), máskor Zichy Antónia a kormányzathoz kötődő gróf Dessewffy Aurélnak „*adta jelentőségteljesen tudtára*”, hogy a körébe (politikai okok miatt) nem illik. A jelentésírók nem véletlenül emelték ki (beszélték el, teremtették meg?) ezeket a jeleneteket. Hiszen ezekkel a hölgyek nemzeti-ellenzéki elköteleződését reprezentálhatták, s persze azt is, hogy eltérnek a főúri-társas viselkedés megszokott normáitól. Széchenyi naplójában nem foglalkozott a Batthyány-háznak ezzel a vonatkozásával, nyilvánvalóan azért, mert ő is többször tartott politikai-irányzatos *diner*-ket, ahol az alsótábla ellenzéki tekintélyei is megjelentek. 1840. április 22-én például Albach Szaniszló (híres hitszónok, ferencrendi szerzetes), Wenckheim Béla báró és Batthyány Lajos gróf mellett Deák, Klauzál, Pulszky és Beöthy nevét említette meg a naplóíró a nála „*ebédelték*” közül.⁷⁹ A pesti időszakban ugyanezek a tendenciák folytatódtak, s a nyitottság, illetve a közéleti elköteleződés maradt jellemző a Batthyány-, (kicsit másképp) a Károlyi-s (megint másképp) a Széchenyi-házra.

Petrichevich Horváth Lázár a pesti szalon-életéről szóló beszámolójában (1841. április) nagy hangsúllyal foglalkozott (első helyen említve) a Széchenyi-házzal: „*Szombatonkint Széchenyi István gróf szalonjait nyitvák, melyek majd mindig legnépesebbek. A nivellirozás [egy szintre hozás] jótékony szelleme mutatkozik azokban. Emeli érdeköket a nemes gróf műhelyének (mert méltán úgy nevezhetni azon szobát, hol a „Világ” írója oly fáradhatatlanul működik) láthatása, mely szintúgy nyitva állván, kényüinkre élvezhetjük annak múzeumi sokoldalúságát.*” Horváth más hangsúllyal, de kiemelten kezelte a Károlyi palotát is: „*De legfényesebbek valának (mert estélyek fényét leginkább a helyzet emeli) gr. Károlyi György társaságai (keddenkint); két ízben épített s közel egy millió v. frtba [váltóforintba] került palotája valóságos tündéresarnok; benne minden pompás, minden nagyszerűen összehangzó.*”⁸⁰ Természetes, hogy a listában a Batthyány-ház még nem szerepel – mint jeleztük –, ő ekkoriban „rendezkedett be” Pesten. Rövid idő eltelté után viszont ez a ház érdemelte ki leginkább a kortársak (s az ügynökök) figyelmét. 1843 elején már törvényszerűen titkosrendőri hír lett az, hogy Batthyányné és Károlyiné megnyitották szalonjaikat. S bár rendre a Zichy-testvérhölgyek aktivitását és házaik ellenzéki hangulatát emelték ki a jelentésekben, azért azt is érzékeltették, hogy mivel Batthyány „*ügyesebb és kedvesebb*” házigazda, mint Károlyi, s ő politikál – szemben György gróffal –, az ő „*mulattságaik látogatottabbak*”. A divatlapok nem győzték méltatni (s olykor a jelentésírók is ebben a szólamban szóltak) a Batthyány és Károlyi grófnék nemzeti-társasági kulcsszerepét a honi divat (tánc, öltözet, nyelv) népszerűsítésében, hazafias vállalkozások támogatásában, azaz a nemzeti jellegű reprezentációban. Társasági-központi szerepüket, de annak tendenciáit is kifejezi, hogy – Széchenyi híre szerint – Thurn-Taxis Terézia hercegnő (hg. Esterházy Pálné) azért akart „házat csinálni” (társaságot szervezni), hogy Karolináét ellensúlyozza.⁸¹ A közismert részletektől itt eltekinthetünk, témánk szempontjából annak van nagy jelentősége, hogy a hölgyek társas terében a lelkes nemzeti-ellenzéki hangulat dominált, s ez a Védegyelet időszakában érte el tetőpontját. Másrészt a jelentések (és a rövid báli beszámolók a sajátóban) hozzájuk kötődve a tüntető társadalmi nyitottságot emelték ki: a Pesten tartózkodó

⁷⁹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 367. Hasonló névsor: 293. (1839. június 25.), 360.; Molnár: *Viam meam persequor*, 120–121.; Friedreich: *Gróf Batthyány Lajosné*, 755.

⁸⁰ P. Horváth: *Salon-élet*, 239.

⁸¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 445., 723. A legbővebb összefoglalás erről: Molnár: *Viam meam persequor*, 152–156. Széchenyi (semlegesen csak) regisztrálta Zichy Karolina Rostyval járt „magyar táncát”. A korszalemről a divatban: Lukács Anikó: *Nemzeti divat a reformkori Pesten*. Korrall, Társadalomtörténeti Folyóirat, (2002) 10. sz. 40–56.

Deák Ferencet a juristabálon körülrajongó figyelmisségüket, az iparegyleti bálon megmutatkozó szívélyességüket, s azt, hogy saját báljukra tizenkét jurátust is meghívtak. Az 1843-as báli szezonról szólva egy jelentés kiemelte, hogy Batthyányné és Károlyné báljain kizárólag magyarul társalogtak, s náluk a jelenlevők egy nagy társaságba olvadtak össze, nem úgy, mint a Kaszinóbálon, ahol bár megjelent a középrend, de a mágnások külön kotettériát alkottak. Tovább sorolhatnánk az 1844–1846-os példákat arról, hogy a Zichy-hölgyek alkalmain vagy azokon, amelyekeken fontos reprezentációs szerepet tölthettek be (például védegyleti bálokon), a magyar szellem és az arisztokrácia elkülönülését fellazító gesztusaik (illetve ezek divatja) dominált. Nem véletlenül lettek a „nemzet kedvencei”, a demokrata-kiváltságellenes Petőfi versbe szedett tiszteletét is kivívva.⁸²

A (titkos) jelentésekben és a (nyilvános) értékelésekben hangsúlyozott két jelleg közül először a Széchenyi-, Batthyány-, Károlyi(né) házak társadalmi „szociális” jellegét vizsgáljuk, illetve azt, hogy Széchenyi milyen módon élte meg a Batthyányval való kapcsolatát köreik megszokott hétköznapi/alkalmi társasági életében, s az hogyan hatott viszonyukra. Majd utóbb különösen a két Zichy-dáma politikai elköteleződése nyomán azt elemezzük, hogy Széchenyi politikai helyének elmozdulásai hogyan befolyásolták társasági köreiket (és viszont), s ezen a szintéren a két gróf kapcsolatát.

Különösebb magyarázatot nem igénylő tételmondatunk: *mind a Széchenyi-ház, mind a Batthyány-Károlyné társaságok fontos szerepet játszottak a pesti társasági élet lassú identitás-átalakulásban.* A Zichy-hölgyekre vonatkozó idézett példák ezt egyértelműen bizonyítják, de Széchenyi esetében sem nehéz a sok közül néhány érzékletes esetet kiválasztanunk. Közéleti pályájának elejétől fogva sokat tett a „kaszti szellem” gyengítésére, s például az elit-konceptióját megtestesítő Kaszinó (annak ellenére, hogy az 1840-es években a literátor-értelmiségiek már a zártságát emelték ki) nyitott volt a jobb módú nemesi, polgári rétegek számára.⁸³ Ő maga politikusokat, tudósokat, művészeket, szakembereket s szűkebb munkatársi körét is többször vendégül látta, s nemcsak a főúri, társulat-elnöki reprezentáció színterein (a közgyűlésekhez kötődő egyesületi bankettekben, bálokon, dinereken stb.), hanem az Ullmann-ház szalonjában, szobáiban. Példaként idézhetjük Szontagh Gusztáv emlékezéseit, aki 1846–1847 fordulóján a „progresszista” (széchenyiánus) pártalapítási kísérlet idején lépett „közelebbi érintkezésbe” a gróffal. Élményeit így rögzítette: „*elhívogatott ebédre, s gyakran estve jöttünk össze eszmecsere végett; mulatságból is, meghitt emberei: Kovács Lajos tiszauyi igazgatója, Tassner volt titoknoka, báró Kemény Zsiga és*

⁸² Molnár: *Viam meam persequor*, 120–121.; Friedreich: *Gróf Batthyány Lajosné*, 755. Egy jellegzetes példa a Pesti Hírlap 1844. december 29-i számából a Fővárosi ujdonságok rovatból: „Az ünnepeket kevesen zárhatták volna be méltóbban Bezerédj Istvánnál, ki ékesszólásának legnagyobb részét a karzaton igen nagy számmal megjelent hölgyekhez intézé (kiknek fényes koszorújában tündöklő csillag gyanánt volt szerencsénk szemlélhetni elnökünk legmélyebb tiszteletre méltó nejét s testvérét a lelkes Károlyi György grófnőt), s azok pártfogását az egyesület részére kikérvén, igen bölcsen érinté, hogyha sikerülend bennök a honi készítmények iránti rokonszenvet és szeretetet fölgerjeszteni, a honi ipar csuda sebességgel fog emelkedni és virágozni.”

⁸³ A Kaszinóban, bár a létszám gyarapodott, a státuszarányok lényegében állandóak voltak. Az 1841-től vizsgált tízéves részesek lajstromaiban 34–38 % volt főrendű, 51–55 % nemesi származású és 11–12 % polgár. A fentebb megjelölt *Nemzeti Casino* könyvek alapján. A Nemzeti Kaszinó nyitott jellegéről egykorúan: Paget, John: *Magyarország és Erdély*. Válogatás. Vál. szerk.: Maller Sándor. H. n. [1987.] 83–84.; lásd még: Ilk Mihály: *A Nemzeti Casino százéves története. 1827–1926*. Budapest, 1927. 11.; Viszota Gyula bevezetői a megjelölt (3–5.) naplókötetekben. SzIÖM 12–14. Újabban: Goda Éva: *Társasági élet és művelődés*. (A Debreceni Casino története 1833 és 1945 között). Debrecen, 2001. 21–29.; és Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, 2005.

én. Mikor összejöttünk, a kapus parancsot kapott mondani, hogy a gróf nincs otthon. A gróf írószobájába maga vitte be a lámpákat és gyertyákat, úgy hogy az fényesen kivilágított, azután összehordott mindenféle szivarokat, miket ő utazásaiban a világ minden részéről hazahozott.” Így indult egy beszélgetés munkatársi körben. Széchenyi az általa megbecsült, nagyra értékelt emberekkel hasonlóan bánt, s nyilván extremitásnak tűnhetett a korban, amilyen szívélyességgel viszonyult (angol) mérnökökhöz, szakemberekhez. Károlyi György gróf például egyik 1835-ös naplóbejegyzésében azt rögzítette, hogy Széchenyi nála ebédelt három angollal, „*akik nem néznek ki túlságosan előkelőnek*”. Károlynak – amint megjegyezte – a barátja legalább megmondta, hogy az egyik angol férfi: utazó (John Pagettel találkozott a naplóíró), de elgondolkozott a dolgon. „*Ha Grassalkovichné tudná, hogy comnis voyageurt [közönséges utazót] hozott néki Széchenyi!*” Ez a kis történet, miközben némi fényt vet Károlyi és Széchenyi mentalitásának különbségére, érzékelteti, hogy a „legnagyobb magyar” a főúri társaságba is „bevezette” az érdemes, érdekes embereket, tekintet nélkül származásukra.⁸⁴

Fábr Anna vizsgálata szerint az 1830–1840-es években Pesten a főnemesség még különvált arisztokrata identitású társas-életet élt. S bár ő is pozitív példaként szolt Széchenyiről, de azért éppen az idézett Petrichevich Horváth beszámolót arányosítva azt fejtegette, hogy a „*nivellírozás*” igencsak korlátozott volt, s a mágnás-társaságok jellege a reformkorban számottevően nem alakult át. A pesti társaskörök (vendégváros nemes házak, irodalmi körök, szalonok stb.) többféle identitást jelentettek meg, s ezek között – mint elemezte – lényegében nem volt kapcsolat.⁸⁵ A Széchenyi-, Batthyány-, Károlyi(né) házak esetében is vizsgálnunk kell ezt a jelenséget. Érdekes példa Bártfay Lászlóé, Károlyi György titkáráé, aki nevezetes irodalmi szalont működtetett, s a pesti árvíz után (már nem fénykorában) a Károlyi palotában lévő lakrészébe hívta vendégeit. Az ő köre viszont, amennyiben korábbi naplófeljegyzései alapján kikövetkeztethető, nem volt társas érintkezésben alkalmazója, Károlyi György társaságával.⁸⁶ Olykor az irodalmi közélet szereplőit (az akadémikusokat) Széchenyi bevonta társaságaiba, de ők éppen azért alapítottak saját „Kört”, mert nem érezték (vendégként bevezetve) a Kaszinóban otthonosan magukat.⁸⁷ A Petrichevich Hor-

⁸⁴ Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. MTAK Kt Történelem 20255. [Másolat] 283.; lásd még: Csorba László: *A közélet liberalizmus és az ellenzéki alternatíva. Szontagh Gusztáv politikai publicisztikája az 1840-es években*. In: Molnár András (szerk.): *Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak*. [...] Zalaegerszeg, 1998. 35–48.; *Gróf Károlyi György naplófeljegyzései*, 248.

⁸⁵ Fábr Anna: „*Eszmesírlődások*.” *A 19. századi magyar közirodalom a (pesti) társaséletről*. Budapesti Negyed, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábr Anna] 12. évf. (2004) 4. sz. 5–38. Összefoglalóan: Fábr Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*. Budapest, 1987. 541–687.; további elemzések. Völgyesi Orsolya: *Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása*. Budapest, 2007. 138–156.; Kaba Eszter: *Fáy András baráti társasága. A reformkori Pest egyik társaséleti központja*. Budapesti Negyed, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábr Anna] 12. évf. (2004) 4. sz. 239–256.

⁸⁶ Vö. Jenei Ferenc (Vál. jegyz.): *Bártfay László naplójából I. 1838–1841*. Budapest, 1969. Köréről részletesen: Fábr: *Az irodalom magánélete*, 503–532.; Kalla Zsuzsa: „*Kellemes társalkodású ’s nem üres beszédű ember*.” *Bártfay László naplója*. Budapesti Negyed, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábr Anna] 12. évf. (2004) 4. sz. 211–238.

⁸⁷ Gyulai Pál szerint Vörösmarty éppen azért keresett a harmincas években egy kellemes társas helyet, mert nem szeretett bálozni, kártyázni, és mert „*a kaszinó igen arisztokratikus körnek tetszett neki*”. Ugyanez még hangsúlyosabban a színész Egressy Gábor visszaemlékezéseiben: „*A Nemzeti Kaszinó nekünk nagyon drága volt, s nagyon megvágotta vendégeit. [...] hanem egy ízben a korán elhunyt gróf Desseuffy Aurél úgy kinézett onnan, hogy többé soha vissza se mentem*.” Gyulai Pál: *Vörösmarty Mihály életrajza*. Budapest, 1985. 207–213.; Egressy Gábor emlékiratai.

váth Lázár által említett szalon-események pedig nem a hétköznapi-rendszeres főúri szalonélethez kötődtek, hanem valamiféle „nyitottabb” szalon-naphoz (Széchenyinél szombathoz, Károlynál keddehez). Olyan „fogadónapok” voltak ezek, amikor a megszokott főúri vendégek mellett mások is betérhettek a szalonba.

Széchenyi és Batthyány többrétegű társas életet éltek, s így köreik és szalonjaik esetében a társasági identitás behatárolása nem egyszerű, mert a különböző társasági szintjeikhez különféle identitás kapcsolható. A „legnyitottabb” szint az egyletek közgyűléseihez kötődő lakomák, bálók vagy éppen az irányzatos politikai *diner*-k világa. Ezeket sokszor házigazda-szerepet töltöttek be, ami még a főúri reprezentáció szokásos keretébe belefért. Azonban ők (és a Zichy-dámák) ezen a szinten tudatosan kifejezték polgári-nemzeti elkötelezettségüket, sőt akár példájukkal (Széchenyi a vállalkozásaihoz kapcsolódó reprezentatív alkalmakkor) az identitás átalakításában is szerepet játszottak. A védegyeleti bálók pedig látványosan jelenítették meg az intézmény társadalompolitikai célkitűzéseit, azaz azt, hogy a közös cél érdekében „egy asztalhoz üljék” a főnemes, nemes, gyáros, vállalkozó stb. Azok az arisztokraták, akik ezeken az alkalmakon reprezentatív szerepet vállaltak, magyarul beszéltek (hóni gyártók nemzeties ruháiban csárdást táncoltak), ennek a célként megjelölt polgári nemzeti közösségnek a szimbolikus megjelenítői lettek. Hiszen az „elkülönözés” helyett a társasági „egybeolvadást” fejezték ki nyitott, a szintjük normáit elhagyó, illetve a köreikbe másokat felemelő gesztusaikkal. A második szint a házaikhoz kötődő társas ebédek, nyitottabb fogadónapok szintje vagy azok az alkalmak, amikor politikustársaikkal, munkatársaikkal a szakmai eszmecserén túl társasági érintkezésbe léptek. Korábbi példánk kifejezték, hogy ez mind Széchenyi, mind Batthyány esetében megszokott jelenség volt. Ezeket az alkalmakon is magyar beszéd lehetett honos.

A legtöbb alkalommal természetesen a pesti (pozsonyi) arisztokrácia zártabb rendezvényein (harmadik szint) fordultak meg, exkluzívabb (szűkebb körű) *soirée*-in, báljain, s a napi vizitek, délutánok, esték ebben a zártabb körben zajlottak. Ennek a szintnek a kifelé nyíló rendezvényein ismét csak elősegíthették az identitás átalakulást – gondoljunk Batthyányné és Károlyné 1843-as báljaira –, de például a Zichy-hölgyek közös 1842-es jelmezes gyermekbájlára (amelyen Széchenyi családostul részt vett, s Béla „lánynak öltözött”) nyilvánvalóan csak a velük szorosabb ismeretségi körben lévő főúri családok és csemetéik voltak hivatalosak. Persze itt is érezte hatását a szemléletük átformálódása, hiszen gyermekeiket magyar szellemben nevel(tet)ték. Széchenyi például egy korai találkozásukkor (1839) megjegyezte – tehát elvárta volna az ellenkezőjét –, hogy Zichy Karolina németül fog beszélni gyermekéhez. Ők viszont egymással s többi mánástársukkal ezen a szinten németül és franciául társalogtak.⁸⁸

Széchenyi naplója tanulságos forrás ebből a szempontból, mert a naplóról megszokottan azon a nyelven rögzítette, idézte fel a beszélgetéseit, amelyeken elhangzottak. Viszont a legritkább esetben fordul elő, hogy a Batthyány Lajos, Zichy Antónia, Karolina, Crescence vagy akár Károlyi György társas-körben magyarul beszélne. Van néhány példánk Széchenyi és Batthyány kapcsolatában rövid magyar mondatokra: A kiskaszinóban (1840) egyszer a két gróf „magyarul” szólalkozott össze: „*Tessék elmenni!*” – felelte ingerülten Batthyány az egyéb elfoglaltságaira hivatkozó Széchenyinek. Ugyanő egy ízben a Sétatér-ülésem vetett oda az idősebb grófnak egy (indulatos) magyar mondatot. Széchenyi pedig egy alkalommal

A vonatkozó részt közli: Lukácsy Sándor: *Mi tilt jobbakká válnotok? Vörösmarty és kora*. Budapest, 2003. 288.; Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. S. a. r.: Oltványi Ambrus. Budapest, 1958. 1. köt. 185.; Fábri: *Az irodalom magánélete*, 680–687.

⁸⁸ Gróf Széchenyi István naplói 5, 252.

népes társaság előtt (Csunyban Charlotte születésnapján) mondott magyar nyelven toastot Károlyi Györgyné tiszteletére. Egy 1841-es fogalmazványa szerint Batthyány Lajosnének küldött el egy könnyedebb magyar levelet, de mind *Tony*, mind *Louis* hozzá csak németül (francia betoldásokkal) írt. A nemzeti nyelv társas használatának kísérletét, de korlátját is kifejezi az a két levél, amelyet 1842. június végén küldött el Széchenyi Zichy Karolinának, könnyed német modorban olykori magyar betoldásokkal. Korszakunk végén pedig egy eredetileg magyarul megfogalmazott levelet Tasner Antal német fordításában küldték el az ifjabb grófnak! Mindez egyáltalán nem azt jelenti, hogy Széchenyi és Károlyi ne tudtak volna jól (Batthyány, Zichy Antónia és Karolina pedig egyre jobban) magyarul. Crescence Széchenyi hatására (még Zichy Károly feleségéként) kezdte el a nyelvet tanulni: 1828 szeptemberében ígéretet tett arra a grófnak, hogy „egy év múlva” tudni fog, s bár Széchenyi szervezte meg tanárát, s házasságuk után is forszírozta a dolgot, igazán magas nyelvi szintre sosem jutott el. Azt a hírt pedig, hogy „*Kis Mihály Caroline Károlyihoz nyelvmesterként küldetett*”, 1841 márciusában tartotta fontosnak a naplóíró lejegyezni. Batthyány Lajos gróf az 1843–1844-es és 1847–1848-as országgyűléseken egyre formásabb (és hosszabb) nemzeti nyelvű szónoklatokat tartott, s Teleki Lászlóhoz írott rövid üzeneteit is magyarul vetette papírra. Egy meghittebb beszélgetésnek azonban nyelvi korlátjai lettek volna, s így érthető, hogy főúri-társasági körükben az amúgy is természetes társalgási nyelveket használták. Ebben a körben németül leveleztek, beszélgettek, s az olykori francia betoldások alapján sejthetjük, hogy a társalgás természetének megfelelően időnként nyelvet váltottak.⁸⁹

Feltételezhető, hogy Széchenyi és Batthyány társasági életében a különböző szintekhez kötődő identitások egyszerűen abból következtek, hogy az ő személyes identitásuknak csak az egyik fontos (de nem kizárólagos) eleme volt főrendi származásuk. Széchenyi kapcsán Gergely András fogalmazta meg összegező jelleggel, hogy ő a korszak csaknem mindegyik reformer-szerepét megélve tett kísérletet a polgári átalakulás előmozdítására. Egyszerre volt a „nemzetet önmagában hordozó magányos romantikus hős,” ellenzéki pozícióban lévő liberális politikus, a rendszerbe beépülő hivatalnok-reformer, vállalkozóként, egyesetek alapítójaként, „hídépítőként” pozitívista-modernizátor.⁹⁰ S persze ezek mellett főúri mecénás, közíróként a nyilvános vitákban pedig kritikus értelmiségi. Nyilvánvalóan Széchenyi identításhierarchiájában első helyen nemzeti-reformer öntudata állhatott, de a többi jelleg is markánsan megjelenítődött viselkedéskultúrájában, s helyzetfüggően (vagy keveredve) volt polgár, vállalkozó, mecénás, értelmiségi, valóságos belső titkos tanácsos stb., s persze mindemellett öntudatos mágnás. S a szerepekhez kötődő tevékenységben, társas-körökben autentikusan igyekezett megjelenni, sokszor még az öltözködésével is kifejezve, hogy éppen miként, milyen minőségben van ott. Batthyány Lajos esetében valamiféle hierarchia-elmozdulás ragadható meg. A kortársak jellemzése szerint (ebben a tekintetben egybehangzóak a vélemények) büszke volt társadalmi státuszára, s a nagyúri jelleg megfigyelhető volt mindvégig viselkedésében. Ez a főúri mentalitás és attitűd főleg több személyiségjegyében

⁸⁹ A példák: *Gróf Széchenyi István napló* 3, 261., 271.; 5. köt. 359.; 6. köt. 93., 306. Károlyitól: 5. köt. 542–543.; Charlotte = Gr. Zichy-Ferraris Manóné (sz. Strachan Sarolta); *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* 1, 395., 409–412. Itt Széchenyi Károlynéhoz írt 1842. június 22., 25-i levelei. Lásd még: Viszota: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1826–1830 közt*, XXXIV. A levelezésükre: MTAK Kt. Sz.Gy. K/193/107–114. (itt különösen a 111–112. az 1846. november 21-i levél két változata), K/202/97–98. és K/202/99.

⁹⁰ A tanulmányban megjelölt típusok közül Gergely András szerint egyedül az „összeesküvő forradalmár” nem volt jellemző rá. Gergely András: *Széchenyi a besorolhatatlan reformer*. Polgárosodás és modernizáció a Monarchiában. Műhely (különszám). Szerk.: Szakál Gyula – Martonffy Marcell – Veliky János. Győr, 1993. 71–74.

(„tartózkodó”, olykor „hideg”, „távolságtartó”, „büszke”, „kevély”, „öntudatos”, „lovagias” – olvasható a kortársaknál) mutatkozott meg.⁹¹ S így nem is akadályozta meg abban, hogy aktívan kapcsolódjon be az egyesületi életbe, s elfogadja az ezzel együtt járó társadalmi érintkezést. Kossuthnak „jól esett látni” Batthyány asztalánál az 1842. december végi ipar-egyesületi díszbeneden a zsidó kereskedőt, ácsmestert, gombkötőt.⁹² Igazán azonban politikusi szerepe s az ahhoz kötődő identitása: *a nemzeti ellenzék vezetője*, kerekedett fölébe az 1840-es évek végére arisztokrata öntudatának. Azaz köreiben természetesen tudta fogadni a lentebbről érkező (jómódú birtokos nemes) politikai tekintélyt, Deák Ferencet; vagy szövetségeseinek tudta tekinteni (intenzív kapcsolatba lépve vele) a még lentebbről érkező (nemesi értelmiségi, lapszerkesztő, újságíró) politikai tehetséget, Kossuth Lajost. S nyilván lehettek vele szemben (változó mértékű) politikai és társadalmi fenntartásai, de minden valószínűség szerint azért tudott azokon (lényegében zökkenőmentesen) átlépni, mert mint *politikus* tekintett a *politikusra*. Ebből a szempontból nagyon arányosnak tűnik Szemere Bertalan jellemzése: „*mint gazdag és hatalmas mágnás, életmódjában, szokásaiban, erkölcsében nem szűnt meg ő lenni arisztokrata soha [... kevélység, nagyúri szeszély, fennlátó szenvedély], de – bár dicső őseire és régi származására büszke volt – az érdemet és talentumot tisztelettel fogadta s ismerte el mindenütt.*”⁹³

Összességében azonban úgy látjuk, hogy a reformer grófok társasági-életük nyitottsága, identitásuk összetettsége mellett is legothonosabban „saját mágnás” köreikben érez(het)-ték magukat, s nem véletlen, hogy az idősebb gróf naplójában leginkább ezen a szintéren ragadható meg kapcsolatuk. Volt mindkettőjük viselkedésében valami (különbözőképpen megjelenő, a kortársak által is érzékelt) *arisztokratikus jelleg*. Csak néhány példa ennek érzékeltetésére: Széchenyi egyik naplójegyzete szerint némi disszonanciát eredményezett Pozsonyban egy ízben (1839) a társaság keveredése, amikor politikus szövetségeseit összehozta arisztokrata hölgyekkel. Ekkor az előbbiek „*a tréfamester szerepébe helyezkedtek – mely nem állott jól nekik.*” Jellegzetes módon a naplóbejegyzésben az alsó táblai politikusok vezetéknevükkel (*Deák, Klauzál*), míg a hölgyek „*társasági névvel*” (*Tini, Aspásie*) szerepeltek. A gróf megjegyzésében annak a magas rangú társasági embernek az (enyhe) kritikája érezhető, aki ad a viselkedéskultúra normáira. Szontagh már idézett visszaemlékezésében ugyanerre a jellegzetességre hívta fel a figyelmet. A tudós filozófus (akadémikus), megrögzött agglegény (1846–1847 fordulóján) úgy érezte, hogy ha el akarja nyerni Széchenyi jóindulatát, akkor bármennyire is lenézi a társasági divatot, idomulnia kell a köreihez: „*[...] azonnal fekete frakkot, fehér mellényeket készítettem s fehér kesztyűket vásároltam, jól tuván, miképp a gróf minden népszerűsége mellett az aristocratiai szokásokat kedveli. Tekintetbe is hoztam magamat nála, sokat tartott felőlem, s ezzel méltán büszkélkedhetem.*” A korábbi gondolatra visszaautalva tegyük ehhez hozzá, hogy szerepeik sokfélesége is csak abból következhetett, hogy ők gazdag birtokos főnemesként nehézség nélkül beléphettek az adott szerepekbe. A Széchenyire jellemző sokszínűséget pedig a főúri viselkedés (nekik elnézett, tőlük elfogadott) extravaganciájának is tulajdoníthatták, mint ahogy a gróf (mintaképző, néha provokatív) szerepjátékaiban tetten is érhető egy ilyen vonás. Gergely

⁹¹ [Neustadt:] *Egy honvéd följegyzései*, 56.; Szemere: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*, 89–90.; Molnár: „Az akasztófa tükröződik a szeméből”, 504.; *Az ismeretlen Batthyány. III.* 157–158.

⁹² Molnár: *Az egyesületek szerepe Batthyány Lajos politikai pályafutásában*, 9.; egy vele párhuzamba állítható kortárs: Veliky János: *Hogyan polgárosodott a magyar arisztokrácia? (Batthyány Kázmér társadalmi és politikai szerepkörei)*. Századok, 140. évf. (2006) 3. sz. 751–787.

⁹³ Szemere: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*, 90.

András pedig Széchenyi reformer szerepeit elemző írásában arra a következtetésre jutott, hogy a sokféleség („romantikus hős”, hivatalnok-reformer, vállalkozó-modernizátor, ellenzéki politikus) mögött/fölött összekapcsoló jelleggel az „arisztokrata reformer” sajátossága ragadható meg, egy olyan kereső emberé, aki magas társadalmi rangját új szerepekkel igyekszik legitimálni. Batthyány esetében – az egybehangzó kortársi jellemzések mellett – kifejező az a titkosrendőri jelentés, amely a fentebb említett, 1842. decemberi iparegyesületi díszebédéről is beszámol. A jelentésíró (érthetően) szemben a kossuthi perspektívával, nem a lefelé nyitó gróft látta megjelenni az eseményen, hanem a disszonáns helyzetbe kerülő mágnást. Az informátor szerint „Széchenyi és pártja [értsd: köre] tréfálkozott, mert csak Zichy, Ráday és Fáy jelentek meg kendővel borított nyakkal, a többi egyszerű galérlóban.” S természetesen nem marad el a jelentésben a konklúzió: „Batthyány nem érzi jól magát köztük: mágnás, és nem is tud jól magyarul.”⁹⁴

A Széchenyi–Batthyány–Károlyi(né) házak élete – mint fentebb rögzítettük – 1841-től fonódott össze erősebben az állandó vizitek, délutáni és esti együttlétek, ebédek és társas programok teremtette keretek között. Természetesen a formálisabb *diner*-ek, *soirée*k és bálók is részét képezték közös társasági életüknek, de a meghatározóbb a zártabb, szűkebb közösségben eltöltött idő lett. Azaz a főúri „szalon” az ő esetükben nem annyira csak a kisebb koncertek, szervezett társaságok, nyitottabb alkalmak helyszínét jelentette, hanem a hétköznapi rendszeres találkozás, beszélgetés, kártyázás; a mindennapi közös időtöltés színtereként funkcionált. A Károlyi-palota térszerkezetének elemzői nyomán tudjuk, hogy szinte alig volt a család magánéletére fenntartott intim-tér a palotában, csaknem minden teremnek volt valamilyen közösségi funkciója.⁹⁵ Ők lehettek itt azok a vendégek, akik a legbensőségesebb termekbe (is) bebocsátást nyertek.

Ebben a társas körben otthonosan mozgott még több mágnás (például Teleki László gróf, Wenckheim Béla báró), s a naplóíró sokszor regisztrálta is jelenlétüket, de az ő látószögében a három főúri pár hat figurája volt a fontosabb szereplő. Crescence jelenlétéről kevesebbet tudunk. Társasági ügyekben a naplóban ő olyankor lett megnevezve, ha vele ment Széchenyi valahová („mit Cr.” vagy hangsúly nélkül: „*wir gehen*”), vagy olyankor, amikor együtt nem mentek valahová („*Wir gehen nicht zu...*”). Volt úgy, hogy csak őt (már-mint Crescence-t) hívták meg magukhoz, s a gróft nem; illetve ha hozzájuk (hangsúlyozottan „*bei/zu uns*”) jött valaki. Esetleg még akkor, ha a társaságban őt valami különleges (vagy Széchenyit idegesítő) gesztus érte. Például némi féltékenységgel tekintett arra a jelenetre, amikor Batthyány kitiüntetést figyelmében részesítette feleségét. Elő-előfordult olyan alkalom is, amikor ő lett Crescence nélkül meghívva, s ez kapott hangsúlyt a diáriumban, de többször „közös mellőzöttségüket” emlegette a magányélményét rendre felnagyító gróf. A közös programokon, alkalmi eseményeken valószínűleg általában együtt voltak jelen (amennyiben mindketten Pesten vagy Pozsonyban tartózkodtak), de a hétköznapi viziteken és a kisebb vidéki látogatásokon, kiruccanásokon már nem.

Károlyi György jelenléte is különleges volt a naplóíró által rögzített társasági viszonyrendszerben. Széchenyi sokszor beszélgetett vele, regisztrálta eszmecsereiket, de ezek nem

⁹⁴ Gróf Széchenyi István naplói 5, 296.; Szontagh: *Emlékezések életemből*, 283.; Csorba: *A közélet liberalizmus és az ellenzéki alternatíva*, 40.; Gergely: *Széchenyi a besorolhatatlan reformer*, 74.; *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 1. 435–436. A Batthyány Lajossal szembeni bécsi gyűlölet reformkori gyökér-oka is az lehetett, hogy nagy tekintélyű főúrként „ellenzéki-eskedett” és nyitott teret Kossuthnak. Erről összefoglalóan: Károlyi: *A pör története*, 595–601.

⁹⁵ Kalla: „*Kellemetes társalkodású s nem üres beszédű ember*”, i. m.

annyira a közös társasági együttlétekhez kötődtek. Úgy látszik, a naplólírónak nem volt vele szívélyes viszonya, sokszor zsörtölődött ellenzékieskedő politikai megnyilvánulásain. Jellemző módon, ha György gróf „megszólt” a naplóban, akkor rendszerint valami Széchenyinek nem tetsző politikai deklarációt tett. Úgy kezelte őt (Wenckheim Bélához hasonlóan), mint akinek nincs erős karaktere, politikai egyénisége, s könnyen sodródik az aktuális árral. Magántermészetű ügyeikben pedig kifejezetten cinikusan szólt róla.

A naplólíró ennek a szűkebb társas térnek négy főszereplőjére (Batthyányra, Zichy Antóniára, Karolinára és persze magára) figyelt kitüntetetten. Vagyis helyesebben: az ő látószöge ezt a négy „figurát” tette a napló-színpadon főszereplővé. Velük kapcsolatosan a sűrű találkozások hatására könnyedebb tónusú társasági beszélgetések alakultak ki, s amellett (azt időszakosan felváltva) többször bensőségesebb magánbeszélgetésről is tudósít a naplólíró. Együttléteik hangulatát érzékelteti Széchenyinek Antóniához írott levele 1841 végéről, amelyben aznapi szurkálódására utalt vissza, mikor is *Tony* az ő „szentjének” (értsd: védőszentjének) István király helyett az első keresztény mártírt, István diakónust jelölte. Így a válasz: „[...] egy cseppet sem fáj, mert oly körmöcskéktől mint önéi, még a karcolás is élvezet, a korona viszont, mint sok egyéb fejékesség néha, – – kivált a szépektől oda rakva, nagyon is súlyos! Éljen a Nemzet, éljen a király, de mindenek előtt viruljanak honunk hű leányai, ez után sóvárog Önnek hű szolgája.” S az aláírás: „Széchenyi István a boldog martyr.” Hasonló hangnemben folytak – a rövid utalások szerint – beszélgetéseik, s későbbi politikai perpatvaraik is.⁹⁶ A bensőségességnek egy másik szintjén társaságukban a magán- és intimszféra körébe tartozó viszonyok is kialakultak.

Széchenyi és Batthyány magánkapcsolatát megbolygatta, hogy mindketten erősen vonzódtak Zichy Karolinához. Nem célunk, hogy a szerelmi-szeretői szálak hangsúlyozásával a téma bulvár elemeit ragadjuk meg, főleg, ha a történet szereplője két nemzeti-közösségi idol. Néhány megfontolás viszont arra késztet minket, hogy röviden foglalkozunk a kérdéssel, továbbra is arra koncentrálva, hogy minderről mit mond s hogyan beszél a napló. Elsősorban azért, mert a Széchenyi–Batthyány kapcsolat egy neuralgikus pontjáról van szó, s ez alapvetően érinti viszonyukat. Nem hálás feladat a magánvilág mélyére szállani, a jótékony „elhallgatás” viszont ebben az esetben felérne egy történelemhamisítással. Hiszen a Széchenyivel és Batthyányval kapcsolatos történelmi diskurzusoknak a személyiség (illetve, másképpen: a történelemformáló nagy személyiség) problematikája meghatározó mozzanat, s ha a források az adott szinthez vezetnek el, akkor a vizsgálat kikerülhetetlen.⁹⁷

A történetírás már Széchenyi esetében megtanulta, hogy elemzően-arányosan a helyén kezelje a gróf érzékiségét, szerelmi viszonyait. Az azonban kétségtelen, hogy mivel az életrajzi elbeszélésekben az önmagát és pályáját kereső „ifjú” Széchenyihez kötődött a „kalandos élet,” ezért le lehetett zárni a témát „révbe érkezésével”, vagyis a Crescence-szerelmem személyiségépítő elemeivel, majd házasságukkal. Ez kedvező, a romantikus regény sémáját követő elbeszélés-modellt eredményezett, s így elkerülhető lett az érzékiségnek (s az azzal összefüggő belső küzdelemnek, büntudatnak) a személyiségjegyként való értelmezése. Jel-

⁹⁶ Nyilván a beszédhelyzetet a dátum teremtette meg, hiszen aznap (december 26.) van a katolikus naptár szerint István vértanú ünnepe. A levelet Bártfai Szabó László adta ki fogalmazvány után: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 395. A jelenetnek nincs nyoma a naplóban.

⁹⁷ A téma kényszerítő erején kívül megfontolandó szempontok: főúri-társas életük sajátosságaira világít rá, hogy az mennyiben teremtett intim helyzeteket. Fontos szakmai dilemmákat is fölvet a téma, hiszen a Széchenyi-napló különleges szövegegységeiben – leginkább *törlések formájában* – tűnik elő; s így mondhatjuk: az értelmezés nehézsége inspirálja az értelmezést magát. Érdekes azt is tisztázni, hogy egy ennyire közeli forrás mennyit látat a történetből, s megengedi-e általában vagy megerősíti-e valamelyik kézenfekvő, analógiára építő elbeszélést.

lemző adalék ehhez, hogy Viszota Gyula az első négy naplókötet bevezetőjében még külön fejezetekben foglalkozott Széchenyi *szerelmi életével, erkölcsi énjével, lelki életével*, s mint a címekben is kifejezte, azt fejlődéstörténeti narratívában tárgyalta. Azaz a személyiség vonatkozó kategóriái (a megtisztulás, önismeret, érzékiség, szerelem, „erkölcsi én” stb.) addig voltak fontosak Viszota számára, amíg a gróf a nemzeti-reformer hivatástudatáig (1825) s végül a házasságig (1836) eljutott. Az 1836–1843 közötti bejegyzéseket felölölő ötödik kötetben, amely – Viszota „elrendezésében”! – éppen az 1832–1836-os diéta után a házasság előkészítésével kezdődik, a jeles kutató már csak röviden a betegségeiről ejtett szót, mint ahogyan a hatodik kötetben (1844–1848) is testi és lelki állapotáról.⁹⁸ Holott a naplót olvasva annak – ha nem is a korábbi intenzitással – fontos eleme maradt a gróf frivolitása, érzékisége s persze olykor az ezekkel való lelki küszködése. Általában ez a modell figyelhető meg a Széchenyi-biográfiákban, de még a bulvár-témát kedvelő regényekben is. Azaz, bár a Széchenyi-irodalom letisztultabb szakmai alapon tárgyalta a gróf „ösztonvilágát,” de mivel azt ifjú pályaszakaszához kötötte, ezzel azt sugallta, mintha életének/személyiségének ez a mozzanata életkor- és helyzet-specifikus (házasság előtti) lenne.

Természetesnek tekintjük, hogy a Batthyány-szakirodalomban a Karolina-szál nem lett részletesen kidolgozva. A történetírás feladata/vállalása az utóbbi harminc esztendőben éppen az volt, hogy az első magyar miniszterelnök politikusi pályáját, teljesítményét részleteiben vizsgálja, értékelje, s a maga súlyának megfelelően helyezze el a történeti köztudatban. S így nyilván nem a magánéleti problémák feltárása volt napirenden. A modern Batthyány-kutatás azonban nem követte az „elhallgatásban” az elődöket. Hiszen a Zichy Antónia visszaemlékezéseire építő elemzés a gróf utolsó napjairól (1927) és a Károlyi Árpád által kiadott forrásanyag a „főbenjáró pörről” (1932) egyértelművé tette a viszonyt, mint ahogyan Széchenyi vonatkozó 5–6. naplókötetei (1937, 1939) is, de Károlyi, Friedreich és Viszota az illendő tudomásulvétel útját választotta.⁹⁹ Ezzel szemben az újabb irodalomban – ott, ahol az indokoltan magyarázatot követelt – jelezve lett, hogy Batthyáynak a „sógornőjével bizalmas kapcsolata” volt. A róla szóló történeti portrékban pedig, még ha ezek döntően politikai pályaképek is, nem kerülhették el a szerzők a jelenség megemlítését, különösen azért, mert a Zichy-hölgyek ambiciózus segítői voltak Batthyány pályájának, s így az elbeszélések fontos szereplői lettek. Urbán Aladár utalásai, Erdődy Gábor és Molnár András rövid összefoglalásai, jegyzetei (s persze forrásfeltáró munkáik) nyomán immár széles körben ismert e viszony természete.¹⁰⁰ A korábban (és ismételtlen magyarul) kiadott,

⁹⁸ Vö. Viszota Gyula történeti bevezetéseit (*Gróf Széchenyi István élete és működése* – alapcímmel eltérő időkeretekkel). In: SzIÖM 10–15. A történész „rendezése” alapvetően megnyilvánult még ebben a hiperkorrekt naplókiadásban is, hiszen a Viszota által teremtett „elbeszélésben” (furcsa, hogy egy forráskiadvány tagolása milyen mértékben tud elbeszélés-szervezővé válni!) a „változás” kezdőpontja lett az 1832–1836-os diéta vége és a házasság. A naplókíadónak nyilván elsősorban terjedelmi szempontokat kellett figyelembe venni az anyag elrendezésében, és jól megragadható szituációknál kellett vágnia, de követhette volna esetleg a naplókötetek saját időkereteit. Ekkor az 1835. április 7-én kezdett és 1838. február 1-jén zárt naplókönyv egyharmadánál járt az anyag. Lásd: MTAK Kt. Sz.Gy. K/228.

⁹⁹ Friedreich Endre: *Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai*. Századok, 61. évf. (1927) 1–3. sz. 113–148. Ugyanígy járt el 1937-es (1998-ban kiadott tanulmányában) is: Friedreich: *Gróf Batthyány Lajosné*, i. m.; Károlyi Árpád összefoglalásában (*A pör története*, 26., 60., 174., 200.) csak átvette a forráskiadványa adatait (*Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre II.*), de nem kapcsolt hozzájuk kommentárt, mint ahogy Viszota Gyula sem az általa rendre a törleésből föloldott „*Carolina Károlyi*” utalásokhoz.

¹⁰⁰ Előszőr: Urbán Aladár: *Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára*. Századok, 115. évf. (1981) 3. sz. 612. 14. jegyzet. A műveik közül itt csak a legutóbbi (legjelentősebbre

illetve az újabban felszínre került források alapján a következők váltak (itt csak tényszerűen megemlítve) egyértelművé: 1, Batthyány és sógornője szerelmi-szeretői viszonya 1846–1848 között dokumentálhatóan, de azt megelőzően is tartott; 2, erős érzelmi szálak (Batthyány részéről bizonyosan) alakultak ki közöttük; 3, Zichy Antónia (bizonytalan időtől fogva) tudott erről, s ez családi feszültségekhez vezetett; 4, emiatt a kapcsolat fenntartása konspiratív játékteret indukált; 5, valamilyen mértékben elterjedt a pletyka róluk.¹⁰¹

A Széchenyi-naplóban szereplő törlések nyilvánvalóan nehezítik, de nem zárják ki, hogy érdemben vizsgáljuk, illetve Széchenyi szerepével kiegészítve árnyaljuk a Batthyány–Zichy Karolina kapcsolat történetét. Tasner Antal a gróf halála után 1860 májusától súlyos betegen, hűségesen/hősiesen gyomlálta ki Széchenyi egykori instrukciója szerint a diáriumból azokat a részeket, „amelyek valakit kompromittálhatnának”. Jelentős mennyiségben átfestette, olvashatatlanná tette vagy kivágta (és elégette) a problematikus szövegrészeket. Olykor csak a nevet satírozta át, de előfordult, hogy nagyobb egységeket semmisített meg véglegesen. Nyilván a féloldalas kivágásoknál nincs esély az elemzésre, de sokszor a szövegkörnyezetből kiderül (s általában Viszota Gyula feltárta), hogy milyen témára vagy kire vonatkozott a törlés. Az 1840-es években a megsemmisített szövegrészek jelentős hányada közvetlenül Karolinára vagy az ő társasági viszonyrendszereikre vonatkozott. Messzemenő következtetést azonban nem szabad levonni Tasner mindegyik döntéséből, jócskán vannak esetlegességek a törlésekben. Olykor előfordul, hogy Széchenyi hűségessé titkára olyan szövegrészeknél is átsatírozta Karolina nevét, ahol semmiféle kompromittáló adat sem volt. Minden bizonnyal megszokásból tette, mert tudta, hogy „C. K.” nevét „törölni kell.” Az 1841-es kaszinóbál napján például azt az információt tartotta veszélyesnek, hogy Karolina „Rostyval magyar táncot járt”.¹⁰² Viszont nyilvánvalóan a Károlyi Györgynére eső törlések gyarapodása összefügg azzal, hogy mikortól találkoztak sűrűn a társasági életben, hiszen ekkor ismerte meg Széchenyi közelebbről a Batthyány és Károlyi családok belső viszonyait.

1839-ben még csak egyetlen (s lényegtelen névtörlés) található a hölgyre vonatkozóan, 1840–1841-ben viszont már többször előfordulnak a „*bei G Károlyi*” vagy a „*bei Louis B.*”

utalunk), amelyben a téma bővebben (vagy több forrásra építően) érintve lett: Urbán: *gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*, 476.; Erdődy: *Batthyány Lajos*, 59–60.; Molnár: *Viam meam persequor*, 91., 231., 661., 666–670., 683., 687. A „hősnek” kijáró tisztelettel magyarázzuk, hogy a teljesen egyértelmű helyzet ellenére a szerzők némi eufemizmussal utaltak a viszonytal kapcsolatos történeti tudásra. Urbán Aladár ezt egyik helyen a „*sejthető*” szóval, Erdődy Gábor a „*megalapozottnak tűnő feltételezések szerint*” kifejezéssel fejezte ki, míg Molnár András „*a kortársi pletykákra*”, majd az elszórt adatokból következő sejtésre („*sejthetjük*”) hivatkozott. Az ő alakzatai már csak azért is érdekesek, mert a főszöveg enyhítő mondata után a kétségtelenül bizonyító erejű Telekinek írott levelekhez tényrögzítő lábjegyzeteket kapcsolt: „*a kortársak előtt köztudott volt,*” majd „*sógornője és szeretője.*”

¹⁰¹ A Telekihez írott érzelmileg túlfűtött és konspiratív, segítséget kérő levelek nem hagynak kétséget a felől sem, hogy Zichy Antónia félrevezetése már ekkor (1847-ben) kulcskérdés lehetett. A peranyagból nemcsak a kapcsolat 1848-as folytatására vonatkozó kihallgatási jegyzőkönyvek és Batthyány elfogatásának körülményei sokatmondóak, hanem Batthyány Lajos búcsúlevele és annak Urbán Aladár által korrigált eredeti szövegverziója is. Ugyanígy Antónia „elhallgatásai” érdekesek visszaemlékezésében, s természetesen a kortársi vélekedéseket kifejező Adolf Neustadt megjegyzés. Az előbbieken kívül lásd még: Urbán Aladár (Bev. ...): *Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre*. Budapest, 1991. 149., 165., 168–169., 171., 211., 382.; [Neustadt:] *Egy honvéd feljegyzései*, 57.; Hermann Róbert: *Újabb adatok a Batthyány Lajos elleni felségárulási perhez*. In: Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely 2000. 104. Franz Liechstein beszámolója Batthyány elfogásáról.

¹⁰² Viszota: *A naplók története, XIII–XVIII. Gróf Széchenyi István naplói 5*, 445. Hasonló példák: 269., 472.,

vagy a „C Károlyi soirée” helymegjelölés mögött közvetlenül kivágott, satírozott sorok. Egyszer a sógorok, Károlyi és Batthyány közötti visszatérő „hidegségre” (konfliktusra) utal a naplóíró (Tasner a neveket húzta meg), másszor pedig Batthyány és sógornője közös programja mögött található hosszabb törlés. S egy a helyzetet értelmező történet: Károlyi Györgyné a várandóssága utolsó időszakában (1841. november 13.) Széchenyit kérte fel, hogy ő legyen harmadik gyermekének a keresztapja. A keresztelő (a szokásoknak megfelelően) egy nappal a születés után (november 20-án) történt meg, s a gróf naplójában a gyermek neve előtt Tasner Antal egy felsornyi megjegyzést törlendőnek talált: „A Kis [...] és Gábor, István, Boldognak hívják.” Ez a változat látványosan azt fejezi ki, hogy Széchenyinek a gyermek származásával kapcsolatosan volt kételye vagy frivol észrevétele. A feltételezést megerősíti egy későbbi naplóbejegyzése. A gróf 1842 januárjában az egyik Batthyánnal kapcsolatos kiábrándult, kritikus pillanatában, amikor arról gondolkodott, hogy mi mindent tett politikustársa megnyeréséért eredménytelenül, így bosszankodott: „Annyit küszködtem, hogy egy kicsit megszelídítsem. Keresztvíz alá tartottam a gyermeket – előszeretettel minduntalan meghívom... civakodom... igazán semmiért.” Mindebből egyértelműen arra következtethetünk, hogy Széchenyi „keresztapasága” (legalábbis az ő részéről) egy Batthyánnak szóló gesztus volt, és esetleg a gyermekkel kapcsolatos találgatások elhárítását célozta.¹⁰³ Utóbb, amikor Károlyi a következő „Károlyi fiút”, Tibort Haimburgban (1844 augusztusában) csaknem egy esztendősen Karolinánál látta, „csodagyermeknek” nevezte – és Tasner Antal ismét egy sort kivágásra ítelt.¹⁰⁴ Témánk szempontjából nem Széchenyinek az apa kilétére vonatkozó (valószínűsíthető) kombinációi érdekesek, hanem az, hogy a gondolatnak bizonyosan előfeltétele volt: Batthyány Lajos és Zichy Karolina (általában is tudott) viszonya, amely ezek szerint 1841-ben már bizonyosan fennállt.

Visszatérve Tasner törléseihez: 1842-ben hirtelen megszaporodott az olvashatatlan satírozások száma (körülbelül megháromszorozódott 1840–1841-hez képest). Nem nagy szövegegységeket vágott ki ekkor Széchenyi titkára, hanem sűrűn törölt neveket, 1–3 sornyi részeket, s már dominánsan Zichy Karolina (Crescence-t is megelőzve) napló-szerepét rostálta meg.¹⁰⁵ Olykor Batthyányra vonatkozó élesebb politikai kirohanásokat is „cenzúrázott”, de általában a társas- és magánéletük adta a törlések hátterét.¹⁰⁶ A Batthyányra és

¹⁰³ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 269., 346–356., 379., 449., 763., 516–517. Az utóbbit vö. az 1841. november 20-i törlés eredetijével: MTA Kt. Sz. Gy. K/229. Széchenyi naplókönyve (1838. február 1–1841. május 31.) 32. A történet jelentőségét emeli, hogy Széchenyi nem volt szokásosan „keresztapa,” s több mindenkinek visszautasította illetén kérését. Karolina gyermeke a kivételek közé tartozott. A Péchy Emmánuel grófhhoz írt (elutasító) levele ismét tanulságos: itt is Karolina szerepel szülőként megnevezve: „[...] mióta gróf Károlyi Györgyné egyik fiát tartam a keresztelő vize fölött, már két főasszonyságnak tagadám meg, [...]” 1846. január 13. *Gróf Széchenyi István levelei* 3, 373.

¹⁰⁴ Ő 1843. szeptember 26-án született, ahogyan erről is beszámolt a naplóíró. Károlyi István világra jöttéhez és keresztelőjéhez (1845. február 3–4.) nem kapcsolódott „törlendő” kommentár, minden valószínűség szerint azért, mert abban az esetben Széchenyit a keresztapa személye (a köznemes ellenzéki reformpolitikus, Bezerédj István) izgatta. *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 763.; 6. köt. 90., 166–167.

¹⁰⁵ Ez a tendencia maradt meg később is. S néhány háttéradat arra utal, hogy a nem behatárolható hosszabb kivágások jelentős része is vele lehetett kapcsolatban. Például szinte eltűntek a törlések a naplóból akkor, amikor 1842. október elejétől november 16-ig nem voltak egyszerre Pesten. Ugyanígy 1846-ban Karolina itáliai időzése kapcsán sem volt – úgy tűnik – indoka Tasnernek a drasztikus törlésekre.

¹⁰⁶ Valószínűsíthetően politikai jellegű kiszólás: január 30., március 5., 16., április 7.; példák a magántermészetűekre: március 23., április 7., május 9., november 19. *Gróf Széchenyi István naplói* 5,

Karolinára vonatkozó satírozások további áttekintésére nincsen szükség, hiszen a kirostált naplóban benne maradt utalásokból is egyértelmű, hogy folyamatosan tartott viszonyuk. Széchenyi olykor „jó házasságban” látta őket „a német színház páholyában”. Rengetegszer regisztrálta kettejük együttlétét, meglátogatta „őket”, tudott Batthyány 1846-os itáliai útjának konkrét céljáról, s 1848 áprilisában rosszállóan rögzítette, hogy „Tony B. egészen meg van ijedve... holnap Ikervárra megy! Lajos szeretne szabadulni tőle. – Képes ilyen pimaszságra.” Széchenyi feltételezése beigazolódott, mert május közepétől egy hónapon át (amíg Tony vissza nem tért), ismét sűrűn számolt be a naplói ró Batthyány és Karolina közös programjairól (illetve az ő „kis grófnővel” folytatott beszélgetéseiről).¹⁰⁷ Témánk szempontjából az a fontosabb mozzanat, hogy 1842-ben immár a naplói ró gróf és Zichy Karolina összefüggésében is rengetek törőlnivalója akadt Tasner Antalnak.

Széchenyi fokozott érdeklődése „C. K.” iránt 1842 elején már egyértelmű: „[...] és sokat vagyok Kicsivel. Fölséges.” Valószínűleg kezdeményezően lépett fel Károlyi Györgyné is: március végén a naplói ró hangsúly szerint „*őt forszírozta villásreggelijére, míg Crescentet nem hívta meg.*” Április elején már egymás után következnek (napról-napra) „*mit Louis Batth.*” a közös lovaglások (olykor a hölgyekkel), Karolinával együttlét Fótton, vacsora a „*két asszonnyal*”, német színházi páholylátogatás. Széchenyi önfelmentő gesztussal engedte bele magát az élménybe: „*Világosan érzem, hogy magasabb hatalom akaratlanul irányít,*” de a május 11-i cinizmus is jellemző volt rá: „*G. Károlyi Fótton van, az ő baja.*” A hónap végén továbbra is Károlyi és Batthyány távollétében színte a teljes napjait „C. K.”-val töltötte, az intimitásban odáig eljutva, hogy amikor a fóti kastélyhoz váratlanul „*egy négyes fogat érkezett – azt hívén, hogy ez György* [valójában Széchenyi kocsisa volt] – *zavarban volt, míg ő [mármint Karolina] fel sem vette.*” S persze közben mindegyik bejegyzésnél a hosszú törlések, a zugligeti kirándulás, a színházi esték stb. mellett. Talán jogos a feltételezés, miszerint ebben az esetben a Karolina iránti vágy és a Batthyányval szembeni férfi-rivalizálás okozta, hogy a június elején a látószögébe kerülő iparegyesületi elnök ellen egy éles kirohanást intézett (legalábbis a naplójában). Néhány nap múlva (június 9.) pedig együtt utazván Csurgóra „*erkölcsileg arra kényszerítette, hogy vele „C. K.”-ról őszintén beszéljen.*” Minden bizonnyal a másnapi elhatározás: „*mindent szeretnék, de tragédia lesz belőle*” – az érzelem/vágy és a konfliktusok vállalását, vagyis az azon való tépelődést fejezte ki, s persze azt is, hogy az őszinte beszélgetésben riválisként mutatkoztak meg.¹⁰⁸ Két súlyos konfliktussal kellett esetleg szembenéznie. Június 22-én egy választott polgári ülésen (ahogy a címzés jelezte, de a naplótörlések is mutatják) az „*Édes kis királynőjének*” hosszú levelet írt azon tanakodva, hogy Csurgóra kellene mennie hozzá. A levél hangneme az együtt töltött idő könnyed társalgási modorát és ledérségét idézi, főként amikor írójá a „*Magnest*” (nyilván Batthyányt) és a „*félszázadost*” (Széchenyit) emlegette: „*Borzasztó, valóban borzasztó volna, ha a Magneshez mind inkább közelítve a helyett, hogy attúl nyakra-főre futni kellene, véggkép még a félszázad (51 Jahre auf den Buckel) is megcsipné magát [...].*” Végül nem utazott el a „*a kis Bélijével*” Karolinához, de elsősorban nem azért, mert az „*időből fogyott ki*” – írta következő levelében a „*Kedves Jó Grófitkának*” –, hanem mert „*elég bátorságot sem lelt magában. [...] S aztán hogy az ember elveszthetné esztét u. s. w. etc. etc. etc. s hogy ekkép jobb... távul maradni etc.*” Az erotikus-játékos etc.-sor után a szöveg hangulata megváltozik, s immár a „keresztapa” búcsúzása következik, kilépése ab-

546–647. MTAK Kt. Sz.Gy. K/230. Széchenyi naplókönyve (1841. június 1–1843. június 30.) 56., 69., 73., 81., 89., 112., 129.

¹⁰⁷ Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka 1, 306., 320–339.

¹⁰⁸ Gróf Széchenyi István naplói 5, 514., 579–605. MTAK Kt. Sz.Gy. K/230. 80–94.

ból a helyzetből, amibe belesodrótak. A naplóban másik nyelven, önmagába nézve számolt le vágyával. Ugyanaznap (1842. június 25.) jegyezte le a küzdelmet lezáró mondatot: „A legnagyobb győzelmet arattam magam fölött. Cr. után fogok [5 sor törlés],” majd másnap „De az Erény győzni fog, nem szabad Tartuffnek lennem.” Ez az április–júniusi történet ekkor zárult le, mégpedig úgy, hogy Széchenyi a vágya követése helyett a beteg Crescence után indult Sopronba.¹⁰⁹

A naplóban utóbb nem mutatkozott ilyen szoros pillanatuk, s levelezésükben is a baráti-visszafogottabb hang lett a meghatározó. Inkább politikai magyarázatokat, elemzéseket írt Karolinának, mintsem magántermészetű sorokat. Azonban a gróf viszonya a „kis grófnőhöz” ezután sem lett statikus, ott vibrált Széchenyiben az érzéki-erotikus mozzanat, s időnként elragadtatta magát. Egyszer (1844) például csak egy viccet hallva tőle végigszaladt rajta a gondolat: „Mindig azt hiszem, hogy én még [...törlés] – De nem lenne lehetséges;” máskor (1846) pedig „bei C. Károlyi” a kertben a „vágyáról” kezdett beszélni, mikor megzavarták őket. 1848-ról pedig van egy olyan adatunk, amelyet biztosan kitérőlt volna Tasner Antal, ha azok a kötetek is a rendelkezésére álltak volna. Amikor *Tonynál* március 24-én találkozott Karolinával, akkor őt „Csáky Lidi szeme láttára homlokon csókolta!” S a naplóról kommentárja: „Hallatlan história fog ebből kerekedni. – Ostobaság volt.”¹¹⁰

A Széchenyi–Batthyány viszonyt az idősebb gróf visszalépése miatt nem terhelte meg súlyosan Zichy Karolina, de rivalizálásuk a legszűkebb magánkörükben is megmutatkozott. A szövegjátékok azonban mást is (valamiféle közösséget is) kifejeznek. Egyszer (1842-ben) Széchenyi egyedül maradván a „magyar színházban” az ő hölgyeire gondolt, akik aznap nem jöttek el („*Meine Damen kamen nicht*” – Széchenyi kiemelésével), majd néhány nap múlva Batthyány Lajossal és az ő két hölgyével („*und seinen zwei Damen*”) időzött együtt. Egyik Batthyánynak írt levelében pedig a „mi kedves fiatal hölgyeink” („*unsere lieben jungen Damen*”) kifejezést használta.¹¹¹ A riválisok olykor bizalmasokká válhattak, s ezt a „kis hölgy” is elősegítette, azzal, hogy kettejüket fogadta, illetve Széchenyivel közös témájukká tette Batthyányt. Egy alkalommal külön megkérte arra, hogy igyekezzen Batthyány Lajossal őt minél többször meglátogatni. S ez így is történt: 1844 nyarán–őszén rendszeresen együtt jártak nála Haimburgban, máskor Pesten, Csurgón, Vöslauban. Mintha Széchenyi szerepe a közös látogatásokban hasonló funkcióval bírt volna, mint a keresztelőn, elfedte a támadható mozzanatokot.¹¹² A bizalmasság egyszer-egyszer a kapcsolat problémáinak közös megbeszéléseihez vezetett köztük: 1846 novemberében Széchenyi kvázi segítségét (legalább együttérzését) ajánlotta a nehéz helyzetbe kerülő ifjabb grófnak. A jelenet a naplóban: „*Ebéd B[atthvány] Lajosnál. [– – –] félek, tragédiával végződik – – 'Ha legalább Velen-céig veled tarthatnék, etc. de itteni körülményeim etc.'* – *Klauzál is ott; – – nem beszél... hamar elmegy.*” A nyílt beszélgetés s benne Klauzál Gábor csendes jelenléte arra utal, hogy valami nyilvános (azaz kipattant) konfliktusról volt szó. Az erős kifejezések és Széchenyi (elvetett) felajánlása pedig világossá teszi, hogy az idősebb gróf hasonló szerepet vállalha-

¹⁰⁹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 609–613.; Széchenyi levelei Károlyi Györgynéhez 1842. június 22., 25. *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* 1. 409–412.; MTAK Kt. Sz.Gy. K/230. 102–104.

¹¹⁰ Példaként lásd az 1842. október 12-i és az 1847. szeptember 29-i Károlyi Györgynének írott Széchenyi leveleket. *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* 1. 418–420.; MTAK Kt. Sz.Gy. K/195. 154.; *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 21., 359.; *Széchenyi István döblingi irodalmi hágyatéka* 1, 281–282.

¹¹¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 579., 581.; Széchenyi levele Batthyányi Lajoshoz. 1842. december 19. *Kiadva: Gróf Széchenyi István levelei* 3, 147. *Fogalmazvány: MTAK Kt. Sz.Gy. K 193/107.*

¹¹² *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 595.; 6. köt. 16., 78., 100.

tott volna az ügyben, mint korábban. Minden bizonnyal Zichy Karolina nem azért utazott el Velencébe – amint Széchenyi korábban feltételezte, hogy ott a telet eltöltse („*Oh, a szép patriotizmus*” – tette hozzá kritikusan a naplóról) –, hanem egy botrány miatt (elől) kellett távoznia. Ezzel magyarázható Batthyáynak a Telekihez írott segítséget kérő leveleinek a feszültsége is, s ugyanekkor a sok törlés Károlyi György neve mellől, például a „*bizonyíték*” szó összefüggésében. És Széchenyi ilyen megjegyzései: „*Károlyi nem sejtí, hogy Batthyány elment.*” A Széchenyi-napló alapján feltételezhető, hogy a szóbeszéd hamarabb indult el, április elején például egy ízben Traun Ferencnél „*iszonyatosan gyalázták L. B[atthyányt] és a két hölgyet*”. Természetesen ez a mondat politikai vagy más összefüggésekre is utalhat, s így biztonsággal csak annyi állapítható meg, hogy mágnás-körökben megindult a szóbeszéd, de valószínűleg (Karolina huzamos eltávozásai miatt) a súlyos botrányt sikerült elkerülni. J. A. Blackwell például, aki szívesen írt a házasságtörésekről, a főúri dámák frivolisításáról, erről az ügyről nem tudott.¹¹³

Széchenyi és Batthyány kapcsolata a sok együtt eltöltött idő ellenére sem igazán meghittnek, de még barátinak sem nevezhető. Ez a mágnás-szalon világ a mai értelemben vett bensőséges baráti viszonyt nem hozta köztük létre, de úgy tűnik, hogy személyiségük sem engedte, hogy igazán bensőséges férfibarátság alakuljon ki közöttük. Jellegzetes példa a Batthyány Lajos gyermekének halálakor megmutakozó Széchenyi látószög. Az idősebb gróf a hírek szerint „tomboló”, „visszavonulását fontolgató” Batthyányval egyáltalán nem volt együttérző. Szinte kívülről/távról figyelte szenvedését, és az ifjabb gróf szétesettsége, önuralmának elvesztése bíráló megjegyzésre sarkalta: „*Gyerekek ezek, csak az arcuk vén!*” Az közismert, hogy nyilvános irataiban Széchenyi került az empátiának még a látszatát is, s igen bántóan támadta például Wesselényi Miklóst vagy Bezerédj Istvánt, de az érzéketlenségnek ez a közvetlen magán megnyilvánulása nemcsak személyiségéről, hanem a Batthyányhoz fűződő viszonyáról is árulkodik.¹¹⁴ Az egymás iránti lojalitásuk azonban több esetben megmutakozott. Széchenyi például nem vitte (késztetése ellenére) nyilvánosság elé politikai nézetkülönbségüket, Batthyány pedig korrekt és segítőkész közvetítő szerepet játszott Széchenyinek a Teleki Lászlóval kirobbant afférjában (1846. november 20–21.).¹¹⁵

A korábbi gondolatsorhoz kapcsolódó naplóidézzel térünk át a társasági-élet és politika kölcsönhatásainak rövid elemzéséhez. 1843 decemberében jegyezte le a naplóról a következő (szintén típusos) mondatát: „*Bei C. Károlyi. Ganzer Discours über Louis B. und Politique.*” Hogy hogyan beszélgethetett (*egy nagyobb*) Karolina és Széchenyi Batthyányról, azt a fentebbiek alapján sejthetjük. Ennek a szövegegységnek most a másik eleme kap figyelmet. Az, hogy a Batthyány-, Széchenyi-, Károlyi-házak szalonvilágában a *politizálás* megszokott s a hölgyekre is kiterjedő társasági cselekmény volt. A Széchenyi–Batthyány kapcsolat alakulása szempontjából fontos mozzanat ez, hiszen divergáló politikai pályájuk szükségszerűen hatott társas-viszonyaikra és viszont.¹¹⁶

¹¹³ Gróf Széchenyi István naplói 6, 355., 461., 471–472. (november 14.), 482–483.; *Viam meam persequor. [...] Beszédék levelek írások*, 661–662., 666–671., 683.; J. A. Blackwell magyarországi küldetései, 115–120.

¹¹⁴ Gróf Széchenyi István naplói 6, 306–330., Széchenyi „érzéketlen” cikkei például: Wesselényi és Kossuth 1–5. Jelenkor, 1843. január 22–február 2.; *A pistoly időelőtti elsütése*. Jelenkor, 1845. jan. 24.

¹¹⁵ MTA Kt. Sz.Gy. K 193/110, 111, 112.; Gróf Széchenyi István levelei 3, 464.; Gróf Széchenyi István naplói 6, 475–478.

¹¹⁶ Gróf Széchenyi István naplói 5, 786.

1842 végéig problémamentes helyszíne volt a két gróf „politizálásának” társaskörük. Maga a politikai kapcsolat nem volt problémamentes, de a szalon mint keret jól működött, mert Széchenyi személyes befolyásán keresztül (meggyőzés, lekötelezés) igyekezett Batthyányt megnyerni centrum koncepciójának. Tartós politikai összhang azonban nem alakulhatott ki közöttük, mert föl-fölsejlő ellentétük mélyebben benne gyökerezett politikafelfogásukban és egyéniségükben. 1842 október–decemberében az idősebb gróf már lemondott a Pesti Hírlappal szemben értelmezett Deák–Batthyány centrumról, de még egy elvetélt kísérletet tett a reformer főrendek összefogására („*Független felekezet*”). A reformmozgalom nemzeti-nemzetiségi politikáját támadó akadémiai beszéde (1842. november) után viszont már Batthyány kapcsán is csak a szakítást rögzítő sorok ismétlődtek szinte napról-napra naplójában: „*még tanácskozni sem akar velem*”, „*szakítok Deákkal és B. Lajossal*”; „*nem viselkedik irántam lojálisan*”; „*föl nem foghatom miképpen használhatna az országnak*”; „*sem mire sem mehetni vele*” stb.¹¹⁷

A zavarok a társasági térben is azonnal megmutatkoztak, de csak amolyan enyhe elbizonytalanodás, illetve játékos feddés formájában. A naplóíró maga is figyelte a reakciókat: „*Tony és Caroline ugratnak... de azért táncoltak velem*” – rögzítette nem sokkal akadémiai beszéde után. A Jelenkorral kötött szerződése után „*jöindulatú, de büntető arcokat*” látott maga körül, s az ellenzéktől való elmozdulásának hatására – egy jelentés szerint – a két hölgy „*már kezdett Széchenyi ellen fellázadni*”.¹¹⁸ 1843 eleje nyilván új helyzetet teremtett, mert Széchenyi immár nyilvánosan a reformellenzék egészének politikai stratégiáját és létjogosultságát kérdőjelezte meg (először a „*Wesselényi és Kossuth*” című cikksorozatában). Különvéleményével elvált a reformmozgalom derékhadától, s a nyilvánosság előtt is önálló politikai pozíciót foglalt el. Ezzel szemben Batthyány a reform-ellenzékiség útján haladt tovább, s az új diéta előtt a főrendi ellenzék összefogása mellett már a nemesi bázis felé is erőteljesebben nyitott. A titkosrendőri jelentések szerint Batthyány közös mágnás-ellenzéki fellépést tervezett Széchenyivel szemben, azaz vállalta pozíciója konzekvenciáit. Viszont olyan esetet is följegyeztek, amikor Széchenyi (Batthyány egyik estélyén) a Wesselényivel kapcsolatos elemzését ismertette (lényegében a cikksorozat összefoglalóját), s azzal a konklúzióval zárta, hogy ő most „a király tanácsosaival tesz kísérletet”.¹¹⁹ A rövid év eleji feszültségek ellenére társas-körükben nem ragadható meg nagy változás, sőt 1843 nyarára látványosan kiegyensúlyozódott társasági viszonyuk. A Zichy-hölgyek reformellenzéki szalonjába belefért „a legnagyobb magyar,” de amikor valami nyilvános állásfoglalást tett, szóvá tették neki. A hullámmozgást Széchenyi nyilvános megnyilatkozásai, Batthyány Lajossal kibontakozó vitái idézték elő, s olykor előfordult, hogy ilyenkor kimaradt a vendégek közül, de a szalon-világ ekkor még stabilizáló szerepet töltött be kapcsolatukban. Egy jellegzetes kirekesztettség élmény: „*Soirée bei Louis B. – Béla Wenkheim auch da. Y cut him.*” Jellemző módon Batthyány „*kínózta a nagy Casino miatt*” (pedig ott Széchenyi nem is érezte igazán otthonosan magát). Karolina és Tony provokálták, az „*Oppozíció bálján*”, hogy „*mit mond az oppozíciónál*”, mivel ugyanezzel a címmel az ellenzéket támadó cikke jelent meg.¹²⁰

¹¹⁷ Az alapvető politikatörténeti, életrajzi ismereteket külön-külön nem jegyzeteljük. Lásd: *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 630–667.

¹¹⁸ Uo. Majláth János jelentése. 1843. január 3. Közli: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal* 1, 703.

¹¹⁹ Takáts: *Wesselényi Miklós és a titkosrendőrség*, 48.; Molnár: *Viam meam persequor*, 144.

¹²⁰ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 724–725., 6. köt. 27. Ezt a cikket még ellenpontozták: 35–38. Lásd még: Széchenyi István: *Oppositio*. Jelenkor, 1844. február 15.

1844 végén és 1845 első hónapjaiban újra intenzív társasági életet éltek, közös társasági programokat szerveztek. 1844. december 2-án például a hölgyek kérték „egy mindenkéért,” hogy másnap közös Híd-nézést tegyenek. S a különböző társulati ülések között volt alkalomuk közös ebédre, beszélgetésekre (az ifjabb gróf megmutatta Széchenyinek Ikervár-tervét), sétára, kirándulásra. A háttérben meghúzódó motívumokat korábban vizsgáltuk, viszont azt mindenképpen érdemes rögzítenünk, hogy amikor Batthyány Lajos a közel-keleti útjára elutazott, *Tonyt* Széchenyi gondjaira bízta. 1845. május elsején például náluk tartották az ünnepséget, amelyet Zichy Karolina az előző napon szervezett (s persze a naplóíró etc.-vel nevezte meg a vendégeket, kivéve a két Zichy-hölgyet).¹²¹

Az év vége új politikai beszédhelyzetet teremtett. Jelentősen rontotta Széchenyi reno-méját társaságában kormányhivatala, illetve az is, hogy „*A szentgróti levél elemzése*” című tizennégy részből álló cikksorozatában (1845. május–augusztus) a Védegyletet támadva, Deákot bírálva-idealizálva az ellenzék megosztására tett kísérletet. Hosszú idő után az első találkozásukkor Zichy Karolina azonnal incselkedve kijelentette, hogy „*nem kellett volna semmilyen címet elfogadnia,*” s kérdezte, hogy „*hisz-e nekik*” (mármint a kormánynak). Széchenyi viszonya Batthyány családi körével is hónapokig kiegyensúlyozatlan maradt. Az első találkozásukkor általában előzékenyek voltak vele („*a legkevésbé C. Károlyi*”) – nem véletlen, hogy ezt figyelte a valóságos belső titkos tanácsos –, de a következő időszakban rendre az elmaradt vagy a félig-meddig találkozások kerültek a naplóba: „*nem voltak ott-hon*”; „*Az elegancia megy a Károlyi-szalomba, én onnan kvázi ki vagyok zárva;*” amikor felkereste Batthyányt, ő „*egyáltalán nem jött ki,*” utóbb „*nem fogadták*” („*Bei Louis und Tony B.*”). Sem a kormányhivatalnok, sem pedig az ellenzék egységét tudatosan gyengítő gróf nem illett bele a Batthyány- és Károlyné-házak politikai atmoszférájába, éppen akkor, amikor a reformellenzék vezetője a hatékony egység útját kereste. Széchenyit az 1845–1846-os társasági eltávolodás azért is zavarhatta, mert a konzervatív köröket unalmasnak és fülledtnek tartotta. Egész egyszerűen ebben a közegben érezte jól magát.¹²²

Egy furcsa epizód segített eldönteni, hogy társasági érintkezésük tovább sekélyesedjen, vagy a régebbi szint felé mozduljon. 1846. április elején gróf Szapáry Józsefné fordult azzal a kérdéssel Széchenyihez, hogy nem osztaná-e meg vele a német színházi páholyát. Majd másnap írásban megismételte a kérést arra hivatkozva, hogy a részüket Károlyiék nem tartják meg. Nyilvánvalóan a politikai eltávolodás s a Széchenyivel szembeni averziók eredményezték Zichy Karolinának azt az ötletét, hogy a páholybérletet felbontsa. Széchenyi rövid bosszankodás után levelet írt Károlyi Györgynek, amelyben a közös páholy fenntartására kérte, kifejezetten arra utalva, hogy a politikai divergenciáknak nem szabad a társas-életre hatással lenniük. Széchenyi különösen azt hangsúlyozta, hogy a Károlyi-palotának mint társasági központnak kiegyenlítő funkciót kell betöltenie, s össze kell fognia „szociáli-san” az ellentétes pártokat. A kérdést általánosan kezelve rögzítette, hogy ez nem egyszerűen egy színházi-páholy változásának ügye, hanem minden politikai toleranciának a vége lenne. Meg is kérte György gróft, hogy ne engedjen, s ne zárja ki Széchenyit köreiből. Ká-

¹²¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 139–203., 202–203., 204. (még ha kizárva is érezte magát a beszélgetésből), 206.

¹²² Érdekes módon a cikksorozat záró darabja éppen aznap (augusztus 17-én) jelent meg a Jelenkorban, amikor Széchenyi a postán megkapta kinevezését és meghívóját a prágai eskütételre. A cikksorozatot lásd: Jelenkor, 1845. május 18–augusztus 17.; kritikai kiadásban: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal* 2. 491–503., 508–620. A kapcsolódó és idézett naplóbejegyzések: *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 212., 244., 248., 277., 291., 296–298., 306., 317. A kinevezés és a cikkek országos fogadtatására: Vizsota: *Bevezetés*, CX–CXIV.

rolyi „régí barátja” kérésének megfelelően rendezte el az ügyet, s így megmaradtak a közös bérletben.¹²³

A holtpontról tehát (amit Széchenyi kormányhivatala, majd Deákot támadó, az ellenzék-et megbontó cikksorozata idézett elő) éppen társasági kapcsolataik viszonylagos helyre-állítása mozdította ki őket. S ezekben a napokban egymás után érte Széchenyit az élmény: „barátságosan fogadták”, „Louis B. felajánlotta a szolgálatait”. 1846 második felétől (bár Batthyány Lajos többször elutazott ebben az időszakban), sok hullámvész, nagy mennyiségű Batthyányra vonatkozó negatív politikai minősítés, de nyugodt párbeszéd jellemezte a viszonyukat, sőt némi nyitottság. Ebben természetesen már a pártalakulás időszakának politikai megfontolásai is szerepet játszottak. Batthyány Lajos minden valószínűség szerint megnyugodva konstataálta, hogy Széchenyi nem lépett be a Konzervatív Pártba. S mivel kormánytámogató (vagyis deklarálta kormánypartit) erőként ezáltal megosztotta a kormányoldalt, az ebből fakadó előnyöket a racionálisan számoló „pártvezér” nyilván felmérte. Az a meglepő fejlemény következett ebből a helyzetből, hogy Batthyány meghívta Széchenyit az esedékes ellenzéki konferenciába. S az sem véletlen, hogy nagy örömmel fogadta a két formálódó párt között a közepet kereső „progresszista erőt”, amikor az a Jelenkorban 1847 januárjának elején megmutatta magát. A *Politikai programm töredékek* indulatos-sága sem rontotta el viszonyukat, mert Batthyány Lajos számára a kulcskérdés az volt, hogy Széchenyi a tekintélyvel nem erősítse a kormányoldalt. Politikai helyzetük távolsága azért nyilván hatott magánviszonyaikra is, s már nem tudták ugyanúgy természetesnek venni egymás meglátogatását. 1847. március 26-án a szokásos fordulathoz: „Louis B. besucht mich” a naplóíró egy a helyzetet kételyesen értékelő kommentárt („Hm, hm”) társított.¹²⁴

A magán-világ az „állandó híd” lehetőségét teremtette meg közöttük, illetve annak az illúzióját, hogy meggyőzhetik egymást igazukról. Batthyány erre kevésbé törekedett, de nyilván jobban megismerte Széchenyi politikai dilemmáit, kételyeit beszélgetéseikből, mint mások a leegyszerűsítő nyilvános szövegekből. Természetesen a könnyed társasági alkal-mak mélyítették is ellentétüket. Hiszen két ilyen markáns, erőteljes személyiség esetében a szellemes oldalvágásokból, gúnyos ripsztokból könnyen sértődés vagy veszekedés alakulhatott ki. A bensőségebb társasági terck kevésbé készítették őket önkontrollra, s így heve-sebb, indulatosabb vitába torkollhatott egy-egy nézetkülönbség. Még a valódi barát-nak tekinthető Batthyány Lajos és Teleki László is egyszer társaságban a „szó szoros értelemben összeverekedett”. A naplóban föltűnő negatív minősítő jelzők pedig azt is mutatják, hogy az indulatos pillanatokban mik hangozhattak el közöttük: *számító, aposztata, becsvágyó, rabulista, zúgrogász, (ironikusan:) a nagy reformátor* stb. Sok vitájuk nincs részletesen megörökítve, de a Széchenyit ért „sérelemek” azért röviden előkerülnek: Batthyány „ügye-sen köpköd ellenem;” „rám förmedt;” „mellőz, avagy gunyorosan hosszan és mélyen bókol”, „civódunk” „Lajos pizskálódik s ingerkedik more solito [a szokott módon]” stb. A naplóíró megörökített egy hosszabb jelenetet az akadémiai beszéd (1842. november) utáni időszakból. Önmagáért beszélő kis helyzet, s persze a napló-érzékenység egyszerű lenyo-

¹²³ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 354–355. 1846. április 3–6., Széchenyi levele Károlyi Györgyhöz 1846. április 5-én. Fogalmazvány: MTAK Kt. Sz.Gy. K/195/147. Kiadva: *Gróf Széchenyi István le-velei* 3, 380–381.

¹²⁴ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 356–358., 499., 538.; Batthyány Lajos meghívója: MTAK Kt. Sz.Gy. K/304/3. Molnár: *Viam meam persequor*, 221–239.; Velkey Ferenc: *Egy párt nélküli párt-címke – Széchenyi István progresszista politikai önmeghatározásának hátteréhez*. In: Széchenyi Magyarország és Európa. Tudományos konferencia. [...] Szerk.: Pelyach István – Kőrösiné Merkl Hilda – Simon V. Péter – Buday Miklós. [Budapest,] 2004. 32–54.

mata: „Az ebédnél Ráday rosszul lesz, azután Rosty... végre B. Lajos tréfából. Béla alaposan beüti a fejét. B. Lajos és W. Béla – mindjárt elmennek. B. L. Pisterl, Pistika etc. – – vagy komolyan vegyüik... Béla egyenest a képembe nevet... felbőszülök... lenyelem. – Istenem, micsoda fiúk! Bosszankodom, amiért belebetegszem [...]”¹²⁵

A legsúlyosabb, csaknem pisztolyra vezető összecsapásuk az 1847–1848-as diéta válszfelirati vitájának nagy politikai feszültségéhez kötődött. November 23-án este, magán-társaságban úgy összeszólalkoztak („csaknem pisztolyra menően”), hogy szét kellett választani őket. A naplóíró Széchenyi tehetetlensége és dühe egy fantázia-képben, s mivel a párbajt elkerülték, egy feszültség-levezető szimbolikus tettben manifesztálódott: „úgy sejtem: agyon fogom löni. Szakálla alsó csúcsát célzom meg...; a homlokán találok el... s összeesik, mint egy uszkár. – Ó, Istenem – kedvem volna hozzá, rettentő kedvem! – – Nem maradhat el.” Megbékélésükre bő egy hónapot kellett várni; addig távolságtartóan kerülték egymást. Széchenyi karácsony napján kelt levelében egy kvázi bocsánatkéréssel kezdeményezte, hogy „vessenek fátyolt a történetekre”, és találkozzanak. Kétségtelenül utat is akart építeni Batthyányhoz, hogy megnyerje (vagyis inkább semlegesítse) az új (előző napon elhatározott) centrumteremtő politikai kísérletéhez. Batthyány még aznapi válaszával az elsőt (mármint a „nekem nyújtott kezét”) elfogadta, de világossá tette, hogy nem bízik abban, hogy a „nyilvános élet közelebbi feladatai” iránt egyetérthetnének.¹²⁶ Úgy kavarog furcsán a Széchenyi és Batthyány kapcsolatában a magán-, társas- és köz-élet, mint ebben a szituációban. Elválaszthatatlanul.

¹²⁵ Gróf Széchenyi István naplói 5, 658., 746., 787.; 6. köt. 81., 182., 183.; Molnár: *Viam meam persequor*, 155.

¹²⁶ Gróf Széchenyi István naplói 6, 678. Széchenyi levele Tasner Antalnak, 1847. november 26. Gróf Széchenyi István levelei 3, 562. A terv megfogalmazódása és az első lépések: uo. 696–702. Széchenyi Batthyánynak írt levele: MTAK Kt. SzGy. K 193/113. A válasszal együtt kiadva németül: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* 2, 618–619.; illetve magyarul: *Pesti Napló*, 1873. szeptember 23. Reggeli kiadás. Legújabbban: Molnár: *Viam meam persequor*, 714–715.

FERENC VELKEY

*„Expecting company tonight. Conversed at length with Batthyány.”
The Common-Public Life of Széchenyi and Batthyány on Social and
Private Scenes*

In the paper the author makes an attempt to grab the relationship on its manifold scenes of two well-known public figures in the era of reforms in Hungary. The lives and the political careers of Count István Széchenyi and Lajos Batthyány have been discussed extensively in the literature, their careers, reform ideas and their relationship are well researched. The current analysis focuses on how their relationship was influenced by the the close social bond between them. Our primary source, Széchenyi's diary and Lajos Batthyány's very intensive, register-like appearance in it ("me in Batthyány's home", "Louis B. with us", together with Batthyány "at C[aroline] Károlyi") suggest that the main scene for their relationship was the triangle of the Batthyány-Széchenyi-Károlyi residences. That is, these three magnate salons, influential both in Pozsony and in Pest, provided the framework for their meetings. This circle of magnates was open and politically committed, while retaining as a characteristic feature its social identity, typical of contemporary aristocracy. The members spoke mostly in German and French, spent the time at balls, soirés, dinners and other social events, and paid visits to each other. This social space made the relationship of Széchenyi and Batthyány complex. On the hand, they both felt attracted to Karolina Zichy, a lady in the company, who was Lajos Batthyány's sister-in-law. In their most private life, this made them rivals and confidants at the same time. On the other hand, Lajos Batthyány's role as the leader of the reform opposition in the country weighed on their relationship, especially as the Zichy ladies in his company (his wife and his sister-in-law) took up a role in the opposition, which was reflected in their social life. Their salon became the main channel of communication for the reform opposition. István Széchenyi, on the other hand, were dragged into a pro-government role after 1842, and accepted an office in 1845. And even though he did not really feel confident in this role this led to dissonance between them. The banter and sarcastic ripostes led to growing tension, quarrels and occasionally serious conflicts almost ending in duels. But the fact that, despite their disagreements, they belonged to the same society became a bridge between them: they could more deeply understand each other's political dilemmas. The analysis of the interactions shows that while it was politics that most fundamentally influenced their relationship, the world of societies as well as their social and private circles also had an effect on it.